

SAYI
75

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL ve TARİH COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (TAD)

TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

100. YILINDA CUMHURİYET ve ATATÜRK ÖZEL SAYISI

29 EKİM 2023

CİLT: XLII

SAYI: 75

ANKARA

ISSN: 1015-1826
E-ISSN: 2980-1419

Cumhuriyetin 100. Yilina Armağandır

YAYININ ADI: Tarih Araştırmaları Dergisi
2023: 75: Özel Sayı

YAYIN SAHİBİNİN ADI
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Türkan Banu GÜLER

DİL EDİTÖRÜ
Arş. Gör. Dr. Lemi ATALAY

YAYININ TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ISBN: 975-482-437-1
ISSN: 1015-1826
E-ISSN: 2980-1419

Tarih Araştırmaları Dergisi; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü tarafından yılda iki kez (Mart-Eylül) yayınlanmaktadır.
MLA, ERIH, AERES, INDEX ISLAMICUS dergimizde
yayınlanan yazıların dizinini yapmaktadır.

Yayın İdare Merkezi
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı No: 45
06100 Sıhhiye / ANKARA-TÜRKİYE
Telefon: 0 (312) 310 32 80 / Dahili: 1043, 1044, 1100

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 29 Ekim 2023

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ERDAL (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayfer SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Uluslararası Final Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan Ömer ATAGENÇ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan EKİNCİ (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Erhan ACAR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

SUNUŞ.....1

MAKALELER/ARTICLES

ATABAY, Mithat, Atatürk ve Deprem
Atatürk and Earthquake.....3

ATALAY, Lemi, Post-Kemalist Bir Tezin Kritiği: Korporatizm-Kemalizm
Tartışması
Critique of A Post-Kemalist Argument: Debate Between Korporatism and
Kemalism23

ERDOĞAN, Mehmet, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivcilik
Çalışmaları (1920-1960)
The Archival Works of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of
Türkiye (1920-1960)43

KIYANÇ, Sinan, İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi ve Amerika Birleşik
Devletleri (1908-1914)
The Committee of Union and Progress Period and the United States of
America (1908-1914)71

ŞAHİN, Güneş, Cumhuriyet'in On Beşinci Yılında Kırşehir
Kırşehir in the 15th Anniversary of the Republic101

YILMAZ, Duygu, Almanya'daki Türk İşçilerin Anavatana Bağışlarının
Türkiye'nin Sosyoekonomik Kalkınmasındaki Rolü (1961-1980)
The Role of Donations of Turkish Workers in Germany to the Homeland in
Turkey's Socioeconomic Development (1961-1980)121

SUNUŞ

2023 yılının Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı olması münasebetiyle **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı (Ekim 2023)'yla, o kutlu heyecanı içtenlikle paylaşmaktadır.

Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü tarafından 1963'ten itibaren yayımlanmakta olup, eskiçağlardan günümüze, tarih alanında yapılan bilimsel ve akademik çalışmaların bilim dünyasına kazandırılmasında seçkin bir yere sahiptir; kendisini çağın gereklerine göre güncelleyen ve yenileyen bir dinamizm sunmaktadır.

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda, 3. milenyumdaki Bilişim Çağı'nda, tarihin hafızasının da bilimin ışığında doğru şekilde yaşatılması, araştırılması ve aktarılması büyük önem taşıyor. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin jeostratejik konumu, tarih, dil ve coğrafyanın bilinmesini ve derinlemesine incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk lider, asker, devlet adamı ve aynı zamanda kapsamlı bir devrimci ve barışseverdi. Atatürk Türkiye'sinin ilerlemesi ve Türk milli kültürünün çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarılması için her alanda ilerleme hedeflendi. Atatürk'ün tarih, dil, coğrafya, felsefe ve arkeoloji gibi bilimlere olan entelektüel yaklaşımı sayesinde; Türk Tarihi, Anadolu ve Dünya Medeniyetleri üzerine araştırmalar hız kazandı. Büyük önder Atatürk için milli birlik, dünya barışı, çağdaşlaşma ve ilmin ışığı da vazgeçilmezdi: *“Bir yurdun en değerli varlığı, yurtdaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur”* kanısındaydı.

Atatürk'ün inisiyatifiyle 1935'te kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, misyon olarak kapsamlı bir 'fakülte' olarak hayata geçirildi; bir başka ifadeyle, lisans/lisansüstünde birçok uzmanlaşmış alanı ve farklı disiplini tek bir bünyede toplayabilen ve bu bakımdan (a) hem belli alanlarda/disiplinlerde uzmanlaşmış olan ve çoğunlukla lisans ağırlıklı olan bir “okul (mektep)”ten (b) hem de lisansüstü odaklı bir “enstitü”den, çok daha bütünsel bir bilim yuvası olarak kuruldu. Türk tarihi, Türkiye tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini kaynaklarından aydınlatmak ve bu suretle dünya tarihi, medeniyeti ve bilimine ışık tutmak yönünde birçok amacı vardı; seçkin bilimsel yapılanması ve ismiyle, emsalsiz bir özgünlük sundu, sunmaktadır.

Bu yönüyle Tarih Bölümümüz, bünyesindeki altı anabilim dalıyla -*Eskiçağ Tarihi, Ortaçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yakınçağ Tarihi, Genel Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*- ve eşsiz kuruluş misyonuyla, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin ve Atatürk'ün ismini bizzat verdiği Fakültenin misyon ve vizyonunu sürdürmekte kararlı ve gururludur.

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

2023/Ankara

ATATÜRK VE DEPREM

ATATÜRK AND EARTHQUAKE

Mithat ATABAY*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Ağustos 2023

Kabul: 27 Ekim 2023

Article Info

Received: August, 15, 2023

Accepted: October, 27, 2023

Öz

Tarih bilimi, toplumları etkileyen eylemlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki nedensel bağları, bunların daha önceki ve sonraki olaylarla ilişkilerini, karşılıklı etkileşimlerini ele alan ve gelecekte benzer olaylar karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda öngörülerde bulunan bir bilim dalıdır. Türkiye’de görülen depremler, tarih biliminin tanımına uygun olmasına karşın, depremler konusundaki tarihsel araştırmalar pek fazla yapılmamıştır. Ancak son yıllarda depremler, tarih biliminin araştırma yapılan konuları arasında hızla yerini almış bulunmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetimizin 100.yılı dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün depremler konusundaki düşünce ve yaklaşımları ele alınmıştır. Atatürk bir taraftan depremlerin yaptığı hasar ve yıkımların ortadan kaldırılmasına önem verirken, diğer taraftan da depremlerin bilimsel yollarla tespit ve araştırılmasına da önem vermiştir. Atatürk sağlığında meydana gelen depremler sonrasında halkın birbiriyle dayanışması ve millet olma bilincinin somut göstergesi olan yardımlaşmaya verdiği önemi de görmüştür. Türk milletinin sevinçte, kederde ve tasarda bir olmasının somut göstergelerinden biri olan depremlerde yardımlaşmaya bizzat kendisi katkı vererek örnek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, deprem, hasar, yardımlaşma, tarih.

Abstract

The science of history is a branch of science that tells about events arising from actions affecting societies by showing time and place, deals with the causal links between these events and their relations with previous and subsequent ones, their mutual interactions, and makes predictions about how to behave in the face of similar events in the future. Although earthquakes seen in Turkey are in accordance with the definition of history, historical research on earthquakes has not been done much. However, in recent years, earthquakes have rapidly taken their place among

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi; İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi; Tarih Bölümü; matabay@comu.edu.tr; ORCID:0000-0002-4218-6697; Çanakkale-Türkiye.

the research subjects of history science. In this context, the thoughts and approaches of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, on earthquakes, on the occasion of the 100th anniversary of our Republic, are discussed. On the one hand, Atatürk gave importance to the elimination of damage and destruction caused by earthquakes, on the other hand, he gave importance to the scientific detection and investigation of earthquakes. After the earthquakes that occurred during his lifetime, Atatürk also saw the importance that the people gave to cooperation, which is a concrete indicator of solidarity with each other and awareness of being a nation. He set an example by himself by contributing to solidarity in earthquakes, which is one of the concrete indicators of the Turkish nation's unity in joy, sorrow and plan.

Keywords: Atatürk, earthquake, damage, aid, history.

Giriş

Türkiye, deprem kuşağında olan bir ülkedir ve sıklıkla can ve mal kaybına neden olan depremler meydana gelmektedir ve gelmeye de devam edecektir. Yaşanan birçok acılara rağmen, depremlerde insanoğlunu en çok ilgilendiren konu, insan zayıtı ile yıkılan binalar, yok olan yerleşim birimleri ve buna bağlı olarak insanın yaşadığı yerlerdeki kültürel birikimleridir.

Son yüzyılda Türkiye topraklarında depremler sebebiyle hayatını kaybeden insanların toplam sayısı 91.194 kişidir. Bir bu kadar insan da yaralanmış ve/veya sakat kalmıştır. Her yıl depremden ortalama yaklaşık 912 kişi yaşamını yitirmektedir¹.

Türkiye topraklarında depremler sebebiyle yıkılan ya da kullanılmayacak hale gelen binaların toplam sayısı 529.337'dir. Bu binaların sayısı kadar bina da orta ve/veya hafif şekilde hasarlı hale gelmektedir. Her yıl depremden ortalama yaklaşık 5.293 bina yıkılmaktadır².

Atatürk döneminde, 29 Ekim 1923'ten 10 Kasım 1938 tarihine kadar olan on beş yıllık sürede artçı depremler hariç olmak üzere depremlerin merkez üslerine göre can ve mal kaybına sebep olan yirmi sekiz deprem meydana gelmiştir³.

¹ Mithat Atabay, *Son Yüzyılda Türkiye'de Depremler*, Paradigma Akademi Yayınları, Ankara 2023, s.493.

² Atabay, 2023, s.494.

³ Atabay, 2023, s.53-121. Murat Bıkçe ise Türkiye'de 1900-2014 yılları arasında meydana gelmeyen ve düzeltilmemiş olarak hazırladığı listede Atatürk dönemine ait yirmi dört depreme yer vermektedir. Bk. M. Bıkçe, "Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan

Bu depremler; 13 Eylül 1924 Erzurum, 9 Ocak 1925 Ardahan, 7 Ağustos 1925 Afyon-Dinar, 22 Ekim 1926 Kars-Kızılçakçak, 31 Mart 1928 İzmir-Torbalı, 18 Mayıs 1929 Sivas-Suşehri, 7 Mayıs 1930 Türk-Iran Sınırı, 10 Aralık 1930 Erzincan-Malatya, 9 Ocak 1931 Konya-Ilgın-Argıthanı, 10/11 Ocak 1931 Erzincan-Refahiye, 5/6 Mayıs 1931 Elazığ-İringil, 11 Nisan 1932 Malatya-Hekimhan, 25 Nisan 1932 Erzincan-Kuruçay, 1932 Beyazıt, 9 Ağustos 1932 Muğla-Datça, 19 Temmuz 1933 Denizli-Çivril, 9 Eylül 1933 Konya-Cihanbeyli, 4 Ocak 1935 Tekirdağ-Şarköy, 4 Ocak 1935 Erdek – Marmara Adaları, 1 Mayıs 1935 Kars-Digor, 2 Mayıs 1935 Erzincan-Kığı, 12 Mayıs 1935 Diyarbakır, 27 Mayıs 1935 Sarıkamış, 13/14 Ekim 1935 Erzincan-Kığı, 16-24 Mart 1936 Kars-Digor ve Kağızman, 7 Aralık 1937 Bingöl-Kığı, 19 Nisan 1938 Kırşehir ve 13 Mayıs 1938 Diyarbakır depremidir.

Atatürk, 13 Eylül 1924 tarihindeki Erzurum depremi sonrası bizzat bölgeye gitmiş fiilen deprem felaketiyle ilgilenmiş ve maddi destekte bulunmuş, 31 Mart 1928’de meydana gelen İzmir-Torbalı depremine yine maddi katkı yapmış ve 19 Nisan 1938 Kırşehir depremi sonrasında, bir felaket karşısında ulusunun milli birlik ve beraberlik olgunluğuna nasıl eriştiğini görmüştür.

Bu makalede Atatürk’ün depremler konusundaki düşünceleri ve yaşadığı dönemde depremlere karşı devletin ve Türk halkının hassasiyetini kuvvetlendiren konulara yer verilmektedir.

1. Mustafa Kemal’in Depremle İlk Teması

Mustafa Kemal, Balkan Savaşları sırasında Gelibolu yarımadasına Mürettep Kolordu Komutanlığı’nın kurmay başkanı olarak tayin edildiğinde askeri konular yanında bölgede karşılaşılan her türlü soruna çareler aramaya ve bunları çözmeye çalıştı⁴.

Bu sırada Gelibolu yarımadası hem savaş bölgesi idi hem de 10-11 Ağustos 1912 tarihinde Edirne ve İstanbul’u da etkileyen büyük bir depremden etkilenmişti. Bu depremde Gelibolu kasaba merkezinde 802 ev, köylerinde ise 1988 ev yıkılmıştı⁵. Bu koşullar altında muhacirleri iskân etme olanakları da sınırlıydı. Mustafa Kemal, Gelibolu Müftüsü ve Mevlevihane şeyhiyle de görüşerek gelen göçmenlerin geçici de olsa

Deprem Listesi (1900-2014),” 3.Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim 2015, DEÜ Yay., İzmir, s.4.

⁴ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995, s.48-49.

⁵ Mithat Atabay-Bariş Borlat, *26-27 Temmuz 1328 Depremi (8-9 Ağustos 1912) ve Dr. Yüzbaşı M. Sadi Bey*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2012, s.65

camilerde ve Gelibolu Mevlevihanesi'nde kalmalarını temin etti. Ayrıca depremden zarar gören evlerden tamir edilebilecek durumda olanlarını da tamir ettirerek hem muhacirlerin hem de depremzedelerin istifadesine sundu⁶.

2. Cumhuriyet Dönemindeki İlk Deprem ve Gazi Mustafa Kemal

Cumhuriyet döneminin ilk büyük depremi Erzurum bölgesinde yaşandı. İlk deprem 13 Mayıs 1924'te, ikinci deprem 6 Eylül 1924'te ve üçüncüsü de 13 Eylül 1924 tarihinde saat 16.34'te Erzurum-Horasan'da meydana geldi. Son deprem meydana gelen depremlerin en şiddetlisi oldu. Bu depremin aletsel büyüklüğü 6,8'di.

Hükümet 13 Mayıs depremi sonrası 19 Mayıs'ta⁷, 8 Haziran'da⁸ ve 3 Ağustos'ta⁹ çıkardığı kararnameler ile 20'şer bin lira yardımda bulunmayı kararlaştırdı.

Bölgede 6 Eylül'deki ikinci depremden sonra 10 Eylül'de 20 bin lira¹⁰ ve 13 Eylül'deki üçüncü depremden sonra ise 17 Eylül 1924'teki kararname ile 40 bin lira yardım yapılmasına karar verdi¹¹.

Deprem olduğunda Gazi Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da bulunuyordu. Atatürk, gezisini iptal ederek deprem bölgesine gitmeye karar verdi. Ancak otomobille ulaşmak mümkün olmayacağı gerekçesiyle 24 Eylül'de Samsun'a oradan da Erzurum'a hareket etti. 30 Eylül akşam saatlerinde Erzurum'a ulaşan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da on bir gün kaldı¹².

1 Ekim 1924 günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Erzurum Valisi Zühtü Bey başkanlığında bir toplantı gerçekleştirerek "*Felaketzedegan Komisyonu = Felaketzedeler Komisyonu*"¹³ ile bir araya geldi ve depremzedelerin sorunlarının giderilmesi için izlenecek yolu belirledi¹⁴.

⁶ Mithat Atabay, "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri," *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s.42; Ayn.yzr., *Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk*, Çanakkale Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2019, s.26.

⁷ BCA., 030.018.01.01.9.25.9.

⁸ BCA., 030.018.01.01.10.29.7.

⁹ BCA., 030.018.01.01.37.10.1.

¹⁰ BCA., 030.018.01.01.11.43.1.

¹¹ BCA., 030.018.01.01.11.43.15.

¹² Atabay, 2023, s.54.

¹³ Hüseyin Kalemlî, "1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, Sayı 2, 2010, s.204.

¹⁴ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1998, s.174.

Mustafa Kemal Paşa Erzurumlulara depremin yaralarının sarılması için hükümet durumu bildireceğini ve yaraların sarılması için çaba göstereceğini belirtti:

“Malumunuzdur ki, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde büyük bir seyahat yapmak için, yola çıkmıştım. Fakat Trabzon’da o elim haberi alır almaz, buraya koşma, buradaki felaketzedelerle hemdert olmak, en büyük emelim oldu. Hareketi arzın bu havalide yaptığı tahribattan dilhunum.

Efendiler!

Emin olabilirsiniz ki, Erzurum’daki hareketi arzdan müteessir olan bütün bir millettir. Bütün Türk camiasının kalbi, tıpkı benim teessürümle daraban etmektedir. Umumun bu teessürata, yalnız manen alakadar kalmayacağı; mevcut felaketi tehvin için, maddeten de şefkat vazifesini yapacağı muhakkaktır.

Arkadaşlar!

Heyeti hükümetimizin Erzurum felaketi ile felaketzedeleriyle pek sıkı surette alakadar olduğu, yalnız vazifei resmiye icabı olduğu için değil, insani, vicdani hislerle ıstırapı tehvin için en müessir tedbirleri almakla iştigal ettiğini, ehemmiyetle kaydederim. Benim buraya gelişim, aynı zamanda hükümetin de lazım gelen malumatı almasında, ayrıca temini sürat edecektir. Mümkün olan her şey yapılacak, vaziyeti ıslaha çare bulunacaktır.

Bu felaketzedelere hükümeti merkeziyenin seri muaveneti, şüphesizdir. Buraya gelmekliğim, felaketzedelerin ahvalini mahallinde bizzat tahkik ederek bulabileceğim tedbirleri, hükümeti merkeziyeye bildirmek hususunda faydalı olacaktır.”¹⁵

Erzurum’da meydana gelen depremlerin ilkinde 700 bina, ikincisinde 200’den fazla bina ve üçüncü sarsıntıda ise 477 bina tamamen yıkıldı. Depremlerin ilkinde can kaybı olmazken, ikincisinde üç kız çocuğu yaşamını yitirdi, sekiz kişi de yaralandı¹⁶.

13 Eylül tarihindeki son sarsıntı ise oldukça geniş bir sahayı etkiledi ve bu bağlamda deprem Erzurum merkez, Horasan, Pasinler, Aras, Narman, Hınıs, Tortum, Sarıkamış ve Ardahan’da hissedildi. Depremin merkez üssü

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (1906-1938), C. II, 5.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.261.

¹⁶ Atabay, 2023, s.55.

Horasan ve Pasinler'di. Deprem yaklaşık bir dakika sürdü. 6,8 büyüklüğündeki bu deprem büyük hasara sebebiyet verdi¹⁷.

Bu depremde 214 kişi hayatını kaybetmiş, 1.119 hayvan telef olmuş, 2.514 hane kısmen, 3.787 hane de tamamen yıkılmıştı¹⁸.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı 512 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 25 bin liralık bir ek ödenek çıkarıldı¹⁹.

Bu kararnameden sonra 28 Mayıs 1924 tarihinde bütçeden 5 bin liranın Yunan Savaşı sırasında evleri yakılıp yıkılanlara verildiği ve deprem felaketzedelerine bu fasıldan para kalmadığını belirten Maliye Bakanlığı'nın cevabı üzerine Bakanlar Kurulu depremzedeler için yeni bir kararname çıkardı ve sorun böylece halledildi²⁰.

Erzurum-Horasan çevresinde meydana gelen depremden dolayı yardım kampanyası başlatıldı. Başlatılan kampanyada depremzedeler için yaklaşık 300 bin lira yardım toplandı. Yardım kampanyası devlet eliyle yürütüldü ve toplanan yardımlarla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde depremden zarar görenlerin barakaları yapılarak kış gelmeden kendilerine teslim edildi²¹. Bu konuda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in öncülüğü çok önemlidir. Gazi, barakaların yapılması için gereken kerestelerin temini için Sarıkamış'a gitti ve gerekli talimatları verdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa kendi şahsi hesabından depremzedeler için 10 bin lira bağışta

¹⁷ Atabay, 2023, s.53.

¹⁸ Nurhan Aydın-Elif Ergün, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa," *Tarih ve Günce*, C. I, S. 2, 2018, s.151.

¹⁹ Bu konuda Bakanlar Kurulu Kararı şöyledir: "*Erzurum depremi dolayısıyla hasarın ve felaketzedelerin miktarı çok olduğundan mahallinde lazım gelen yardımın yerine getirilmesi için vilayet tarafından girişimde bulunulmuş ise de, bunun yeterli olamayacağı hükümetçe gerekli yardımın yapıldığı takdirde bu felaketzedelerin daha perişan ve sefil bir hale gelmesi de pek muhtemel bulunduğu ve savaştan çıkmış o yerlerde halk tarafından yapılacak yardımın da bu ihtiyacı karşılayamayacağından şimdilik mahalline hükümetçe 10 bin liralık bir yardım yapılması zorunlu görüldüğü hakkında İçişleri Bakanlığı'nın teklifi üzerine bu gibi olağanüstü felaketler için kullanılmak üzere bütçede herhangi bir tahsisat bulunmadığından depremzedeler için Maliye Bakanlığı'nın önerisi ve 18 Mayıs 1924 tarih ve 940/628 numaralı tezkeresi ile Bakanlar Kurulu'nun 19 Mayıs 1924 tarihli toplantısında felaketzedelere mesken ve barınacak tesis için eski seneden kala ve bu sene kullanılacak olan meblağdan 20 bin liranın banka havalesi ile felaketzedelerin belirtilen ihtiyaçlarına harcanmak üzere ayrıca olağandışı harcamalar kaleminden 5 bin liranın verilmesine karar verildi.*

*Türkiye Reiscumhuru
Gazi M. Kemal*

BCA., 030.18.01.01.09.25.9.

²⁰ BCA., 030.18.01.01.09.27.9.

²¹ Aydın-Ergün, 2018, s.161.

bulundu²². Eşi Latife Hanım da 10 bin lira verdi. Ayrıca Atatürk'ün yanında bulunan Bozok Milletvekili Salih Bey, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Gaziantep milletvekili Kılış Ali Bey ve Rize Milletvekili Rauf Bey 300'er lira, Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Tevfik Bey 200 lira, yaveri Muzaffer Bey ile Özel Kalem Kâtibi Memduh Bey 50'şer lira yardım yaptılar²³. Mustafa Kemal, depremden zarar gören Kars ve Sarıkamış'a da gitti²⁴. Bu arada hükümet, depremzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için Şark şimendiferlerinden yararlanılması ve Sarıkamış ormanlarından kereste temin edilmesini kararlaştırdı²⁵. Ayrıca bölgede ihtiyaç olan doktor temini için bir talimat verdi ve hükümet "*Doğu'da görev yapmak istemeyen doktorların memuriyetle ilişkilerinin kesilmesini*" kararlaştırıldı. Bu durum çok etkili oldu ve ihtiyaç duyulan sağlık hizmetleri hızlı bir şekilde sağlandı. Bunun etkilerini Dr. Mehmet Derviş Bey'in hatıralarında görmek mümkündür.

Hükümet deprem nedeniyle sefaletleri bir kat daha artmış olan Erzurum vilayetindeki "*harp felaketzedeleri*" ne 3 Nisan 1339 tarih ve 319 numaralı kanun gereğince özel fasıldan 20 bin lira yardım yapılmasına karar verdi²⁶.

1924 yılında mayıs ayında bir ve Eylül ayında iki kez Erzurum ve çevresinde üç defa meydana gelen depremlerden birincisinde 200'ü aşkın evin yıkılması ve birçok insanın ölümü, evleri yıkılanların açıkta kalması üzerine Erzurum Hilaliahmer Cemiyeti Şubesi aracılığıyla hemen piyasadan erzak satın alınarak felaketzedelere ulaştırıldı. Bunun için merkezden 3 bin lira gönderildi. Açıkta kalanların barakalarının yapılması için evlerin tamir edilmesi için nakliyesi cemiyete ait olmak üzere 2.000 adet oluklu galvaniz sac, 1.000 adet tahta, 1.000 adet lata ve 1.000 kilo çivi gönderildi. Ayrıca mahalli Hilaliahmer Cemiyetlerinin yapacakları yardımlarla bu işlerin tamamlanmasına çalışıldı²⁷.

İkinci defa Eylül ayında şiddetli şekilde meydana gelen depremde 120 köyün halkının büyük çoğunluğu açıkta kaldı ve yüzlerce insan da yaşamını yitirdi. Bunun üzerine Hilaliahmet Müfettişi Fahri Bey nezaretinde biner adet iç çamaşırı, gömlek, bin battaniye, bin çift çorap, bin kaput, beş yüz avcı yeleş, bin takım elbise ve gerektiği kadar tıbbi malzeme ve sağlık malzemesi ile her biri 50'şer kişinin kalabileceği 50 adet iki direkli büyük

²² Önder, 1998, s.173.

²³ Fehmi Akın, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri*, Cantekin Matbaası, Ankara 2008, s.151; Kalemler, 2010, s.207.

²⁴ Akın, 2008, s.154; Önder, 1998, s.174.

²⁵ BCA., 030.018.01.01.11.46.8.2.

²⁶ BCA., 030.18.01.01.10.29.7.

²⁷ Atabay, 2023, s.58.

çadır, her biri 10'ar kişi kalabilecek 100 adet mahrutî çadır ve ayrıca 20 yataklık hastane, malzemesi ve bir de seyyar etüv gönderildi. Tüm bu işlerin bölgede organizasyonunda Erzurum Hilaliahmer Cemiyeti Şubesi Başkanı Dr. Şerif Bey büyük hizmetlerde bulundu²⁸.

Dr. Şerif Bey, 1924 yılı 20 Ekim tarihine kadar çeşitli kaynaklardan cemiyete, 17.023 lira gelir temin etti. Bu gelirlere 1.392 lirasını çeşitli hayır işlerinde, 564 lirasını Çocuk Esirgeme (Himaye-i Etfal) Yurdu'na, 1.000 lirasını Kars'taki muhtaçlara, 500 lirasını Pasinler'deki depremzedelere, 10.367 lirasını Pasinler Deprem Komisyonuna verdi. 2.510 lira da Hilaliahmer Cemiyeti Genel Merkezine gönderdi²⁹. Erzurum Hilaliahmer Cemiyeti'nin kendi kasasında ise hala 690 lira parası vardı.

Türkiye Cumhuriyeti Hilaliahmer Cemiyeti Erzurum'daki depremler sebebiyle Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'ne yardım çağrısında bulundu. Bu çağrıya kayıtsız kalmayan Uluslararası Kızılhaç Komitesi Erzurum depremzedelerine yardımda bulunduğu gibi ayrıca devletler bazında yardım için uluslararası çağrıda bulundu³⁰. Bu çağrıya Fransa hemen karşılık verdi ve Türkiye'ye 50 bin Frank yardımda bulundu. Ayrıca Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Daumergue'ye Mustafa Kemal Paşa'ya üzüntülerini belirten bir telgraf gönderdi³¹. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Daumergue'ye 13 Ekim 1924 tarihinde gönderdiği cevabı telgrafla teşekkür etti³². Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı şöyledir:

“Erzurum halkının uğradığı felaket sebebiyle sizin derin üzüntülerinizi ve Fransa'nın içten bir ilgi ile Türkiye'nin üzüntüsüne katıldığını anlatan telgrafınızı aldım. Sıkıntıya uğrayanlarla ilk görüştüğüm günde ve üzüntülerimin en aşırı bir zamanında beni bulan bu pek dostane tesellinizden duyduğum teşekkür duygusuna güvenmenizi rica ederim.

Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal³³

²⁸ Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilaliahmer İcraat Raporları 1914-1928, yay. haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s.341.

²⁹ Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilaliahmer İcraat Raporları 1914-1928, s.354.

³⁰ Kalemli, 2010, s.208.

³¹ İbrahim Ethem Atınur, *Reis-i Cumhuriyet'in Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s.98-99.

³² Kalemli, 2010, s.209.

³³ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Bugünkü Dille, yay. haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ankara 2006, s.562.

Erzurum depremzedelerine yardım için ABD, Sovyet Rusya, Japonya, Yugoslavya, Ukrayna, Estonya, Brezilya, Küba ile Uluslararası Kızılhaç Komitesi çeşitli miktarlarda yardımda bulundu³⁴.

Erzurum-Horasan depremi sırasında bölgede görev yapan Dr. Derviş Mehmet Kuntman hatıralarında depremi şöyle anlatmaktadır:

“(27 Ekim 1924) Hasankale’ye geldim. Kasaba ve köyleri tamamen harap olmuş, her taraf yıkıntıya dönmüştü. Halk büyük bir üzüntü ve telaş içinde uğraşıp duruyor, kendisine bir barınak hazırlıyordu. Erzurum’dan yardıma gelen taburlardan birine misafir oldum. Taburun doktoru ile bir çadırda kalıyorduk. Deprem yavaş yavaş devam ediyor, yerin dibinden bazı gürültüler duyuluyordu. Bunlar o kadar şiddetli değildi ancak insanı korkutuyordu. Önümüz kış olduğu için halkın baraka yapmasına askerler durmadan yardım ediyordu.”³⁵

Dr. Kuntman, depremden Büyükçermik Kalesi’nin etkilenmediğini belirtirken, Aras nehri üzerindeki Çobanköprüsü’nün de bütün güzelliği ve ihtişamıyla ayakta kaldığını belirtmektedir.

Kış mevsiminin iyice kendisini hissettirmesi üzerine geceleri duvarları çatlayan belediye binasında kalan Dr. Kuntman, deprem sarsıntılarını olduğunda hemen dışarıya koştuğunu belirterek; *“Hasankaleliler başlarını sokacak birer yuva bularak bacalarını tütürmeye başladılar. Şimdi felaketzede olmak sırası bana gelmişti. Buraya hazırlıksız geldiğim için soğuktan, bakımsızlıktan perişan oldum, titreyip duruyorum. Bize artık ihtiyaç kalmamakla beraber yine bizi bırakmıyorlar”³⁶* diyerek bir an önce bölgeden ayrılmak istediğini dile getiriyor ama bir korkusunu da ifade etmekten geri kalmıyor:

“Biz de vatani hizmetten mahrum tutulmak korkusuyla ağzımızı açıp bir şey söyleyemiyoruz.”³⁷

3. İzmir Depremi ve Mustafa Kemal

31 Mart 1928 tarihinde saat 02.29’da İzmir-Torbalı’da 6,5 büyüklüğünde meydana gelen depremde³⁸ 50 kişi yaşamını yitirirken³⁹ 2.500 ev çeşitli

³⁴ Kalemli, 2010, s.211.

³⁵ Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, yay. haz. Metin Özata, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2009, s.196-197.

³⁶ Kuntman, 2009, s.197.

³⁷ Kuntman, 2009, s.197.

³⁸ Deprem saati 02.27 olarak verilmiştir. Bk. Melih Tinal, “1928 Torbalı (İzmir) Depremi,” *Turkish Studies*, Vol. 4/8, 2009, s.2232; Resmi kayıtlarda depremin saati 02.29 olarak yer almaktadır. Bk. Atabay, 2023, s.63.

derece hasar gördü⁴⁰. Deprem sonrasında artçı sarsıntılar görüldü⁴¹. Bu sarsıntılar hasarların fazlalaşmasına neden oldu.

Depremde İzmir-Aydın demiryolu hattı zarar gördü. Bazı köy yollarına taşlar düşmesi sonucu ulaşım sağlanamadı ve yardım götürmede güçlükler yaşandı⁴².

Depremın hemen sonrasında İzmir Valiliği'nde Vali Kazım (Dirik) Paşa bir toplantı yaptı. Toplantıya, Hilaliahmer Cemiyeti İzmir Başkanı, Cumhuriyet Halk Fırkası, İzmir Ticaret Odası ve güvenlik kuvvetleri katıldı⁴³. Deprem sonucu ilk anda edinilen bilgilere göre İzmir'de 49 ev ve 10 mağaza tamamen yıkıldı, 193 ev, 36 mağaza, 6 cami, 4 okul, 16 han, 5 fabrika, 1 matbaa, 2 sinema, 2 fırın, 1 hastane ve tarihi saat kulesi hasar gördü. İzmir-İstanbul arası telgraf hatları arızalandı⁴⁴.

Depremın başta Torbalı olmak üzere Karşıyaka, Bornova, Alsancak ve Buca'da hasara yol açtığı anlaşıldı. Kordon'da yol 20 metre kadar denize doğru kaydı. Torbalı'da ise 80 metreye kadar çökme meydana geldi. İzmirli deprem sebebiyle evlerine girmeyerek sokakta zamanlarını geçirmeye başladılar⁴⁵.

1 Nisan 1928 günü İzmir Valiliği, İzmir Torbalı, Tepeköy ve diğer köylerde depremden zarar görenlere ve evleri yıkılanlara sarf edilmek üzere 10 bin para gönderilmesi istendi⁴⁶.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, İzmir depremini duyar duymaz yapılacak yardımlar ve geçmiş olsun dileklerini içeren bir telgrafı İzmir Valiliğine gönderdi.

“İzmir Valiliği'ne

1 Nisan 1928

İzmir ve yakınlarındaki depremlere ve yaptığı zararları üzüntüyle öğrendim. Güzel şehrimizin ve sevgili hemşehrilerimizin acılarına büyük bir ilgi ve içten bir duyarlıkla katılıyorum. Ülkenin her tarafından üzüntü ve acılara katılım haberleri alıyorum. Bu ortak acı ve duyarlılık, teselliye gerektiren durumdur. Ölenlerin ailelerine baş sağlığı ve yaralılara duygularımın ulaştırılmasını rica ediyorum ve

³⁹ Melih Tinal, 2009, s.2233.

⁴⁰ Atabay, 2023, s.63.

⁴¹ Tinal, 2009, s.2232.

⁴² Atabay, 2023, s.63.

⁴³ Tinal, 2009, s.2234; Atabay, 2023, s.63.

⁴⁴ Atabay, 2023, s.63.

⁴⁵ Tinal, 2009, s.2234; Atabay, 2023, s.63.

⁴⁶ BCA., 030.018.1.1.28.18.12.

zarara uğrayanlardan en yoksulların en acil ihtiyaçlarına kullanılmak üzere 10 bin lira sunuyorum.

Cumhurbaşkanı

*Gazi Mustafa Kemal*⁴⁷

Bunun üzerine Bakanlar Kurulu bir kararname hazırladı. 6357 sayılı kararname şöyledir:

“Bakanlar Kurulu, 1 Nisan 1928 tarihli toplantısında İzmir ve çevresinde meydana gelen depremlerde etkilenen ve hasarlara ait raporları incelemiş ve İçişleri Bakanlığı ile İzmir vilayetinin kararlaştırdığı tedbirleri uygun ve Hilaliahmer Cemiyeti Merkez Başkanlığı ile İzmir Belediyesi'nin ve İzmirlielerin felaketzedelere karşı gösterdikleri yardım ve ilgileri takdire şayan görmüştür. İzmir, Torbalı, Tepeköy ve diğer köylerdeki hasara uğrayanlardan yardıma muhtaç olanların acil ve zorunlu ihtiyaçlarına harcanmak üzere vilayet emrine 1927 bütçesinin 151.gayri melhuze masraflar faslından 10 bin lira gönderilmesine ve durumun gerektirdiği sıhhi ve idari her türlü tedbirin azami sürat ve çalışma ile uygulanmasına karar verilmiştir.

1 Nisan 1928

*Reisicumhur M. Kemal*⁴⁸

Hükümet 4 Nisan günü Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesinin 21.kaleminden bin liranın Hilaliahmer Cemiyeti'ne aktarılmasını kararlaştırdı⁴⁹. Bakanlar Kurulu ayrıca deprem nedeniyle yapılacak her türlü yardımın Hilaliahmer Cemiyeti'ne yapılması ve buradan harcamaların yapılmasını⁵⁰, depremde hasar gören İzmir Kız Lisesi ve Erkek Lisesi ile hasar gören diğer okulların tamirlerinin bir an evvel pazarlık usulü ile yaptırılmasına karar verdi⁵¹.

Depremzedeler için İzmir Hilaliahmer Cemiyeti 300 çadır gönderdi. Daha sonra Hilaliahmer Cemiyeti Merkezi bölgeye 900 çadır sevk etti. Depremzedeler için battaniye, un, fasulye, yağ, patates, tuz, çay, sabun, temel ihtiyaç maddeleri ve sağlık malzemeleri gönderdi⁵².

⁴⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Bugünkü Dille, s.592.

⁴⁸ BCA., 030.018.1.1.28.18.12.1.

⁴⁹ BCA., 030.018.1.1.28.19.4.

⁵⁰ BCA., 030.010.0.0.119.837.10.

⁵¹ BCA., 030.018.1.1.28.19.18.

⁵² Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a - II, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s.179.

Depremzedelerin barınma ihtiyacının karşılanması için barakaların hemen yapımına başlandı. Bu amaçla 34 inşaat ustası görevlendirildi. İnşaat için kereste, çivi, cam ve çinko gönderildi.

Hilaliahmer Cemiyeti, deprem sonrasında Torbalı'ya toplam 848 çadır, 1.493 kilo ekmek, 389 kilo pirinç, 390 Kilo şeker, 71 kilo sadeyağ, 1.024 kilo sabun, 100 kilo tuz, 1.918 kilo patates, 11 kasa limon, 16 kasa çay, 250 çuval un, 1.867 kasa fasulye, 219 adet battaniye, 240 adet don, gömlek, entari, 100 çift çorap ve çok miktarda sağlık malzemesi gönderdi. İzmir Merkez-i Zühreviye Hastanesi Başhekim Dr. Cevdet Fuat Bey'in başkanlığında bir sağlık ekibi hasta ve yaralıların bakımı için görevlendirildi⁵³.

Hilaliahmer Cemiyeti, depremzedeler için yardım kampanyası başlattı. Yardım çağrısı basında da ilanlarla duyuruldu⁵⁴.

“İzmir ve civarında vukua gelen hareket-i arz felaketzedelerinin ibate ve iaşeleriyle her türlü ihtiyaçlarını temine şitab eden ve bu muaveneti vasi mikyasta ettirmeğe karar veren Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumiyesi necip ve hamiyetperver halkımızı bu umumi yardıma iştirake davet ve nakden vuku bulacak teberruatı doğrudan doğruya Ankara' da Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumiyesine veya merkez ve şubelerine tevdi ve irsal olunmasını muhterem milletimizden rica eder.”⁵⁵

Kampanyaya ilk olarak Deutsche Bank 500 lira, İslam ve Kambiyo Bankası 1.000 lira bağışta bulundu. İstanbul Valisi Mithat Bey'in eşi Valilik Konağında bir çay ziyafeti tertip etti⁵⁶. Amerikan Kızılhaç Teşkilatı 5.000 dolar, İsveç Kızılhaç Teşkilatı 2.000 kron, ABD Detroit eyaletinden 3.301 dolar, Afgan Kralı Amanullah Han 1.000 sterlin bağışta bulundu⁵⁷.

Türkiye genelinde açılan yardım kampanyalarında toplam 150 bin lira nakdi yardım toplandı⁵⁸. Hilaliahmer Cemiyeti depremzedeler için 178 bin lira nakdi harcama yaptı⁵⁹. Deprem zararları ise tahminen 1 milyon lira civarındaydı⁶⁰.

⁵³ Karal Akgün-Uluğtekin, 2001, s.180.

⁵⁴ Atabay, 2023, s.66.

⁵⁵ Karal Akgün-Uluğtekin, 2001, s.183.

⁵⁶ Yalçın Denli, *Türkiye'de Depremler (1928-1950)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2018, s.12; Atabay, 2023, s.66.

⁵⁷ Karal Akgün-Uluğtekin, 2001, s.183.

⁵⁸ Tinal, 2009, s.2238.

⁵⁹ Denli, 2018, s.12.

⁶⁰ Tinal, 2009, s.2238; Atabay, 2023, s.66.

İzmir Hilaliahmer Cemiyeti, Kış mevsimi gelmesine rağmen barakaların bitirilememesi, yardımların dağıtımı ve harcamalar konusunda yapılan eleştiriler sonucu toptan istifa etti⁶¹. Bunun üzerine Hilaliahmer Cemiyeti Genel Başkanı ve Sağlık Bakanı Dr. Refik (Saydam) Bey bir açıklamaya yaparak, depremde yapılan harcamaları ve yardımları paylaştı⁶². Dr. Refik Bey'in açıklamalarına göre; Hilaliahmer Cemiyeti Eskişehir, İstanbul ve İzmir depolarından depremzedelere 1.319 çadır dağıtıldığını, çadırların maliyetinin 70 bin lira olduğunu, ihtiyacı olanlara 45 bin lira harcadığını, evsiz kalanlara yiyecek ve sağlık yardımı için 16 bin lirayı aşan masraf yapıldığını belirtti⁶³.

Hükümet 30 Haziran 1928 tarihinde Torbalı ve Tepeköy'de evleri yıkılan ve zarar görenlere dağıtılmak üzere söz konusu köy istasyonları ile tren hattı arasındaki devlete ait arazinin belediyeye satılmasına karar verdi⁶⁴.

4. Depremlerin Tespiti İçin Kandilli Rasathanesi'nin Kurumsallaştırılması

1911 yılında kurulmaya başlayan Kandilli Rasathanesi, Cumhuriyet dönemine kadar ancak meteoroloji çalışmalarını yürütebilmişti. Rasathane, astronomi ve jeofizik konularında ise bazı girişimler yapmıştı. Bu bağlamda Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak görev yapan Kandilli Rasathanesi, Maarif Vekâleti Müdürler Encümeni'nin 19 Ağustos 1924 tarih ve 9948/1924 sayılı

⁶¹ Tinal, 2009, s.2239.

⁶² Tinal, 2009, s.2239; Atabay, 2023, s.67.

⁶³ Tinal, 2009, s.2239.

⁶⁴ BCA., 030.018.1.1.29.42.5.1. Konuyla ilgili 6830 sayılı kararname şöyledir:

“Maliye Vekâleti tarafından yazılan 28 Haziran 1928 tarih ve 1168 sayılı tezkirede: İzmir vilayetine bağlı Torbalı ve Tepeköy'deki binaların meydana gelen depremde bazılarının tamamen yıkılmış ve bazılarının da kısmen yıkılması ile kullanılamaz hale gelmesi sebebiyle inşa edilecek yeni şehrin Torbalı ve Tepeköy istasyonları arasında ve tren hattının iki tarafındaki milli emlake ait arazide tesis edilmesi yerel belediye ve kaymakamlık tarafından uygun bulunduğu ve bu arazinin devredilmesinde herhangi bir sorun olmadığı ve tahminen bin dönüm kadar olan yerin takdiri bedelle halka verilecek arazi dışında bulunan kısmının da belediye tarafından müzayede ile satılması talep edildiği bildirilmiştir. Torbalı ve Tepeköy'de depremde evsiz kalan halka verilmek üzere belediyeye satılacak arazinin belediye tarafından evsiz kalan halka inşaat mevsiminin sona ermesinden önce yaptırılacak evlere yerleştirilmek üzere söz konusu arazinin bin dönümlük kısmının ikişer yüz dönümü içerecek parçalara bölünerek bedeli sekiz senede ve sekiz eşit taksitte verilmek üzere açık arttırmamız belediyeye satılması, bina yaptırmak şartıyla halkın ihtiyaçları oranında arazi verilmesi, bu arazinin belediye tarafından uygun şekilde dağıtımının yapılması ve genel bedelden her parçaya isabet eden miktara en fazla % 20 olmak üzere bundan fazla zam yapılmaması, taliplilere ikinci bir arsa verilmesi konusunda ancak müracaat sahibinin önceki ihtiyaçları temin edildikten sonra dikkate alınması ve rekabet etkisi ile dışarıya satılmamasının temin edilmesi, belediye tarafından gerekli işlemlerin yapılması gibi şartları içeren açık arttırmamız bir satış yapılması gibi bir teklifte bulunulmuştur.”

kararı ile hava rasat merkezinin bir “*Genel Müdürlük*” hâlinde Darülfünun Emmini uhdesine verilmesi ve rasathanenin de bu Genel Müdürlüğe bağlanması kabul edilmişti. Ancak Fatin (Gökmen) Hoca'nın girişimleri sonucu bu karar hayata geçirilememiştir.

1926 yılında Türkiye’de meydana gelen depremleri incelemek üzere küçük model Wichert Sismografi satın alınmıştı. Ankara Belediyesi satın aldığı iki adet Mainka Sismografını 1928 yılında Kandilli Rasathanesi’ne hediye etmiş ve bu aletler Rasathanenin çalışmasına önemli katkı sunmuştu. 1933 yılında bir takım Galitzin sismografi temin edilerek depremlerin kaydedilmesi sağlanmıştı. Bir taraftan Cumhuriyet Hükümetlerinin desteği diğer taraftan Ankara Belediyesi’nin hediyesi ile bu aletler 1934 yılında tamamlanan Sismograf binasına yerleştirilerek deprem kayıtlarına başlanmıştı.

Kandilli Rasathanesi, Osmanlı’dan cumhuriyete intikal eden tek rasathane olma ayrıcalığını, tüm meteoroloji rasathanelerinin tek kurum altında toplanmasını öngören 19 Şubat 1937 tarih 3254 sayılı kanunun 19.maddesi ile de muhafaza etmiş ve Kandilli Rasathanesi bir jeofizik, astronomi ve sismoloji müessesesi olarak yeni kurulan Meteoroloji Umum Müdürlüğü’nün kapsamı dışında kalmış ve depremlerin tespiti ve bu konuda bilimsel araştırmalar yapma sorumluluğunu yasal olarak üstlenmişti⁶⁵. Bu da Atatürk’ün astronomi ve sismoloji alanındaki çalışmaların bilimsel temellerde sürdürülmesinin bir örneği olarak yansımadır.

5. Kaderde Tasada Bir Olmak ve Bunun Simgesi 1938 Kırşehir Depremi

19 Nisan 1938 tarihinde saat 12.59’da Kırşehir, Yozgat vilâyetleri ile Keskin ilçesine bağlı bucak ve köylerde aletsel büyüklüğü 6,6 büyüklüğünde bir deprem meydana geldi⁶⁶. Deprem bölgedeki binaların büyük bir bölümünü yıktı veya çok hasarlı bir hale getirdi. Deprem yamaçlarda heyelan oluşmasına da sebep oldu. Sarsıntının etkisi ile vadilerde tortular yarıldı. Sular fıskırdı ve kum kümeleri meydana geldi⁶⁷. Bölgede bulunan çeşmelerin büyük bir bölümünde sular kesildi, bazılarında ise aksine sular arttı⁶⁸. Depremin artçılar yirmi gün devam etti.

⁶⁵ *Resmi Gazete*, Sayı 7708 (19 Şubat 1937), s.7708.

⁶⁶ Depremin aletsel büyüklüğü farklı kaynaklarda 6,6 ila 6,8 olarak gösterilmektedir. Bk. Biçke, 2015, s.4; Güneş Şahin, “1938 Kırşehir (Akınar) Depremi ve Bölgeye Etkileri,” *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXVI, 2016, s.291.

⁶⁷ Atabay, 2023, s.114.

⁶⁸ Haluk Eyidoğan ve diğerleri, *Türkiye Büyük Depremleri Makro Sismik Rehberi (1900-1988)*, İstanbul 1991, s.49.

“*Kırşehir depremi*” olarak tarihe geçen bu felâkette Kırşehir vilâyetinde 154, Yozgat vilâyetinde 1 ve Ankara’nın Takazlı yöresinde ise 3 kişi hayatını kaybetti⁶⁹. Resmî rakamlara göre 680 baş hayvan da telef oldu⁷⁰.

Deprem bölgesindeki evler genellikle kerpiçten yapılmış, çatıları da yaklaşık yarım metre kalınlığında toprak kaplıydı. Sarsıntı sırasında duvarların yıkılması ve çatıların insanlar üzerine çökerek onların ölümlerine veya yaralanmasına sebep oldu. Depremde dere boyları ve su kenarları daha çok zarar gördü. Kayalık arazi üzerinde aynı malzeme ile yapılan binalar daha az zararla depremi atlattılar⁷¹. Hanyeri, Deveci ve Çürükler köyleri arasındaki köprüler de yıkıldı. Buralardaki mezar taşları da devrildi. Kırşehir vilâyetindeki 150 köyde toplam 2.157 ev yıkıldı, 1.705 ev ağır hasarlı ve 1.110 ev de hafif hasarlı durumda bulunuyordu⁷². Yozgat vilâyetinde deprem; 140 evi tamamen yıktı, 64 evi ağır hasara uğrattı ve 18 ev de hafif hasarlı durumdaydı. Ankara vilâyetine bağlı Keskin çevresinde de önemli sayıda evin yıkıldığı söyleniyordu⁷³. Kandilli Rasathanesi’ne göre Kırşehir depreminde 160 kişi hayatını kaybetti ve 4.066 ev hasar gördü⁷⁴.

Depremin duyulması üzerine Bakanlar Kurulu hemen toplanarak bir kararname yayınlandı. Kararnameyle depremden zarar görenlere dağıtılmak üzere 30.000 lira para tahsis edildi⁷⁵. İlk etapta 400 çadır sağlandı. Milli Eğitim Bakanlığı’nın da uzman profesörleri bölgede görevlendirilerek onların bir rapor hazırlamaları kararlaştırıldı. İskân Genel Müdürlüğü’nün başkanlığında Milli Savunma, İçişleri, Maliye, Bayındırlık, Milli Eğitim, Ziraat, Sağlık ve Sosyal Yardım ile Tapu Genel Müdürlüğü elemanlarından oluşturulacak bir heyetin hemen bölgeye giderek incelemeler yapması ve on gün içerisinde depremin yaptığı zarar ve ziyanın tespit etmesi karar altına alındı. Ayrıca bu komisyon deprem bölgesinde yeni köylerin kurulacağı yerler ile yapılacak evlerin tiplerini ve gerekli malzeme miktarını tespit ederek hükümete bildirecekti⁷⁶. Maliye Bakanlığı deprem bölgesi için 500.000 liralık bir kaynak oluşturmayı amaçladı.

Deprem bölgesine bir milyon liraya yakın nakit para masrafı yapılarak, çadır, gıda ve sağlık malzemesi gönderildi. Depremde ailesini kaybeden çocuklar da Himaye-i Etfal Kurumu’nun (Çocuk Esirgeme Kurumu)

⁶⁹ Eyidoğan ve diğerleri, 1991, s.49.

⁷⁰ *Ayın Tarihi*, Sayı 53, Mayıs 1938, s.54.

⁷¹ *Ayın Tarihi*, Sayı 53, Mayıs 1938, s.56.

⁷² *Ayın Tarihi*, Sayı 53, Mayıs 1938, s.56.

⁷³ Eyidoğan ve diğerleri, 1991, s.49-50.

⁷⁴ Atabay, *Son Yüzyılda Türkiye’de Depremler*, s.114.

⁷⁵ Şahin, 2016, s.308.

⁷⁶ *BCA.*, 030.18.01.02.83.35.11.

yurtlarına yerleştirildi⁷⁷. Yapılan incelemeler sonucunda deprem bölgesine 3 milyon liralık bir yatırım yapılması gerektiği ortaya çıktı. Bu kaynağı gerek bütçeden gerekse bütçe dışından karşılanması o günün şartlarında imkânsızdı. Hükümet, çare olarak önceden Kızılay'a verilen 30.000 lira ile Maliye Bakanlığı'nın oluşturduğu 500.000 liralık kaynağı ve Kızılay'ın toplayacağı yardımları deprem bölgesindeki halkın kendi evlerini yapması için verilmesini kararlaştırdı⁷⁸.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, depremzedelere hemen nakit paranın yanı sıra çadır ile gıda ve giyecek gönderdi. Halk, Kızılay'a çok kısa bir sürede 227.837 lira 90 kuruş bağışta bulundu. Deprem sebebiyle Bulgar Kralı Boris, İngiltere Kralı II. George, Afganistan Kralı Muhammed Zahir Han, Suriye Cumhurbaşkanı Haşim Atassi ve Ürdün Emiri Abdullah, Atatürk'e üzüntülerini bildirdiler⁷⁹.

Kızılay ekipleri deprem bölgesine koşular. İçişleri Bakanlığı, depremden çok zarar gören, arazisi sınırlı ve küçük köylerin birleştirilerek arazisi geniş, havası iyi ve suyu bol olan yerlerde yeniden kurulmasını öngördü⁸⁰. İçişleri Bakanlığı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tüm valiliklere ve parti yönetimlere birer yazı göndererek depremde evsiz ve aç kalan vatandaşlara yardım edilmesini ve bu konuda halkın teşvik edilmesini istedi⁸¹. Halkevleri de bu kampanyaya destek verdi.

Bu yardım çağrısı üzerine her ilde bir yardım komitesi oluşturuldu. Deprem halka şöyle duyuruldu:

“Nisanın on dokuzuncu Salı günü öğleüstü Orta Anadolu'da vasi sahada şiddetli bir yer sarsıntısı vukua gelmiştir. Sarsıntının merkez sikleti Yozgat ve Kırşehir olup bu mıntıklar dâhilinde birçok nüfus ve maddi zararlar olmuştur. Bu felaket önünde bütün vatan üzüntü içindedir. Mahallinden alınan haberlere göre birçok evlerin hasarlara uğradığı ve nüfus zayıtı fazlaca olduğu anlaşılmaktadır. Bu felaketli vatandaşların ıstıraplarını gidermek üzere merkezi hükümet tarafından önemli tedbirler alınmış ve mahalline imdat heyetleri gönderilmiştir. Bütün vilâyetlerde olduğu gibi Çanakkale'nin hamiyetli halkı da Kızılay Kurumu vasıtasıyla iane toplamaya ve felaketli yurttaşlarımızın acılarına iştirake başlamıştır.”⁸²

⁷⁷ Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Ankara 1950, s.90.

⁷⁸ Deprem Bölgesine sevk edilecek inşaat malzemeleri konusunda Nafia (Bayındırlık) ve Bütçe Encümeni Mazbataları için bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, c.XXVII, s.1.

⁷⁹ Karal-Uluğtekin, 2001, s.188; Şahin, 2016, s.297.

⁸⁰ Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), s.90.

⁸¹ BCA., 490.01.4.17.28.

⁸² “Orta Anadolu'da Zelzele,” Çanakkale, Sayı 654, 28 Nisan 1938, s.1.

Her vilayette oluşturulan; “*Kırşehir ve Yozgat Deprem Bölgesine Yardım Komitesi*” bir bildiri yayımlayarak milletten yardım talebini dile getirdi:

“*YURTTAŞ!*”

Senin sayısız birçok milli vazifelerin vardır. Bunlardan biri de yurdunun herhangi bir köşesinde yurttaşlarının uğradıkları felakete yabancı ve duygusuz kalmamaktır.

Sana; nesilden nesile kıyamete kadar intikal edecek olan bir Atasözünü hatırlatırım: “Türk gülerse hep beraber güler. Ağlarsa hep beraber ağlar”

Bu milli duyguyu göster. Bu atasözünü yerine getir. Kırşehir ve Yozgat’ta zelzeleden aç ve çıplak kalan on binlerce kardeşlerimizin ve öksüz kalan çocukların yardımlarına koş.

Çalışkan hamiyetli arkadaşlardan Kızılay namına seçilen Yardım Komisyonuna uğra!

Sen de kudretinin yettiği kadar felaketzede kardeşlerinin gözyaşlarını dindirmeye çalış!

Hizmetin yüksek şerefi emsal kabul etmeyen asil Türk ruhunun Türk varlığının vicdanına emrettiği kutsal bir vazifedir.

Hareketi Arz İlane Komisyonu”⁸³

Deprem Türkiye’de duyulur duyulmaz, başlayan yardım kampanyasına halk büyük destek verdi. Toplanan yardımlar Valilik tarafından Kızılay Genel Başkanlığı’na iletildi. Türk milleti zor ve acılı durumda bulunan Kırşehir, Yozgat ve Keskin çevresindeki vatandaşlara yardım ederek “*kaderde, kıvançta ve tasada bir olmak*” örneğini gösterdi.

Kırşehir ve çevresinde meydana gelen depremde evleri yıkılan ve Kızılay tarafından yeniden inşa edilen köylerin meydanlarına bir anıt yapılması kararlaştırıldı. Anıtın uygun olan bir yüzüne “*19/4/1938 tarihinde vuku bulan yer sarsıntısında yıkılan Hacımirza ve Akpınar köyleri yerine milletin yardımı ile Kızılay Cemiyeti tarafından Yeni Akpınar köyü kurulmuştur*” yazılması planlandı⁸⁴.

Atatürk, bu sırada hasta olmasına rağmen Türk milletinin büyük acılar karşısında birlik ve beraberlik içerisinde büyük bir dayanışma göstermesinden gurur duymuştu. Kırşehir depremi bunun en önemli

⁸³ “Yurttaş,” *Çanakkale*, Sayı 655, 12 Mayıs 1938, s.2; Mithat Atabay, *Atatürk Çanakkale’de*, Atatürk’ün Samsun’a Çıkışının 100.Yılında Kepez Belediyesi Tarafından İlan Edilen Atatürk Yılı Anısına, İstanbul 2019, s.285.

⁸⁴ *KA.*, 2289/13.

göstergesiydi. Türk milletinin bu davranışı onun hedeflediği “*“Türk gülerse hep beraber güler. Ağlarsa hep beraber ağlar”*” sözüyle ifade edilmişti.

Sonuç ve Değerlendirme

Atatürk dönemindeki depremler 29 Ekim 1923’ten 10 Kasım 1938 tarihine kadar olan on beş yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde artçı depremler hariç olmak üzere depremlerin merkez üslerine göre bakıldığında yirmi sekiz deprem meydana geldi.

Bu dönemdeki depremlerden 16’sı Doğu Anadolu’da, 4’ü İç Anadolu’da, 2’si Marmara’da, 2’si Güneybatı Anadolu’da, 2’si Güneydoğu Anadolu’da, 1’i Batı Anadolu’da ve 1’i de İç Batı Anadolu’da meydana geldi. Erzincan vilayeti topraklarında 5 defa deprem oldu. O sırada Erzincan’a bağlı olan Kığı’da 2, Refahiye’de 1, Kuruçay’da 1 ve Erzincan merkezde 1 olmak üzere 5 deprem Erzincan vilayeti topraklarında meydana geldi. Kığı 1936’da Bingöl’e bağlandı ve bu tarihten sonra da bir defa daha Kığı’de deprem olduğundan Kığı 1935-1937 yılları arasında üç yıkıldı.

Atatürk dönemindeki depremlerin en yıkıcıları 13 Eylül 1924 tarihindeki Erzurum-Pasinler, 22 Ekim 1926 Kars, 1 Mayıs 1935 tarihindeki Kars-Digor ve 19 Nisan 1938 tarihli Kırşehir depremleridir.

Atatürk döneminde meydana gelen depremlerde toplam 3.761 kişi hayatını kaybetti. 21.648 bina yıkıldı. Depremin yıllara göre ortalama insan ölümü yaklaşık 257 kişidir. Binaların yıllık ortalama yıkım miktarı 1.443’tür.

Bu dönemde depremlerle ilgili sorumlu İçişleri Bakanlığı’dır. Depremlerle ilgili bilgiler nahiye, kaza ve vilayetlerden İçişleri Bakanlığı’na bildirilmektedir. İçişleri Bakanlığı hemen durumu Başbakanlığa, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na ve Türkiye Kızılay Cemiyeti Genel Başkanlığı’na iletmekte ve hızlı bir şekilde deprem bölgesine ve depremzedelere gerekli yardımlar yapılmaktadır. Ordu Müfettişleri ve askeri birlikler teşkilat kanununda belirtilen yetkili ve sorumluluklar çerçevesinde merkezden emir beklemeden deprem bölgelerinde gerekli müdahaleleri yapmak, arama-kurtarma ve enkaz kaldırma görevlerini yerine getirmek, askeri imkânlar çerçevesinde iâşe ve ibadeti sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Vilayetlerde valiler bu işlerde tam yetkili idiler.

Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü hallerde çıkardığı kararnamelemler ile depremzedelere ve deprem bölgesine mali kaynak sağlama, devlet ormanlarından ücretsiz kereste temin edilmesi, barakaların yapılması için çivi, cam, çinko gönderilmesini sağlamaktadır.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 yılında Erzurum Pasinler'de meydana gelen depremi yerinde görmek ve işleri koordine edilmesini sağlamak üzere deprem bölgesine gitmesi, ilk kez bir devlet başkanının yaptığı bir davranıştı. Zira Osmanlı döneminde bu hiç yapılmamıştı. Bu geleneği Atatürk başlatmış, daha sonra kendisinden sonra gelen Cumhurbaşkanları İsmet İnönü, Celal Bayar ve diğer cumhurbaşkanları da sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., 030.018.01.01.37.10.1.
BCA., 030.018.1.1.29.42.5.1.
BCA., 030.018.01.01.11.46.8.2.
BCA., 030.018.1.1.28.18.12.1.
BCA., 030.018.01.01.10.29.7.
BCA., 030.18.01.01.10.29.7.
BCA., 030.018.01.01.9.25.9.
BCA., 030.18.01.01.09.25.9.
BCA., 030.18.01.01.09.27.9.
BCA., 030.010.0.0.119.837.10.
BCA., 030.018.1.1.28.18.12.
BCA., 030.018.1.1.28.19.18.
BCA., 030.018.1.1.28.19.4.
BCA., 030.018.01.01.11.43.1.
BCA., 030.018.01.01.11.43.15.
BCA., 030.18.01.02.83.35.11.
BCA., 490.01.4.17.28.
Kızılay Arşivi (KA.), 2289/13.

Kitap ve Makaleler

“Orta Anadolu’da Zelzele,” *Çanakkale*, Sayı 654, 28 Nisan 1938, s.1.
“Yurttaş,” *Çanakkale*, Sayı 655, 12 Mayıs 1938, s.2.
Akın, F. (2008). *Atatürk’ün Sonbahar Gezileri*, Cantekin Matbaası, Ankara.
Atabay, M. (2010), “Mustafa Kemal’in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri,” *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, s.27-47.
Atabay, M. (2019). *Atatürk Çanakkale’de*, Atatürk’ün Samsun’a Çıkışının 100.Yılında Kepez Belediyesi Tarafından İlan Edilen Atatürk Yılı Anısına, İstanbul.
Atabay, M.-Borlat, B. (2012). *26-27 Temmuz 1328 Depremi (8-9 Ağustos 1912) ve Dr. Yüzbaşı M. Sadi Bey*, Kriter Yayınevi, İstanbul.

- Atabay, M. (2019). *Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk*, Çanakkale Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
- Atabay, M. (2023). *Son Yüzyılda Türkiye’de Depremler*, Paradigma Akademi Yayınları, Ankara.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Bugünkü Dille*, yay. haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, Ankara 2006.
- Mustafa Kemal Atatürk (1997), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (1906-1938), C. II, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atnur, İ. E. (2006). *Reis-i Cumhuri’ün Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Aydın, N.-Ergün, E. (2018). “1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa,” *Tarih ve Günce*, C. I, S. 2, 2018, s.145-168.
- Bıçke, M. (2015). “Türkiye’de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014),” *3.Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, DEÜ İzmir, s.1-10.
- Eyidoğan, H. ve diğerleri (1991), *Türkiye Büyük Depremleri Makro Sismik Rehberi (1900-1988)*, İstanbul.
- Karal Akgün, S.-Uluğtekin, M. (2001). *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a – II*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kuntman, M. D. (2009). *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, yay. haz. Metin Özata, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2009.
- Osmanlı’dan Cumhuriyete Hilaliahmer İcraat Raporları 1914-1928*, yay. haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.
- Önder, M. (1998). *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Şahin, G. (2016). “1938 Kırşehir (Akpınar) Depremi ve Bölgeye Etkileri,” *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXVI, s.289-321.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Nafia (Bayındırlık) ve Bütçe Encümeni Mazbataları, C. XXVII.
- Tınal, M. (2009), “1928 Torbalı (İzmir) Depremi,” *Turkish Studies*, Vol. 4/8, s.2229-2243.
- Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949)*, Ankara 1950.

Sürelî Yayınlar

Ayın Tarihi

Çanakkale

Resmî Gazete

Ulus

Tezler

- Denli, Y (2018). *Türkiye’de Depremler (1928-1950)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

**POST-KEMALİST BİR TEZİN KRİTİĞİ:
KORPORATİZM-KEMALİZM TARTIŞMASI**
CRITIQUE OF A POST-KEMALIST ARGUMENT: DEBATE
BETWEEN KORPORATISM AND KEMALISM

Lemi ATALAY*

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Eylül 2023
Kabul: 20 Ekim 2023

Article Info

Received: September, 14, 2023
Accepted: October, 20, 2023

Öz

Kemalizm, ortaya çıktığı 1930'lardan bu yana sıklıkla farklı ideolojilerle karşılaştırılmış ve bazılarıyla da özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirme girişimlerden biri de korporatizme yönelik olmuş ve Kemalizm'in sınıfsız bir toplum kurma hayali, sınıf yerine mesleklere önem vermesi, dayanışmacılığı ön plana çıkarması, devletçi otoriter politikalar gütmesi gibi özellikleri doğrultusunda korporatizme benzediği ileri sürülmüştür. Bu çalışmada bu savların ne ölçüde geçerli olduğu sorusundan hareket edilerek, Kemalizm'in korporatizme hangi yönlerden benzediği, hangi yönlerden ayrıldığı gibi hususlar açıklanmış ve Kemalizm'in siyasal ideolojiler içerisindeki konumlandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Karşılaştırmalı bir yöntemi benimseyen bu çalışmanın korporatizm kısımlarında, kaynak olarak daha çok konu üzerine yapılan araştırma eserlerinden yararlanılırken, Kemalizm kısımlarında ise parti programları ve Atatürk'ün Medeni Bilgiler kitabı gibi birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda yapılan incelemeler sonucu, Kemalizm ile korporatizm arasında bir özdeşleştirme kurulmasının yerinde olmadığı ve Kemalizm'in özgün bir ideoloji olduğu tespitinde bulunulmuştur. Ayrıca Kemalizm ile bir benzerlik kurulacaksa bunun solidarizm ya da cumhuriyetçilik düşünceleri ile kurulmasının daha yerinde olacağı savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, korporatizm, solidarizm, halkçılık, devletçilik.

Abstract

Since its emergence in the 1930s, Kemalism has often been compared to different ideologies and identified with some of them. One of these identification attempts was towards corporatism, and it was claimed that Kemalism was similar to corporatism in terms of dreaming a classless society, putting emphasis to professions instead of classes, aiming solidarity in society and carrying out statist authoritarian policies.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi; Tarih Bölümü; latalay@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-6853-1762; Ankara-Türkiye.

This study tries to answer the question of what extent these claims are valid by explaining in what ways Kemalism is similar to corporatism and in what ways these two ideologies are different. Thus, it was aimed to position Kemalism within political ideologies by adopting a comparative method. While research studies on the subject were used as main sources in the corporatism parts of the article, primary sources such as party programs and Atatürk's book called "Information on Civilization" were mostly used in the Kemalism parts. As a result of the research conducted in this context, it has been determined that it is not appropriate to establish an identification between Kemalism and corporatism. It was also claimed that Kemalism is rather a unique ideology and if a similarity has to be made with Kemalism, it would be more appropriate to create it with political thoughts like solidarism or republicanism.

Keywords: *Kemalism, corporatism, solidarism, populism, statism.*

Giriş

Cumhuriyetin yüzüncü yılına girerken, rejimin kurucu ideolojisi olan Kemalizm'in her ne kadar genel kabul görünürlüğü azalmış olsa da Kemalizm etrafında dönen tartışmalar bitmemektedir. Kemalizm, özellikle 1980 sonrası dönemde post-Kemalizm olarak adlandırılan yaklaşımlarla birlikte sıklıkla eleştirilmeye başlanmış ve ülkenin 100 yıldır demokrasi yolunda gelişmemesinin temel sebebi olarak asker ve sivil bürokrasiye dayanan vesayetçi, elitist yöntemi gösterilmiştir.¹ Öte yandan Kemalizm'in son yıllarda post-post Kemalizm yaklaşımı kapsamında daha makul değerlendirilmelerle ele alındığı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne yönelik çalışmalarda ülkedeki demokrasi sorununun sadece Kemalizm'de aranmaması gerektiğinin hatırlatıldığı da dikkat çekmektedir.² Bu tartışmaların yanı sıra ortaya çıktığı günden bu yana Kemalizm, diğer ideolojilerle de sıklıkla karşılaştırılmakta ve çeşitli benzeştirmelere tabi tutulmaktadır. Kemalizm'in demokratik, otoriter ya da totaliter olup olmadığı, kapitalist ya da sosyalist bir ekonomik anlayışı benimseyip

¹ Post-Kemalist literatürün temel eserleri olarak şu kitaplar ön plana çıkmaktadır: Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981; Erik Zan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992; Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 1991; Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları, İstanbul 1992; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları*, İstanbul 1990. Bk. İlker Aytürk, "Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken", *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 23-27.

² Bu yöndeki ana çalışma için bk. İlker Aytürk-Berk Esen, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

benimsediği, liberalizm, sosyal demokrasi ya da faşizme benzeyip benzemediği sürekli olarak tartışılmaktadır. Bu doğrultuda düşünce yelpazesinin farklı kesimlerince Kemalizm'in değişik şekillerde yorumlanması sonucu, sol Kemalizm, sağ Kemalizm, ulusalcı Kemalizm, liberal Kemalizm gibi çeşitli Kemalizmler türemiştir. Türk siyasi düşünce literatüründeki Kemalizm tartışmalarının bir boyutunu da Kemalizm-korporatizm ilişkisi oluşturmaktadır. Post-Kemalizm literatürüne önemli katkılarda bulunan Taha Parla'nın³ çalışmalarının da etkisiyle korporatizm ile özdeşleştirilmeye başlanan Kemalizm, daha sonraki yıllarda da birçok farklı araştırmacı tarafından korporatizme benzediği tespiti yapılarak, genel olarak eleştirilmiştir. Bu çalışmada bu yorumlara odaklanılarak Kemalizm-korporatizm ilişkisinin geçerliliği tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak korporatizmin nasıl bir siyasal ideoloji olduğu açıklanacak, ardından Türk siyasi düşünce literatüründe Kemalizm-korporatizm benzeşmesinde bulunan temel düşünürlerin görüşleri aktarılacak, ardından da son olarak Kemalizm'in bu benzeşmeyle ilgili yönleri üzerinden bir analiz ortaya konmaya çalışılacaktır.

Uzlaşmacı Bir Üçüncü Yol İdeolojisi: Korporatizm

Korporatizm kavramına yönelik çok farklı tanımlamalar yapılabilmesi mümkün olmakla birlikte korporatizm genel olarak, tarım-sanayi, emek-sermaye gibi farklı toplumsal kesimlerin mesleki temsil esasına göre bir örgütlenme içerisinde olduğu ve devletin öncülüğünde bu kesimler arası sınıfsal çelişkilerin giderilip, milli bir uyumun sağlandığı bir siyasal-ekonomik yapıya karşıya gelmektedir. Devlet ve işçi-işveren kesimleri arasındaki ilişkinin otoriter ya da demokratik olmasına göre de korporatizm, devlet korporatizmi ya da neo/liberal korporatizm şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda bu ilişkilerin daha otoriter ve zor ögesine dayandığı 1930'larda devletçi korporatizm hâkimken, bu ilişkilerin demokratik mekanizmalar içerisinde yürütüldüğü 1970'lerde ise neo/liberal korporatizme rastlanılmaktadır. Ancak ister devletçi ister neo/liberal korporatizm olsun korporatizmin her iki türünde de hem işçileri, hem de işverenleri temsil eden merkezileşme derecesi yüksek örgütlenmelerin bulunması ve ülkedeki toplumsal ekonomik önemli meselelerin devlet ile işçi-işveren temsilcileri arasında işbirliği içinde yürütülmesi esas belirleyici faktör olarak yer almaktadır.⁴

³ Aytürk, 2022, s. 26.

⁴ Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, S. 93, 2002, s. 174-177.

Tarihsel açıdan bakıldığında ise 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıktığı görülen korporatizm, iki dünya savaşı arası dönemde iyice güç kazanmış ve 20. yüzyılın ortalarına kadar liberal kapitalizm ve sosyalizme karşı siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan bir üçüncü yol olarak alternatif oluşturur bir konumda yer almıştır. Bu ideolojinin gelişmesinde Katolik Kilisesi'nin büyük etkisi olmuştur. Özellikle 1931 yılında Papa 11. Pius tarafından yayımlanan *Quadragesimo Anno* adlı kitap ile *Büyük Buhran* sonrası liberal kapitalizm ve onun politik sisteminin gerilemekte olduğu ve yeni toplumsal, siyasal, ekonomik örgütlenmelere ihtiyaç duyulduğu açıklanması, bu etkiyi pekiştirmiştir. Nitekim bu yayının ardından iki savaş arası dönem Avrupası'nda korporatizm, Katolik partiler, sosyal Katolikler, kralcılar, faşistler, Durkheimci dayanışmacılar gibi çeşitli muhafazakâr ve otoriter sağ akımların temel düşüncesini oluşturmuştur.⁵

Korporatizmin Avrupa'da iki savaş arası dönemde gelişmesindeki bir başka etken ise liberalizmin hem siyasal hem de ekonomik açıdan bir kriz içerisine girmesi olmuştur. 1929 yılında bütün dünyada olumsuzluklara yol açan *Büyük Buhran* kapitalist sistemin varlığını tehdit eder konuma getirmiş, yine aynı dönemde parlamenter demokrasilerde yaşanan sürekli bunalımlar da bu rejimleri zora sokmuştur. Bunun üzerine sermaye ile emeği barıştıran ve siyasal anlamda da toplumsal adaleti ve uyumu sağlamayı arzulayan korporatizm,⁶ mevcut ekonomik, sosyal ve politik temsil sorunlarına yönelik uygulanabilir ve liberalizm ile sosyalizm karşısında cazip bir üçüncü yol alternatifini olarak belirlemiştir. Korporatizmin devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyici bu programı merkezi otoriteyi güçlendirmek ve meşrulaştırmak, ulus inşası için gerekli organik milliyetçiliğe siyasal ve ekonomik temeller oluşturmak, baskıcı üniter ulus devletin yarattığı tansiyonları düşürmek, sol örgütlere yönelik baskı kurmak, liberal parlamenter düzeni ortadan kaldırmak, sosyal ilişkileri ideal düzeyde ele almak, geçmişteki ideal ve geleneksel toplum nostaljisini gerçek kılmak ve maneviyatı maddiyatın önüne geçirmek gibi farklı sebeplerle özellikle sağ görüşlü kesimler tarafından desteklenmiştir. Nitekim bu açıdan korporatizm, gelenek ve geleceğe dönük yaratıcılık, modernitenin benimsenmesi ve reddi, sosyal devamlılık ve radikalizm gibi çatışmalı meseleler konusunda uzlaştırıcı bir rol üstlenmiş⁷ ve iki savaş arası dönemde Avrupa'da İtalya,

⁵ Antonio Costa Pinto, "Corporatism and 'Organic Representation' in European Dictatorships", *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Routledge, New York 2017, s. 4-5.

⁶ Demirhan F. Erdem, *Korporatizm ve Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 53-55, 115.

⁷ Aristotle Kallis, The 'Corporatist Moment' in Inter-War Europe, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Routledge, New York 2017, s. 294-297.

İspanya, Portekiz, Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Estonya, Macaristan, Letonya, Romanya ve Slovakya gibi ülkelerde farklı düzeylerde de olsa etkili bir konumda yer almıştır.⁸ Bu tablodan yola çıkan dönemin ünlü Romen korporatist düşünürü Mihail Manoilescu, nasıl liberalizm 19. yüzyılın ideolojyse, korporatizmin de 20. yüzyılın ideolojisi olarak dönemin siyasal ve ekonomik sorunlarını çözeceğini ileri sürmüştür⁹

Liberalizm ve sosyalizme karşı bir alternatif oluşturmaya çalışan korporatizmin temel felsefi görüşleri de doğal olarak bu iki ideolojinin reddi üzerinden şekillenmektedir. Anti-liberal bir yaklaşım benimseyen korporatizme göre bireyci liberalizm ve bu düşüncenin ekonomik yansıması olan kontrolsüz piyasa kapitalizmi toplumda ciddi olumsuzluklara yol açmaktadır. Ekonomik anlamda 1929 *Büyük Buhranı* gibi gelişmeler, toplumda da birbirinden soyutlanmış herhangi bir uyum içinde olmayan sorunlu bireylerin varlığı gözlemlenmektedir. Kendi çıkarı peşinden özgürce gidip, haklarını savunan ve toplumsal meselelere pek ilgi göstermeyen bireyler, toplumdaki ahengi sarsarak ekonomik gelişmeye de sekte vurmaktadırlar.¹⁰ Ayrıca korporatizm liberalizmde olduğu gibi toplumu bireylerin toplamından ibaret saymamakta ve toplumu bireylerin toplamından daha büyük bir bütün olarak algılamakta ve toplumun kendi gerçekliğine sahip bir yapı olarak bireyler karşısında öncelik ve ayrıcalığa sahip olduğuna inanmaktadır.¹¹

Korporatizmin karşıtıktan yükselen bir diğer boyutunu ise anti-sosyalizm oluşturmaktadır. Kapitalist ekonominin olumsuzlukları ve sınırsız bireyciliğin yarattığı toplumsal kargaşa konusunda korporatizm, sosyalizm ile benzer endişeler taşısa da sosyalizmin tüm toplumsal ve ekonomik çözümlenmeleri sınıflar üstünden yapmasından dolayı, sosyalizmin de bu olumsuz ortama çözüm olamayacağını ileri sürmektedir. Sınıf çatışmaları sonucunda ilerleme gösteren bir toplum anlayışı korporatizmin hedeflediği toplumsal uyum ve düzen anlayışı ile ters düşmektedir.¹²

Liberalizmin bireyciliğine, sosyalizmin de sınıfçılığına karşı olan korporatizmin olumsuzladığı bu iki ideolojiye karşı önerdiği çözüm ise

⁸ Pinto, 2017, s. 9.

⁹ Lemî Atalay, "Mihail Manoilescu: A Pioneer Thinker About the Uniqueness of the Kemalist Single Party", *Transylvanian Review*, C. 30, S. 1, 2021, s. 121.

¹⁰ G. Gürkan Öztan, "Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 526.

¹¹ Erdem, 2007, s. 105-106.

¹² M. Nuri Durmaz, "Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 41, S. 2, Haziran 2008, s. 167.

meslek odaklı korporatif yapıların devletle uyum içinde olduğu bir toplumsal düzene karşılık gelmektedir. Bu yaklaşım ise düşünsel kaynağını Durkheim'in organizmacı toplum projesinde bulmaktadır. Durkheim'dan çok etkilenen korporatistler, toplumu birbirleriyle çatışan sınıflar ya da kendi çıkarı peşinde koşan bireylerden ibaret görmemektedirler. Korporatizm teriminin kökeni de vücut anlamına gelen "corpus" terimine dayanmakta olduğundan korporatistler, toplumsal yapının çeşitli unsurları arasında insan vücuduna benzer bir şekilde fonksiyonel anlamda bir bütünlük ve tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğuna inanmaktadırlar. Toplumunu oluşturan bireyler ve bağlı buldukları mesleki yapılar, tıpkı vücudun organları gibi tek başına, bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürememekte, bu nedenle doğal olarak birbirlerine bağımlı bir konumda bulunmakta ve ancak her biri görevini yerine getirip, uyum ve işbirliği içerisinde bütünselliğe katkı sunduğu zaman bir anlam kazanabilmektedirler.¹³ Dolayısıyla liberalizmin egoist ve bireyci "*homo economicus*" anlayışı yerine korporatizmde ulusal çıkar, ortak değer ve amaçlar gibi kavramları benimseyen bireyleri temsil eden "*homo corporativus*" yaklaşımı öne çıkmaktadır.¹⁴

Birey ve sınıfa karşılık organizmacı anlayış doğrultusunda mesleki korporasyonları öne çıkaran korporatistler, toplumsal ahengini sağlanması açısından ortaçağ toplumunda var olan lonca örgütlenmesini model alıp, bunu modern topluma uyarlamak istemişlerdir. Korporasyonlar hem mesleki ahlakı sağlayıp, denetim kuracak, hem de devlet ile toplum arasında tampon işlevi üstlenerek siyasal ve toplumsal bütünlüşmeyi kolaylaştıracaktırlar.¹⁵ Kapitalizm öncesi dönemde var olan loncaların, kapitalist dönemdeki karşılığı işçi ve işveren sendikaları ile çeşitli meslek örgütleri olup,¹⁶ korporatist anlayışta, ekonomik faaliyet içinde bulunan herkesin bu korporasyonlara üyeliği zorunlu tutulmaktadır. Her meslek grubuna ilişkin oluşturulan korporasyonlar aynı zamanda ülke çapında tek ve merkezi ayrı bir yapı oluşturmaktadırlar. Bu tek yapıların da daha üst konfederatif yapılarla desteklenip merkezi güç oluşturma yetkisi artırılmaktadır. İşte hem işçi hem de işveren kesimlerinde oluşturulan bu konfederatif yapıların toplumsal ve ekonomik konularda devlet kurumları ile işbirliği içinde hareket edip toplumsal anlaşmalar ve sözleşmeler yapması korporatizmin en önemli amaçlarından birini teşkil etmektedir.¹⁷ Korporatist ekonomik

¹³ Öztan, 2010, s. 523; Erdem, 2007, s. 8-9.

¹⁴ Antonio Costa Pinto, "Corporatism and Dictatorship: Between Politics and History", *Combining Political History and Political Science Towards a New Understanding of the Political*, Routledge, London 2022, s. 28.

¹⁵ Öztan, 2010, s. 534.

¹⁶ Erdem, 2007, s. 15.

¹⁷ Makal, 2002, s. 175.

düzenin diğer hedeflerini ise toplumsal sınıflar arası çatışmanın reddi ve sınıflar arası ekonomik işbirliğinin sağlanması, bireysel refahtan ziyade ulusal ekonomik gücün artması, devletin ekonomik alana hakim olarak, grev ve lokavt gibi mücadeleleri önleyerek, uzlaştırıcı hakem rolünü üstlenmesi oluşturmaktadır.¹⁸

Korporatist anlayışın bir önemli yaklaşımı da mesleki temsilin sadece ekonomik alanda değil politik alanda, yani parlamentoda da kendini göstermesini içermektedir. Ekonomik alanda varlığını sürdüren mesleki yapıların kimi zaman saf, kimi zaman karma modeller eşliğinde, mecliste de belirli oranlarda temsil edilerek politik süreçlere katılması amaçlanmaktadır.¹⁹ Böylece liberalizmde siyasal aktivitenin temeli bireye, çıkar grupları ve siyasal partilere dayanırken, korporatizmde bu temel meslek gruplarına dayanmaktadır.²⁰ Yani bireyler liberal demokrasilerdeki gibi diledikleri siyasal parti ve adaya oy verme hakkına sahip bulunmamakta, meclise gönderilecek temsilciler, korporasyonların karar alma organlarıncı belirlenmektedir. Bireylerin de bu kuruluşlara üye olup, içerisinde faaliyette bulunarak siyasal temsile katkıda bulunmuş olduğu düşünülmektedir.²¹ Böylece korporatizmde, birey merkezli seçim, temsil ve parlamenter meşruiyet anlayışından, aile, yerel güçler, mesleki birlikler, çıkar örgütleri ve kurumlar arası iş birliğini esas alan devletçi ve organik bir politik temsiliyete geçiş gerçekleşmiş olmaktadır.²²

Hem ekonomik hem de siyasal açıdan hedeflenen bu sistemin uyumlu bir şekilde işlemesi için onu oluşturan korporatif yapıların bütünselliğe hizmet edici bir şekilde disiplin içinde hareket etmesi şart olup, bu uyumu ve disiplinli hareketi yönetecek kurum olan devlet aygıtının, korporatizmdeki yeri de doğal olarak kritik bir önemdedir. Devletin buradaki hiyerarşik konumu organizmacı anlayışın bir yansıması olup, biyolojik bir bütün ile özdeş kılınan korporatist devletin, kendine has bir yaşamı olduğu düşünülmektedir. Yani kendisini oluşturan parçaların amaç ve çıkarlarından farklı ve üstün hedefleri bulunmaktadır. Bu amaçlar da genellikle ulusal irade kavramıyla temellendirilmektedir.²³

Korporatist devletin hiyerarşik konumunu gerçek kılan yapı ise genellikle tek partili bir siyasal düzene ve bir diktatör lider/şefin yönetimine karşılık

¹⁸ Erdem, 2007, s. 148.

¹⁹ Öztan, 2010, s. 530-531.

²⁰ Gülten Üstün-Mahmut Üstün, "Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?", *Mülkiye Dergisi*, C. XXIV, S. 224, s. 161-162.

²¹ Erdem, 2007, s. 153-157.

²² Pinto, 2022, s. 26-27.

²³ Öztan, 2010, s. 529.

gelmektedir. Tek parti ve diktatörlük gibi bir siyasal yapı bile mevcut olsa, bu yapının da meşruiyete ihtiyacı olup, belirli ölçülerde itaat ve iş birliği gereksinimi bulunmaktadır. Bu doğrultuda bazı politik tavizler vermek ve muhalif kesimlerle anlaşabilmek için belirli olanlarda kısmi demokratik kurumlar yararlı bir araç olup, otokrat liderler korporatist parlamentolar sayesinde bunu mümkün kıлып, iktidarlarını pekiştirmiş olmaktadır.²⁴ Böylece otoriter yönetimler korporatizm aracılığıyla kurdukları politik kurumlar sayesinde hem modern siyasal sistemler için oldukça gerekli olan organik temsili meşrulaştırmaya, hem de farklı sosyal kesimler arasındaki çıkarları kontrol etmeyi başarmaktadırlar.²⁵ Nitekim bu anlayış doğrultusunda korporatizm sadece işçi ve işverenleri devlet baskısıyla kontrol etmeye karşılık gelmemekte, aynı zamanda liberal demokrasinin klasik temsil sistemine karşı bir alternatif sunmaktadır.²⁶

Kemalizm-Korporatizm Özdeşliğine Yönelik Savlar

Türkiye’de korporatizmin Kemalizm vasıtasıyla hâkim bir ideoloji olduğu yönündeki tartışmalar Türk düşünce tarihi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu yöndeki görüşleri savunan birçok yazar bulunsa da bu yöndeki en kapsamlı değerlendirmeler Taha Parla ve Aykut Kansu tarafından yapılmıştır. Bu isimlerden Taha Parla’nın korporatizm ile ilgili görüşleri *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm* ve *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u* adlı kitaplarında yer almaktadır. Korporatizm ile ilgili kitabında daha çok Ziya Gökalp üzerinden çözümlemeler yapsa da Taha Parla, Türk siyasal hayatında etkin olan görüşlerin az ya da çok Ziya Gökalp’in korporatist görüşlerinin yansıması olduğu tezini savunmaktadır. Parla ayrıca, Kemalizm’in düşünsel babalarından olduğunu iddia ettiği Gökalp’in de bu anlamda Kemalizm’i korporatizm açısından çok etkilediğini ileri sürmektedir.²⁷

Taha Parla öncelikle korporatizmi, solidarist-korporatist ve faşist korporatist olmak üzere iki alt türe ayırmakta ve bu türler arasındaki temel farklılığın birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkilere yaklaşımlarından kaynaklandığını kaydetmektedir. Parla’ya göre faşist korporatizm, toplumu ve bireyi hayli metafizikleştirilmiş bir devlet içerisinde eritmekte ve mesleki korporasyonları da devletin sivil toplumu denetim altında tutmasını sağlayan

²⁴ Antonio Costa Pinto, “Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorships”, *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2014, s. 88.

²⁵ Pinto, 2017, s. 8.

²⁶ Pinto, 2014, s. 91.

²⁷ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul 2009, s. 8-10.

yapılar olarak algılanmaktadır. Devlet karşısında öncelikli bir hakkı bulunmayan bireyin görevleri, bu yapılar aracılığı ile topluma aktarılmaktadır. Oysa solidarist korporatizmde mesleki korporasyonlar, bireyle devlet arasında bir tampon işlevi görmektedir. Mesleki korporasyonlar aslında bencil olan bireylere kamu ruhu aşıladıkları gibi aynı zamanda devletin kendi özerk yetki alanlarına el atmalarını engellemekte ve böylece bireylerin haklarını da korumuş olmaktadır. Solidarist siyasal kuramda, bireyin hakları liberal modele göre sınırlı olup, aynı zamanda dayanışma ve birliğin gereği olarak topluma karşı çeşitli yükümlülükleri de bulunmaktadır.²⁸

Bu temel ayrımı yapan Parla, korporatizmin özellikle kapitalizmin bunalım içinde olduğu ülkelerde ortaya çıktığını savunmaktadır. Gecikmiş kapitalizm yaşayan ülkelerde bir birikim bunalımı olduğunu belirten Parla'ya göre bu ülkelerde korporatizm formülü, devlet kapitalizmi ve merkantilist politikalar doğrultusunda emek gücünün sıkı bir şekilde denetlenmesine ve özel sermaye birikiminin hızlanmasına yardımcı olmaktadır. Parla, Türkiye'de uygulanan devletçi politikaları da bu bağlamda değerlendirmektedir. Parla'ya göre kapitalizmin diğer bir bunalımını ise gelişmiş ülkelerde yaşanan bölüşüm bunalımı oluşturmaktadır. Buralarda korporatizm, sayıca ve örgütsel olarak gelişmiş işçi sınıfı ile kendini tehdit altında hisseden sermaye sınıfı arasındaki kutuplaşmayı kontrol altına almayı amaçlayan politikalar üretmektedir.²⁹

Korporatizmin oluşumuna etki eden faktörleri bu şekilde açıkladıktan sonra Parla korporatizmin uygulamada üç farklı yansıması olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki felsefesi ve ideolojisiyle kendisini göstermektedir. Yani, anti-liberal, anti-sosyalist, bireyciliğin karşısına dayanışmacı toplum modelini koyan, sınıflar yerine meslek gruplarına önem veren, uyum ve düzeni hedefleyen özellikler barındıran bir ideoloji. İkincisi "*de facto*", yani temsile dayanan çeşitli ekonomik, toplumsal süreçlerin alanı olup, bu alanda toplumsal-ekonomik örgütlenmeler mesleki korporasyonlar aracılığı ile yürütülmekte ve ekonomik kararlar devlet-işçi-işveren arasında oluşturulan yapılarca alınmaktadır. Üçüncüsü ise "*de jure*" yani korporatist mesleki temsilin yasalarda yer alması olup, bu da daha çok siyasal meclislerin çeşitli biçimlerde mesleki temsil esaslarına göre belirlenmesi konusunu içermektedir. Parla'ya göre bir düşüncenin korporatist olması için bu üç alanı da birden içermesine gerek yoktur.

²⁸ Parla, 2009, s. 112.

²⁹ Parla, 2009, s. 103.

Herhangi birini içeren düşünce sistemi de korporatist olarak nitelendirilebilmektedir.³⁰

Yaptığı bu tespitlerden yola çıkan Parla, Kemalizm'in birikim bunalımı yaşayan bir ülkede de facto ve de jure düzeylerde olmasa da, halkçılık ve devletçilik ilkeleriyle korporatizmin solidarist versiyonunu felsefik-ideolojik düzeyde benimsediğini savunmaktadır. Bu da ona göre esasen Gökalp'in düşüncelerinin bir devamını simgelemektedir. Parla, örgütsel ve siyasal temsil açısından korporatizm yönünde ciddi uygulamalar olmadığını kabul etse de halkçılık ilkesiyle sınıf mücadelesinin reddedilmesini, uyum içinde yaşayan toplumun tek bir parti tarafından otoriterce yönetilmesini, devletçilik ilkesiyle kontrolsüz piyasa ekonomisinin olumsuzluklarının silinmesini, solidarist korporatizmin Türkiye'deki yansımaları olarak değerlendirmektedir. Ancak yine Parla'ya göre Kemalizm genelde bu solidarist çizgilerde kalsa da zaman zaman bu çizgileri aşır faşist boyutlara yaklaşan izlenimler de vermektedir. Özellikle tek parti ideolojisinin en güçlü olarak yaşandığı 1930'lı yıllarda yapılan çeşitli söylemler ve İş Kanunu, Basın Birliği Kanunu, Cemiyetler Kanunu gibi çeşitli uygulamalarda her şeyin devlet kontrolü altına alınması bu yaklaşımın izlerini sunmaktadır.³¹

Taha Parla'nın Kemalizm konusunda yaptığı bir başka sınıflandırmayı ise "kültürel Kemalizm" ve "siyasal Kemalizm" ayrımı oluşturmaktadır. Parla'ya göre kültürel Kemalizm özellikle laikliği, akılcılığı, köktenci kültürel reformculuğu ile ilerici ve kalıcılığı korunması gereken bir ideoloji ve hareket iken, esas olarak solidarist korporatist olarak gördüğü siyasal Kemalizm ise, otoriterliği, devletçiliği, tek-particiliği ve şefçiliği nedeniyle demokratik ve ilerici olduğu savunulamayacak bir sağ ideolojiyi temsil etmektedir.³² Öte yandan Parla, Kemalizm'in her ne kadar bir üçüncü yol iddiasında olsa da son tahlilde kapitalist düşünceyi reddetmediği için olsa olsa kapitalizmin bir değişik bir varyantı olabileceğini ve bu nedenle Kemalizm'den sol düşünceye miras kalan hiçbir şey olamayacağını ileri sürmektedir.³³

Kemalizm ile korporatizmi özdeşleştiren kişilerden bir diğeri olan Aykut Kansu'ya göre de korporatizm, Kemalist rejimin kurucu kadroları ve politikacıları, özellikle de yurtdışında eğitim görmüş olanları, için güçlü bir ilham kaynağını teşkil etmiş ve bu doğrultuda Türkiye'de hem siyasal, hem

³⁰ Parla, 2009, s. 104-110.

³¹ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 322-325; Parla, 2009, s. 236-237.

³² Parla, 2009, s. 10.

³³ Parla, 1995, s. 323.

de devletçi ekonomik politikalarının asıl güdüleyicisi olmuştur.³⁴ Bu savını tarihsel süreç içerisinde çeşitli örneklerle temellendirmeye çalışan Kansu, ilk olarak Birinci Meclis zamanındaki anayasa tartışmalarına dikkat çekmiş ve Ziya Gökalp, Necmettin Sadak, Mahmut Esat Bozkurt, Muhiddin Birgen gibi isimlerin korporatif yapıya dayanan bir anayasa düzenini yazılılarıyla önerip, gündeme getirdiklerini belirtmiştir. Bu önerilerin kabul görmeyip, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun klasik anayasa prensipleri üzerine inşa edilmesinin ardından, bu isimler arasında yer alan ve dönemin İktisat Vekili olan Mahmut Esat Bozkurt'un bu sefer korporatist görüşlerini İzmir İktisat Kongresi aracılığıyla gerçekleştirmek istediği ileri sürmüştür. Ülkedeki ekonomik sorunlarının temelini lonca sisteminden vazgeçilmiş olmasından kaynaklandığını düşünen Bozkurt'un bu görüşleri doğrultusunda kongreyi korporatif meslek esasına göre toplayıp, kongrede bu yönde konuşmalarda bulunduğunu kaydetmiştir.³⁵

Aykut Kansu, 1920'li yıllarda genel olarak liberal ekonomik anlayışın hâkim olduğunun ileri sürüldüğünü, ancak bu dönemde de kimi devletçi ve korporatist uygulamaların görüldüğünü savunmuştur. Kansu'ya göre 1920'li yıllardaki bazı alanlardaki tekelleşme başta olmak üzere, devletin ekonomiye yönelik kimi müdahaleleri ve 1925 yılındaki bir kanunla Türkiye'deki bütün ticaret ve sanayi odalarının özerkliklerine son verilerek devlete bağlı birer kurum olarak çalıştırılması, korporatizmin 1930'lu yıllardan çok önce de uygulamaya konulduğunu göstermiştir. Yine 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclisi de korporatist anlayış doğrultusunda önemli adımlardan olmuştur. Bununla birlikte Kansu, daha çok ekonomik alanda çıkacak kanunlar, düzenlemeler konusunda görüş bildirmek ve ekonomik ihtiyaçlara yönelik araştırma yapmak hedefiyle kurulan bu meclisin pek varlık gösteremediğini ve iş çevrelerinden gelenlerin olumsuz görüşleri doğrultusunda 1935 yılında kaldırıldığını da dile getirmiştir.³⁶

Kansu'ya göre 1920'li yıllarda belirli ölçülerde liberal ekonomik düzenden uzaklaşarak gerçekleştirilen bu korporatist politikalar 1930'lardan sonra daha açık hale gelmiştir. Tarımda Toprak Mahsülleri Ofisi, sanayide Sümerbank ve madencilik alanında Etibank aracılığıyla ekonomik tüm kurum ve kuruluşların denetim altında tutulmuş ve bu kurumlar korporatist politikaların uygulama araçları olmuşlardır. Yine Kansu, bu dönemde Kemalizm'in önemli ideologlarından olan Recep Peker'in "*İnkılap Dersleri Notları*" adlı kitabı ile hem liberalizme hem de sosyalizme ağır eleştiriler

³⁴ Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 253-257.

³⁵ Kansu, 2006, s. 258-260.

³⁶ Kansu, 2006, s. 261-263.

getirerek korporatizmin açık ve net savunmasını yaparak, korporatizmin düşünsel yönünün temsilcilerinden olduğunu ileri sürmüştür.³⁷

Hem Parla hem de Kansu aslında bu tespitleriyle Kemalizm'in de korporatizm gibi liberalizm ve sosyalizme eleştiriler getirip bir üçüncü yol alternatifi sunması, sınıf yerine meslek odaklı bir yaklaşım benimsemesi, devleti ekonomide ön planda tutması gibi unsurları vurgulayarak Kemalizm ile korporatizm arasında bir özdeşleşme olduğunu öne sürmüştür. Her iki isim de uygulama alanında çok kapsamlı korporatif uygulamalar olmadığını ve bu yöndeki bazı girişimlerin reddedildiğini kabul etse de düşünsel anlamda korporatizmin birçok unsurunun Kemalizm tarafından benimsendiğini, halkçılık ve devletçilik ilkelerinin içeriğine dayanarak savunmuş ve bunu iki ideoloji arasındaki benzeşme için yeterli görmüştür. Bu benzeştirmeleriyle birlikte Parla ve Kansu, Kemalizm'e eleştirel yaklaşarak, onun anti-demokratik yönlerine dikkat çekip, Kemalizm'in İtalya'daki faşizme kapıyı açık tuttuğu şeklindeki post-Kemalist yorumun yaygınlaşmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Anti-Korporatist Dayanımcı Bir İdeoloji Olarak Kemalizm

Türk devriminin ideolojisi olan Kemalizm, kendinden önceki Fransız ve Rus devrimlerini mümkün kılan ideolojilerde olduğu gibi devrimden önce bir doktrin olarak ortaya çıkmamış, devrimle birlikte doğan ihtiyaçlarla şekillenerek geliştirilmiştir. Nitekim, Kemalizm ifadesinin resmi olarak geçtiği ilk metin olan 1935 CHP programında da parti programlarında yer alan görüşlerin devrimin başından bu yana yapılmış işlerin bir ifadesi olduğu ve bu görüşlerin yalnız birkaç sene için değil, gelecek için de geçerli olacağı vurgulanarak,³⁸ devrimin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün donup kalmamak ve akıl ve bilim doğrultusunda sürekli günceli yakalamak adına, Kemalizm'in soyut bir doktrin olmaktan ziyade, gerçek hayattaki gelişmelerin yol göstermesi ile oluşan pragmatik bir nitelik taşımasını arzu ettiği ortaya konmuştur. Bu doğrultuda Kemalizm, CHP'nin 1931 ve 1935 parti programları esas olmak üzere oldukça temel ilkeler üzerinden, pek detaylandırılmayarak açıklanmıştır. Yine 1930'larda Kemalist düşüncenin ana kaynakları arasında yer alan *Medeni Bilgiler* kitabı da bu doğrultuda tabulaştırılmaması için Mustafa Kemal Atatürk yerine manevi kızı Afet İnan'a yazdırılarak, onun adına bastırılmıştır. Kemalizm'in doktriner ve katı olmayan, pragmatik yapısı bir yandan ideolojinin yaşanan gelişmelere karşı esnek kalıp, sürekli kendini yenileyebilmesine imkân sağlarken, bir yandan da farklı şekillerde yorumlanmasına da olanak tanımıştır.

³⁷ Kansu, 2006, s. 260-265.

³⁸ C. H. P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 1-2.

Kemalizm’i farklı yorumlama girişimlerden biri olan korporatizm tartışması da Kemalizm’in daha çok halkçılık ve devletçilik ilkelerini ilgilendirmektedir. Halkçılık ilkesinin birçok alt bileşeni olsa da korporatizm tartışması açısından ilgili olanı solidarist içeriği olup, CHP programında da bu ilke kapsamında Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflara değil, bireysel ve toplumsal hayat için gerekli olan iş bölümü doğrultusunda çiftçiler, sanayiciler, esnaf, işçiler, serbest meslek grupları, tüccarlar gibi meslek gruplarına göre ayrıldığı belirtilmektedir. Programda ayrıca bu grupların her birinin çalışmasının, diğerleri için zorunlu olduğu kaydedilmekte ve partinin bu ilkeyle ülkede sınıf çatışması yerine düzen ve dayanışmayı sağlayarak, çıkarlarda uyum sağlamayı arzu ettiği dile getirilmektedir.³⁹

Medeni Bilgiler kitabında da halkçılıkla ilgili olarak Atatürk, birey ve devletin birbirinin karşısı değil, tamamlayıcısı olduğunu, toplumun ise tüm insanların sosyal bir vücudun organları gibi birbirine bağlı olduğu bir yapıya karşılık geldiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda toplumu oluşturan tüm birey ve sınıfların eşit derecede önem arz etmekte olduğunu, demokrasinin gereği olarak devletin de herkese aynı ölçüde yaklaşması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle de Bolşevik, sendikacı ve korporatist fikirleri demokrasiye aykırı görüşler arasında sıralamaktadır.⁴⁰

Halkçılık ilkesiyle toplumsal yönü vurgulanan Kemalist felsefenin ekonomik yaklaşımı ise devletçilik ilkesinde karşılık bulmaktadır. CHP programına göre devletçilik, bireysel faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olan en kısa süre zarfında ülkeyi refaha ulaştırabilmek için, ülkenin yüksek çıkarlarını ilgilendiren ekonomik meselelerde devletin fiilen aktif rol alması olarak tanımlanmaktadır. Devletin bu fiilen aktif rolünün yanı sıra, özel sektöre ön vermesi ve yapılan işleri düzenleyip, denetlemesi de devletçiliğin diğer unsurları arasında sıralanmaktadır. Programda ayrıca devletin hangi ekonomik işleri üstleneceğinin ulusun yüksek çıkarlarına bağlı olduğu ve eğer bu alanda bir özel girişim faaliyet gösteriyorsa, bu durumun bir kanun aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve özel sektörün zararının giderileceği belirtilmektedir.⁴¹

Medeni Bilgiler kitabında ise Atatürk yine devletçiliğe açıklık getirmeye ve sınırlarını belirlemeye çabalamıştır. Bireyci ve devletçi iki tip ekonomik sistem olduğunu vurgulayan Atatürk, bu iki sistemden devletçiliği tercih

³⁹ C.H.P. Programı, 1935, s. 7-9.

⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 197-200, 210, 259.

⁴¹ C.H.P. Programı, 1935, s. 9-11.

ettiklerini açıklamıştır. Ancak bu devletçiliğin, bireyin yerine geçen bir biçime hiçbir zaman bürünmediğini, aksine bireyi tamamladığını ve onun gelişimini sağlamayı arzu ettiğini öne süren Atatürk, uyguladıkları ılımlı devletçilik anlayışının bu özelliği bakımından bireysel girişimleri sınırlayan komünizm ve kolektivizm gibi sistemlerden ayrıldığına dikkat çekmiştir. Bu ılımlı devletçilikte, devletin daha çok ortak çıkar ve kamu yararının gerektirdiği işler ile büyük ve önem arz eden girişimleri üstlendiğini de dile getirmiştir.⁴²

İşte bu devletçilik ve halkçılık ilkelerinin çeşitli unsurlarına dayanılarak genellikle Kemalizm ve korporatizm arasında bir benzeştirme kurulmaktadır. Bu benzeşmenin teorik ve pratik iki yönü bulunmakta olup, bu tezi savunan isimler daha çok teorik boyutuna odaklanmaktadır. Düşünsel anlamda bakınca gerçekten Kemalizm de korporatizm gibi anti-liberal ve anti-sosyalist bir üçüncü yol hedeflemekte, sınıf yerine mesleklere ağırlık vermekte, toplum içerisinde dayanışmacılığı benimsemekte ve ekonomide devleti merkeze alan bir yapıyı tercih etmektedir. Bununla birlikte dayanışmacı, devletçi ve otoriter bir yapıya sahip olmak otomatikman Kemalizm'in korporatizmle özdeş olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü korporatizmin esas belirleyici unsuru olan toplumun her alanda dikey olarak mesleki kurumlar aracılığıyla örgütlenmesi hususu Kemalizm'de bulunmamaktadır. Dolayısıyla korporatif bir örgütlenme ve ilişkiler ağı olmaksızın, sadece sınıf çatışmalarını yadsımak Kemalizm'in korporatizmle özdeşirilmesine yetmemektedir. Öte yandan Kemalizm'in sınıfsız toplum hayali, korporatizmin mesleğe dayalı sınıfsız toplum tasarısından farklı olup, korporatizmde sınıf çatışmasından kaçma ve onu bastırma varken, Kemalizm sınıfları reddetmemekte, daha çok sınıf çatışmalarını doğmadan önlemeye çalışmaktadır. Çünkü bir ulus oluşturma sürecindeyken toplumsal ayrılıklara vurgu yapmanın, kurulmak istenen birliği parçalayıcı bir duruma yol açacağı düşünülmektedir.⁴³

Ayrıca, Kemalizm'in devletçi ekonomik politikaları da korporatizminden farklı olup, Atatürk'ün de belirttiği gibi ılımlı devletçiliğe karşılık gelen bu yaklaşım, dönemin ülke ve dünya koşulları düşünüldüğünde daha çok bir zorunluluktan kaynaklanmıştır.⁴⁴ Hızlı ekonomik kalkınmayı amaçlayan ve özel sektörü hiçbir zaman kısıtlamayı temel anlayış olarak benimsemeyen bu sistemde, devletin rolü korporatizmdeki gibi kutsallaştırılmamış ve daha çok araçsal düzeyde

⁴² Atatürk, 2003, s. 205-207.

⁴³ Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 198-199, 213, 216; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 48-53; Makal, 2002, s. 180.

⁴⁴ Makal, 2002, s. 181.

tutulmuştur. Bu nedenle devletçilik politikaları kapsamında korporatist olduğu ileri sürülen ekonomik kuruluşlar, korporatist felsefe doğrultusunda ekonominin mutlak hâkimi olmak için değil, vahşi kapitalizmin kaos doğurucu niteliklerine bulaşmadan, bir an önce sanayileşmeyi gerçekleştirmek hedefiyle kurulmuşlardır.

Yine teorik düzeyde korporatizmdeki bireyin rolü ile Kemalizm'deki bireyin rolü farklı şekilde algılanmıştır. Korporatizmde bireyin haklarından çok görevlerine atıfta bulunulmuş ve birey bütüne bağlılığı açısından anlam kazanmıştır. Halbuki Kemalizm'in tasarladığı birey anlayışı buna karşılık gelmemiştir. 1930'larda bu birey anlayışının belki tam olarak yansımaları görülmemiş de, Mardin'in de işaret ettiği üzere Atatürk yaptığı modernleşme hamleleriyle temel olarak bireyin birey olarak, toplumdan ayrı olarak bir meşruiyete sahip olduğu "kişi onuru" yaklaşımını yerleştirmeyi hedeflemiştir.⁴⁵ Nitekim *Medeni Bilgiler* kitabında birey haklarına ve özgürlüklere yapılan vurgu dikkat çekici olup, yaklaşık kırk sayfada devletin vatandaşlarına karşı görevlerinden ve vatandaşların haklarından bahsedilirken, vatandaşların devlete karşı görevlerine sadece tek bir sayfada yer verilmiştir.⁴⁶ Korporatizmdeki gibi sınıfsızlık anlayışının tek partiye yol açtığı fikrini de yine *Medeni Bilgiler* kitabı üzerinden olumsuzlamak mümkün olup Atatürk, düşüncelerin bir noktada birleşmesini hareketsizlik belirtisi olarak niteleyip reddetmiş,⁴⁷ bu doğrultuda ekonomi anlayışında devletin rolü konusunda farklı görüşleri savunan partilerin varlığını istemiştir, ki Serbest Cumhuriyet Fırkası bu yolda bir girişim olmuştur. Kitap boyunca hissedilen güçlü demokrasi vurgusunu düşünüldüğünde, tek partili sistem daha çok hızlı modernleşmeyi gerçekleştirmek için geçici bir araçsal yöntem olarak tasarlanmıştır.

Dolayısıyla teorik düzeydeki bu kısmi benzeşmelerden yola çıkarak korporatizm ile Kemalizm arasında bir özdeşleştirme kurmak pek mantıklı gözükmemektedir. Zaten Erdem'in de belirttiği gibi, bir siyasal sistemin korporatist olarak nitelenebilmesi için, sadece düşünsel anlamda kalan yaklaşımlar yetmemekte, bu düşüncelerin ekonomik ve siyasal alanlarda uygulamaya geçirilmesi de gerekmektedir.⁴⁸ Öte yandan, teorik düzeydeki benzeşmelerin de içerik farklılığı bir yana, Atatürk'ün *Medeni Bilgiler* kitabında korporatist mesleki temsil ilişkilerini oligarşik olarak tanımlayıp, reddetmesi⁴⁹ ve yine CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 1935 parti

⁴⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

⁴⁶ Atatürk, 2003, s. 203-246, 279.

⁴⁷ Atatürk, 2003, s. 251.

⁴⁸ Erdem, 2007, s. 69.

⁴⁹ Atatürk, 2003, s. 198-200.

kurultayında “korporatist devlet mi hedefleniyor” şeklindeki olası soru işaretlerine karşı çıkması,⁵⁰ Kemalist liderlerin düşünce olarak da korporatizme mesafeli olduğunu göstermektedir.

Kemalizm ve korporatizm arasında pratik yöndeki benzeşmeler teorik yöndekilere nazaran daha az yapılmış olsa da bu benzeşmeler daha çok Ticaret Odaları Kanunu, Âli İktisat Meclisi, İş Kanunu, Basın Birliği Kanunu gibi düzenlemeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Öncelikle korporatizmin uygulamadaki özellikleri, düşünsel özelliklerine göre daha somut olup, ekonomik alanda korporatizm için hem işverenler hem de çalışanların meslek esasına göre zorunlu bir şekilde örgütlenmesi ve devletin bu birlikler arasındaki ilişkileri çatışma yerine uzlaşma ile çözmesi gerekmektedir. Siyasal alanda korporatizm içinse toplumdaki mevcut korporatif yapılanmanın, korporatif temsil olarak meclise yansımaya ihtiyacı duyulmaktadır.⁵¹

Ekonomik ve siyasal korporatizmin bu ilkeleri açısından, ilk olarak 1925 yılında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’nda korporatist unsurlar kısmi düzeyde yer almıştır. Gerçekten de bu kanun ile birlikte korporatizmdeki gibi zorunlu bir örgütlenme getirilmiş olsa d, aynı zamanda bu birliklerin örgütlenme ve hukuk yönünden bağımsız faaliyetleri de esas tutulmuştur. Dolayısıyla devlet bu kanun aracılığıyla bu birlikler üzerinde korporatif bir denetim kurmayı amaçlamamış, daha çok milli iktisat anlayışı doğrultusunda onların gelişimine katkı sağlamaya çalışmıştır. 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclisi ise ekonomik konularda araştırma yapmak niteliğiyle kurulmuş bir danışma meclisi niteliği taşımış olup, farklı meslek gruplarının korporatif çıkar temsiline yönelik bir unsuru barındırmamıştır. Zaten temsil edilen gruplar arasında işçi grupları yer almamış ve bu nedenle sınıf çıkarlarını uzlaştırmaktan ziyade, yine sadece özel kesimin isteklerinin ortaya konmasına olanak tanımıştır.⁵²

1936 yılında kabul edilen İş Kanunu ise grev ve lokavtı yasaklaması ve çıkar çatışmalarının devletin hakem rolündeki arabuluculuğu ile çözmeyi öngörmesi gibi unsurlar bakımından korporatist nitelikler taşısa da, işçiler arasında sendikal örgütlenmeye yer vermeyip, sadece pek yetkisi olmayan işçi temsilciliği kurumunu getirmesi gibi hususlar bakımından yine korporatizme uzak düşmüştür. Çünkü korporatizmde karar alma süreçlerine

⁵⁰ Çağdaş Görücü, “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum*, S. 3, 2017, s. 1348-1349.

⁵¹ Erdem, 2007, s. 70-71.

⁵² Makal, 2002, s. 184-188.

işçilerin de örgütlü bir şekilde katılması esas tutulmuştur.⁵³ Bu kanun çıkarılırken o dönem korporatist bir anlayışa sahip olan İtalya'dan örnek alınması da yine bu kanunun korporatif olarak nitelenmesine katkı sunsa da, Plaggenborg'un da dile getirdiği üzere iki kanun arasında bazı noktalarda benzerlikler olsa da, birbirlerinden temel olarak farklı iki kanuna karşılık gelmişlerdir.⁵⁴ Son olarak 1938 tarihli Basın Birliği Kanunu ise birlik üyeleri dışında gazetecilik yapmaya imkan tanımayarak korporatif zorunluluk unsurunu çağrıştırsa da, hem daha çok basın çalışanları koruyucu düzenlemeler getirmesi, hem de oldukça kısa bir süre sonra, 1946 yılında, kaldırılması gibi hususlar bakımından korporatizme pek etki etmeyecek bir niteliğe sahip bulunmuştur.⁵⁵

Uygulama alanındaki bu kısmi düzenlemelerin de Parla ve Kansu'nun ileri sürdüğü Kemalizm-korporatizm benzeşmesine katkı sunmayacağı bu tespitler sonucu açık hale gelmektedir. Çünkü korporatizmin en temel belirleyici unsuru olan sosyo-ekonomik alandaki ciddi örgütlü bir yapı ne işveren düzeyinde ne de işçi düzeyinde bulunmamaktadır. Hatta devlet bu dönemde tüm sivil toplum kuruluşlarını kontrol altına almaya çalışmış olduğundan, *Türk Ocakları*, *Kadınlar Birliği*, *Talebe Birliği* gibi görece özerk birçok örgüt ortadan kalkmış ve toplumdaki örgütlü yapı neredeyse yok düzeyine inmiştir. Dolayısıyla Görücü'nün de belirttiği gibi korporatizmden ziyade anti-korporatist bir sistemden söz etmek daha mantıklı gözükmemektedir.⁵⁶ Siyasal açıdan ise korporatist temsile yönelik girişimler Cumhuriyet öncesi kısmen gündeme gelmiş olsa da Cumhuriyet döneminde bu yönde bir öneri hiçbir zaman getirilmemiştir. Bu bağlamda örgütlü bir yapı, onun siyasal ya da ekonomik temsili ve devletle müzakeresi gibi hususlar olmadan Kemalizm ve korporatizm arasında bir benzeşme kurmak pek mümkün gözükmemektedir.

Kemalizm ile korporatizm arasındaki benzerlikler kısmi olarak düşünsel alanda olup, bu benzeşim de aslında daha çok korporatizmden ziyade dayanışmacılık öğelerini içeren solidarizme uygun düşmektedir. Fransa'da III. Cumhuriyet'in resmî ideolojisi olarak bilinen solidarizm de yine liberalizm ve sosyalizmin olumsuz yanlarını giderip, iki düşünce sistemi arasında uzlaşmacı bir orta yol aramaktadır. Ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, toplumsal hayatta sınıf çatışmasına gereksizliğe inanan ve uzlaşma esasını benimseyen dayanışmacı bir anlayış olan solidarizm,⁵⁷ Kemalizm ile daha çok örtüşmektedir.

⁵³ Görücü, 2007, s. 1362-1364; Makal, 2002, s. 192-194.

⁵⁴ Plaggenborg, 2019, s. 214-215.

⁵⁵ Makal, 2002, s. 190-191.

⁵⁶ Görücü, 2007, s. 1364.

⁵⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 292-295.

Nitekim Zafer Toprak da Atatürk'ün solidarizm hakkında kitaplar okuduğunu ve Durkheim, Gide, Rist gibi isimlerden bu yönde etkilendiğine ve çeşitli konuşmalarında solidarist öğeler kullandığına dikkat çekmektedir.⁵⁸ Zaten bu etkinin sonucu olsa gerek *Medeni Bilgiler* kitabındaki bir bölümün başlığı da “Solidarite” olarak yer almaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla korporatizmden yerine, solidarizmle olan bir benzerliğin içeriğini tartışmak daha sağlıklı sonuçlar doğurma potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak Taha Parla ve Aykut Kansu'nun tespitleriyle şekillenen ve daha sonra birçok farklı yazar tarafından da genel olarak sorgulanmadan sürdürülen Kemalizm ve korporatizm arasındaki özdeşlik ilişkisi pek yerinde gözükmemektedir. Sosyal bilimler alanında yapılan genellemeler ve sınıflandırmalarda tabi ki birebir aynı özellikler taşınması şartı aranmasa da Kemalizm ve korporatizm arasında temel çıkış noktalarında ve maddi koşullarda böyle bir farklılık varken, böylesi bir genelleme çok tutarlı durmamaktadır. Zaten Kemalizm'in bu tip benzetmelerin dışında kendine özgü bir ideoloji olması hususuna hem ortaya çıktığı dönemde hem de daha sonraki süreçte, yerli ve yabancı birçok araştırmacı tarafından dikkat çekilmiştir. Nitekim bu araştırmacılar Kemalizm'i sınıflandırırken çeşitli zorluklar yaşamıştır. Çünkü Kemalizm, birçok açıdan zıt görülebilecek unsurları kendi bünyesinde buluşturup, ondan anlamlı bir bütün çıkarabilmiştir. Bir yandan tek partili bir düzene sahip olması, öte yandan çok partili hayat denemelerinde bulunması ve sürekli bir demokrasi hedefi konarak, farklı mekanizmalarla bu çoğulculuğu sağlamaya çalışması; bir yandan devleti ekonomide merkezi konumda tutması, diğer yandan özel sektörü geliştirmeye yönelik hamleleri eksik bırakmaması, bir yandan çeşitli otoriter uygulamalara yönelmesi, öte yandan anayasasında oldukça liberal bir düzeyde hak ve özgürlükler söylemine yer vermesi gibi unsurlar birbirleriyle çelişkili dursa da Kemalizm'in pragmatik ve dogmatik olmayan doğası düşünüldüğünde, bu çelişkiler anlaşılır bir hal almaktadır. Nitekim Atatürk de dahil olmak üzere o dönemde birçok kişinin söylemlerinde ifadesini bulan “biz bize benzeriz” anlayışı da aslında bu özgün, farklı olma halini açıklamaktadır. Kemalizm'e yönelik illa bir benzeştirmede bulunacaksa da buna en doğru gelen karşılığın genel irade, kamu yararı, vatandaşlık erdemi, dayanışmacılık gibi unsurları barındıran cumhuriyetçi demokrasi felsefesi olduğunu ileri sürmek mümkündür.

⁵⁸ Toprak, 2013, s. 386-383, 413.

⁵⁹ Atatürk, 2003, s. 127.

Kaynakça

- (1935). *C. H. P. Programı*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Atalay, L. (2021). “Mihail Manoilescu: A Pioneer Thinker About the Uniqueness of the Kemalist Single Party”, *Transylvanian Review*, C. 30, S. 1, 2021, s. 118-131.
- Atatürk, M. K. (2003). *Medeni Bilgiler*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Aytürk, İ-Esen, B. (2022). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aytürk, İ. (2022). “Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 23-48.
- Durmaz, M. N. (2008). “Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 41, S. 2, s. 161-184.
- Erdem, D. F. (2007). *Korporatizm ve Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ersanlı-Behar, B. (1992). *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Görücü, Ç. (2017). “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum*, S. 3, s. 1335-1368.
- Kallis, A. (2017). The ‘Corporatist Moment’ in Inter-War Europe, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Routledge, New York 2017, s. 292-298.
- Kansu, A. (2006). “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 253-267.
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Köker, L. (1990). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Makal, A. (2002). “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, *Toplum ve Bilim*, S. 93, s. 173-199.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişme: Bedüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Öztañ, G. G. (2010). "Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 515-542.
- Parla, T. (1995). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.
- Pinto, A. C. (2014). "Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorships", *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire, s. 87-117.
- Pinto, A. C. (2017). "Corporatism and 'Organic Representation' in European Dictatorships", *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Routledge, New York, s. 3-41.
- Pinto, A. C. (2022). "Corporatism and Dictatorship: Between Politics and History", *Combining Political History and Political Science Towards a New Understanding of the Political*, Routledge, London, s. 26-42.
- Plaggenborg, S. (2019). *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Üstün, G. - Üstün, M. (2000). "Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?", *Mülkiye Dergisi*, C. XXIV, S. 224, s. 161-192.
- Zürcher, E. Z. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİVCİLİK ÇALIŞMALARI (1920-1960)

THE ARCHIVAL WORKS OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE (1920-1960)

Mehmet ERDOĞAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Mayıs 2023
Kabul: 17 Temmuz 2023

Article Info

Received: May, 16, 2023
Accepted: July, 17, 2023

Öz

Bu çalışmada, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivindeki (TDA) konuyla ilgili tespit edilebilen belgelerden yararlanmak suretiyle, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 1920-1960 tarihleri arası arşivcilik çalışmaları incelenmiştir. Bu bağlamda, Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden güncel belgelerin akışını sağlayan 'Umum' Evrak Müdürlüğü', Bakanlığın ilk kapsamlı teşkilat kanunu olan 25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı 'Hariciye Vekaleti Memurin Kanunu', Türkiye'de ayıklama ve imha işlemlerine yönelik ilk mevzuat olan 04.10.1934 tarihli 'Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname', 4 Nisan 1956 tarihinde 6696 sayısıyla Resmî Gazetede yayımlanan 'Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun', daha çok gelen-giden güncel evrakın akışı ve dosyalanmasıyla ilgili olup aynı zamanda 100.000'lik desimal sisteme dayalı ilk dosyalama planı olan ve 2 Eylül 1957 tarihinde yalnızca Bakanlık merkez teşkilatında yürürlüğe giren 'Hariciye Vekaleti Merkez Arşiv Talimatnamesi' ve Bakanlığın bu dönemdeki diğer arşiv çalışmaları üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, Bakanlığın ilk otuz yılında Bakanlık arşivleriyle ilgili kaydedeğer herhangi bir çalışmanın yapılmadığı, devlet düzeyinde yapılan mevzuat çalışmalarının kalıcı olmaktan uzak olduğu; 1950'li yıllarla birlikte Bakanlık merkezinde hem arşiv belgesinin oluşmaya başlamış olmasının hem belge sayısındaki hacimsel artışın arşiv konusuna eğilimi gerekli kıldığı, bu nedenle bu dönemde devlet düzeyinde ve Bakanlık özelinde arşivler konusunun ele alındığı, ancak bütün çabalara rağmen yapılan çalışmalardan istenen sonucun alınmadığı tespit edilmiştir.

* Dışişleri Uzmanı, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı; mehmet.erdogan@mfa.gov.tr; ORCID: 0000-0001-9511-1085; Ankara-Türkiye.

İşbu makaleye destek, yardım ve katkılarını esirgemeyen UGGM Büyükelçi Ali Rıza Özcoşkun, DİAD Başkanı, Elçi Ayşe Selcan Şanlı, Sabriye Kısa ve Selim Tekiner'e; söz konusu çalışmanın yayımlanmasında gerekli kolaylığı sağlayan Bakanlığımız Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanlığına teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmada ifade edilen görüşler yazara aittir ve T.C. Dışişleri Bakanlığının resmî görüş ve politikasını yansıtmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Evrak Müdürlüğü, arşivcilik çalışmaları, arşiv mevzuatı, arşiv belgesi.*

Abstract

The present study analyzes the archival works of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, covering the period between 1920 and 1960, through referring to relevant documents found in Turkish Diplomatic Archives (TDA) under the Ministry. Within this context, it dwells on the Department of Document Management that regulates the flow of incoming/outgoing documents to/from the Ministry, and the relevant legislation, i.e. the Law No. 1154 on Public Servants of the Ministry of Foreign Affairs dated 25.06.1927, which presents the first comprehensive organizational law of the Ministry; the Regulation dated 04.10.1934 on Principles of Destroying Redundant Official Documents and Registry Records, the first legislation in Türkiye for sorting and destruction procedures; the Law on Destruction of Documents and Papers Deemed Unnecessary for Preservation, published in the Official Gazette on 4 April 1956 under No. 6696, and Directive for the Central Archives of the Ministry of Foreign Affairs, which mostly refer to the flow and filing of current incoming/outgoing documents and also presents the first filing plan based on the decimal system and which came into force on 2 September 1957 in a way applicable only to the central organization of the MFA, as well as other archival works of the Ministry covering that period. It was found, as a result, that no remarkable study was conducted on Ministerial archives within the first thirty years of the Ministry; that state-level legislative work was far from being long lasting; and that, as of 1950s, it became a necessity to do archival work due to the accumulating of archival documents and the increasing volume of the documents, as a consequence of which, State- and Ministry-level archival works were carried out, but despite the effort, the aforementioned endeavors did not yield the desired result.

The views expressed in this study are those of the author and do not reflect the official view and policy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye.

Keywords: *Archives of the Ministry of Foreign Affairs, Department of Document Management, archival works, archive legislation, archival materials.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açıldıktan kısa bir süre sonra 2 Mayıs 1920 tarihinde “Hariciye Vekâleti” olarak kuruldu.¹ Dışişleri Bakanlığı küçük bir kadroyla eski Ankara

¹ 02.05.1920 tarihli ve 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, *Resmî Gazete (RG)*, 7 Şubat 1921/7 Şubat 1337, Sayı 1, s. 4.

Valilik binasının² üst katında kendilerine tahsis edilen bir odada çalışmalarına başladı. Ancak kısa bir zaman sonra, aynı yıl, Bakanlığın işlerinin mahiyeti ve ayrı bir yerde çalışması gereğinden dolayı günümüzde Ulus'taki Merkez Bankası binası ile Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü binası arasında olduğu anlaşılan Duyun-ı Umumiye'nin Ankara'daki temsilciliği durumunda bulunan ve Tuz Nazırlığı denilen binanın üst katındaki iki odaya taşınması uygun görüldü. Bakanlığın ilk binası sayılan bu binanın tamamı zaman içinde Dışişlerine bırakılmış ve Bakanlık bu binayı (bk. *Fotoğraf 1*) 1928 yılına kadar kullanmıştır.³ Dışişleri Bakanlığı, Ankara Devlet Opera binasının karşısında Millî Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekâleti) için inşa edilen binanın kendilerine tahsis edilmesini, 22 Haziran 1927 tarihli bir yazıyla teklif etmiş ve söz konusu teklif 26 Haziran 1927 tarihinde yapılan toplantıda Bakanlar Kurulunca onaylanıp kabul edilmiştir. Bakanlığın söz konusu binaya taşınması 19 Mayıs 1928 tarihinde tamamlanmıştır.⁴ Dışişleri Bakanlığı, bu binada (bk. *Fotoğraf 2*) 1928-1952 yılları arasında hizmet vermiş, 1952 yılında Ankara Devlet Operası karşısındaki binasından Kızılay'da Bakanlıklar semtindeki yeni binasına taşınmış ve 1988 yılına kadar bu binada kalmıştır.⁵

Fotoğraf 1. Dışişleri Bakanlığının 1920-1928 yılları arasında kullandığı ilk hizmet binası.⁶

Fotoğraf 2. Dışişleri Bakanlığının 1928-1952 yılları arasında kullandığı ikinci hizmet binası.⁷

² Ulus Hacı Bayram Mahallesi'ndeki Hükümet Konağı'nda, Cumhuriyetin ilk yıllarından 2019 yılına kadar hizmet veren Ankara Valiliği 5 Ağustos 2019 tarihinden itibaren Sıhhiye'deki yeni binasında hizmet vermeye başlamış ve eski hizmet binası Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir (bk. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ankara-valiligi-yeni-binasina-tasiniyor-/1549246>, [Erişim Tarihi: 12.04.2023]).

³ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara 1994, s.118, 219, 228; TDA/G0228465/20760902; TDA/G0228465/20760524.

⁴ TDA/G0210201/20409253; TDA/G0210201/20408332; TDA/G0210201/20405805. Dışişleri Bakanlığının 1920-1928 yılları arasında kullandığı eski binasının "Orta Muallim Mektebi"ne tahsis edildiği anlaşılmaktadır. (TDA/G0210201/20408343; TDA/G0210201/20408351).

⁵ Girgin, 1994, s.130.

⁶ TDA/G0321655/15529504.

⁷ <http://diad.mfa.gov.tr/kutuphanemiz.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 19.04.2023].

Ankara’da yeni kurulan Dışişleri Bakanlığının ilk aşamada bir arşivi olmamakla birlikte, 1860-1922 tarihleri arası belgelerini içeren Osmanlı Hariciyesine ait İstanbul’daki Hazine-i Evrakın 1923 Mart ayında TBMM Hükûmeti Dışişleri Bakanlığına bağlandığı anlaşılmaktadır. 1970’li yıllarda Bakanlık Kurum Arşivi oluşana kadar Bakanlığın ana arşivi konumunda bulunan ve özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında evveliyat bakımından Bakanlık için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olan Hazine-i Evrakın 10.10.1984 tarihli ve 3056 sayılı Kanun uyarınca 1986 yılında, içindeki Cumhuriyet Dönemi’ne ait evrakla birlikte, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne (DAGM) devredildiği keza bilinmektedir.⁸ Bu nedenle, bu çalışmada Dışişleri Bakanlığının 1920-1960 yılları arası arşivcilik faaliyetleri incelenecektir.

Konuya geçmeden önce bir hususu belirtmekte yarar görülmektedir. 1945 yılına kadar yazışmalarda “Hariciye Vekâleti” ibaresi kullanılmıştır. 1945 yılında yazışmalarda öncelikle “Hariciye Vekâleti” yerine “Hariciye Bakanlığı” ibaresi kullanılmaya başlanmış,⁹ kısa bir süre sonra da yazışmalarda “Dışişleri Bakanlığı(na)” ibaresi görülmeye başlanmıştır.¹⁰ 12 Nisan 1946 tarihinde ise “Hariciye Vekâleti” yazılı resmî mühürlerin yerine “Dışişleri Bakanlığı” yazılı yeni resmî mühürlerin imali İstanbul’daki Hazine-i Evrak Müdürlüğünden talep edilmiştir.¹¹ Diğer bir ifadeyle, 1945 yılı başlarında “Vekâlet” kelimesi “Bakanlık” olarak değiştirilmiş, birkaç ay sonra da “Hariciye Vekâleti” yerine “Dışişleri Bakanlığı” ibaresinin kullanılması uygun görülmüştür. 1946 yılından itibaren de “Dışişleri Bakanlığı” ibaresi yazışmalarda iyice yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ancak, 18 Haziran 1954 tarihinde Anayasa Kanununun tadili nedeniyle, Bakanlıkta kullanılmakta olan mühürlerdeki “Dışişleri Bakanlığı” ibaresinin yeniden “Hariciye Vekâleti” olarak değiştirilmesi lazım gelmiş ve bu nedenle, yeni mühürlerin imali İstanbul’daki Hazine-i Evrak Müdürlüğünden talep edilmiştir.¹² Yazışmalarda “Hariciye Vekâleti/ne” hitabı ile “T.C. Hariciye Vekâleti” antentli kağıtlar da yeniden kullanılmaya başlanmıştır.¹³ 1960 yılından itibaren “Hariciye Vekâleti” ibaresi yerine, “Dışişleri Bakanlığı” ibaresi kalıcı olarak yeniden

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, “Cumhuriyet Dönemi’nde Osmanlı Hariciyesine Ait Hazine-i Evrak”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara, 2022.

⁹ Örnek olarak bk. TDA/G0317631/17396585; TDA/G0317631/17396797; TDA/G0004796/144303.

¹⁰ Örnek olarak bk. TDA/G0238903/12417588; TDA/G0007598/655886; TDA/G0049995/698132; TDA/G0235913/11636768; TDA/G0318054/19171839.

¹¹ TDA/G0318054/19171750; TDA/G0318054/19170358. Mühürlerin imalinin Hazine-i Evrak Müdürlüğünden talep edilmesinin sebebi mühürlerin Darphane ve Damga Matbaası Müdürlüğünde basılıyor olması ve bu müessesenin İstanbul’da faaliyet gösteriyor olmasıdır.

¹² TDA/G0318057/17783714.

¹³ Örnek olarak bk. TDA/G0318057/17786129; TDA/G0317668/20246818; TDA/G0318130/20242229.

kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴ Sonuç olarak, 1920-1945 ve 1954-1960 yılları arasında “Hariciye Vekâleti” ibaresi, 1946-1954 yılları ile 1960 yılından günümüze kadar “Dışişleri Bakanlığı” ibaresi kullanılmıştır.

Durum yukarıda belirtildiği şekilde olmakla birlikte, karışıklık yaşanmamasını teminen bu çalışmada, istisnai durumlar dışında, Bakanlığın güncel isminin kullanılması tercih edilmiştir.

1. 1920-1949 Yılları Arası Arşivcilik Faaliyetleri

Bu bölümde Dışişleri Bakanlığının güncel evrak işlerini yürüten Evrak (Umum) Müdürlüğü, Bakanlığın ilk kapsamlı teşkilat kanunu olan 25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı *Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu*, Bakanlığın arşivcilik faaliyetleri, Türkiye’de arşivcilik konusundaki ilk mevzuat olan ve 1934 yılında yürürlüğe giren *Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname* konuları üzerinde durulmuştur.

1.1. Evrak (Umum) Müdürlüğü

Kurulduktan 1923 yılına kadar Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı’ndaki diplomasi mücadelesini yürüten Dışişleri Bakanlığı teşkilatı bu sürede ancak bazı temel birimlerini oluşturabilmiştir.¹⁵ Bu temel birimler arasında Evrak Müdürlüğü’nün de yer aldığı anlaşılmaktadır. Uzun müddet Hayreddin Nedim [Göçen] Bey’in¹⁶ refakatinde mülga Hariciye Nezareti evrakında çalışmış olan (Büyükelçi) Abdülhad Bey [Akşin] Evrak Müdürlüğü’nün başına getirilmiş ve adıgeçen, Dışişleri evrakını yeniden kurmuştur.¹⁷ 1924-1926 yılları arasında Bakanlık merkez teşkilatının temel birimleri artık iyice yerleşmeye başlamış, Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden güncel belgelerin akışını sağlayan “(Umum) Evrak Müdürlüğü” 1924-1929 yılları arasındaki Dışişleri Bakanlığı merkez teşkilatındaki yerini almıştır.¹⁸ Dışişleri Bakanlığı merkez teşkilatındaki Evrak Müdürlüğü 1930 yılında ayrı bir birim iken¹⁹ 1937 yılında Zat ve Tahakkuk İşleri Dairesi Reisliğine bağlı bir birim olarak faaliyetlerine

¹⁴ Girgin, 1994, s. 142.

¹⁵ Girgin, 1994, s. 118.

¹⁶ Hayreddin Nedim Bey [Göçen] 1912 yılında Hariciye Evrak Müdürlüğüne tayin edilmiş ve Hariciye evrakının da içinde bulunduğu ve muhafaza koşulları iyi olmayan Hazine-i Evrak binasının temizliğini sağladıktan sonra Hariciyeye ait dosyaların tasnifini yapmıştır (bk. Erdoğan, 2023, s. 5).

¹⁷ TDA/G0149111/6385157, s. 4.

¹⁸ Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara 2018, s. 9-11; Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi, s. 145; TDA/G0315920/17223799, s. 3-4.

¹⁹ Girgin, 1994, s. 131.

devam ettiği görülmektedir.²⁰ 1940 yılında İdari İşler Dairesi Genel Müdürlüğüne bağlı olduğu görülen Umumi Evrak Müdürlüğü'nün²¹ 1946 yılına gelindiğinde Umumi Evrak Umum Müdürlüğü adıyla yeni bir birime dönüştüğü görülmektedir.²² Bakanlık ana binasında, özellikle Evrak Umum Müdürlüğünde, güncel evrak (arşivlik belge) birikmeye başlamış olmakla birlikte, arşivlik belge henüz arşiv belgesi²³ statüsü almadığından bu dönemde hâlâ arşiv birimi oluşturulmuş değildir.

Dışişleri Bakanlığı kurulduktan sonra Evrak Müdürlüğü'nün başına getirilen Abdülahad Bey'in bu görevi 1923-1925 yılları arasında yürüttüğü tespit edilmiştir. Evrak Müdürlüğü görevini 1925 yılında ifa etmeye başlayan (Hüseyin) Hüsnü Bey'in,²⁴ bu görevi 1931 yılında Hüseyin Hamid Aral'a devrettiği anlaşılmaktadır. Hamid Aral Bey 1931 yılında Evrak Müdürlüğü bünyesinde "I. Sınıf Müdür" olarak bu göreve başlamış, 1933 yılında Evrak Müdürü, 1942 yılında Umum Evrak Müdürü olmuş ve 1960 yılında emekli oluncaya kadar bu görevde kalmıştır.²⁵

1.2. 25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı *Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu*

Dışişleri Bakanlığı teşkilatına dair ilk kapsamlı hukuki düzenlemenin 1927 yılında 1154 sayılı *Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu*'yla yapıldığı görülmektedir. Söz konusu Kanunun bu çalışmayı ilgilendiren tarafı yedinci maddesidir. Bahsi geçen madde Bakanlık uzmanlarından (mütehassis) bahsetmektedir. "Arşivistler"; hukuk müşavirleri ve tercümanlar gibi Bakanlık uzmanları arasında sayılmış ve "talimâtname-i mahsûsuna tevfiikan Türkçe ve Fransızca lisânlarıyla mevâd-ı sâireden bilimtihân" atanmaları gerektiği ifade edilmiştir.²⁶ Diğer bir ifadeyle, Bakanlığa arşivci olarak alınacak personelin Türkçe ile birlikte Fransızca'yı bilmeleri ve yapılacak bir sınavla alınmaları esas kabul edilmiştir. Burada dikkati çeken husus henüz kurulum aşamasında olan Bakanlığın ilk kapsamlı teşkilat kanununda

²⁰ Özcoşkun, 2018, s. 16.

²¹ *Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi*, s. 146; Özcoşkun, 2018, s. 16-17.

²² Özcoşkun, 2018, s. 18; Girgin, 1994, s.135-136.

²³ 2019 yılına kadar "Arşiv Belgesi" yerine "Arşiv Malzemesi", "Arşivlik Belge" yerine "Arşivlik Malzeme" ibareleri kullanıldığı bilinmekle beraber bu çalışmada söz konusu ibarelerin güncel kullanımları tercih edilmiştir (Söz konusu ibarelerin anlamı için bk. Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, RG, 16 Mayıs 1988, Sayı 19816; Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, RG, 18 Ekim 2019, Sayı 30922).

²⁴ Örnek olarak bk. TDA/G0318132/17947589; TDA/G0317805/18390231; TDA/G0317805/18320155.

²⁵ TDA/G0312877/14937919.

²⁶ 25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu, RG, 17 Temmuz 1927, Sayı 635, s. 2879-2882; TDA/G0109820/6950587; TDA/G0196927/10909104.

arşivcilerin de yer almış olmasıdır. Ayrıca, arşiv uzmanlarının o dönemin diplomasi dili olan Fransızca'yı bilmeleri şartı da dikkate değer diğer bir husustur. 1927 yılında çıkarılan Bakanlığın ilk teşkilat kanunu yerine, yukarıda bahsi geçen dönemde yapılan mevzuat çalışmalarında bahsi geçen konuya yer verilmediği görülmektedir.²⁷

1.3. Arşivcilik Faaliyetleri

1920-1949 yılları arasında Bakanlık birim ve misyon arşivlerinde arşivlik belge birikmiş olmakla birlikte bu hususta yapılan çalışmalara ilişkin fazla bir belge tespit etmek mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, konuya ilişkin belirlenebilen az sayıdaki belge Bakanlığın bu husustaki uygulamaları hakkında bir fikir vermektedir.

Ahmet Muhtar Bey'in imzasının bulunduğu 6 Temmuz 1920 tarihli bir yazıda, Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden belgelerin birkaç karton içinde gelişigüzel muhafaza edildiği, bu belgelerin tasnifinin ve tescilinin evrakın düzen ve güvenliği açısından önemli ve elzem olduğu, bu nedenle hem söz konusu evrakın tasnif ve tescili hem bu tarihten sonra üretilecek belgelerin düzenli bir şekilde kaydının yapılmasını teminen gerekli defter ve diğer kırtasiye malzemeleri ile damgaların tedarik ve satın alınması için para talep edildiği görülmektedir.²⁸

Konsolosluk ve Ticaret İşleri Genel Müdürlüğünün 26 Haziran 1927 tarihinde dış teşkilata gönderdiği bir genelgede, konsoloslukların evrak işlerini dosya usulüne uygun ve yeknesak bir tarzda yerine getirmediği, her memurun belgeleri uygun gördüğü bir surette ve kendine has bir sistem dâhilinde kaydettiği/düzenlediği, bazı yerlerde belgelerin konularına göre bile tasnif edilmeyerek sırasıyla kartonlara konulmakla yetinildiği, böylece her memurun ayrı bir usul takip etmesi sebebiyle belgelerin karışık ve düzensiz bir halde bulunduğu, bu nedenle evrak işlerinin ihtiyaca uygun bir usul dairesinde bütün konsolosluklarda aynı şekilde yapılmasını teminen hazırlanan talimatnamenin (yönetmelik) genelge ekinde gönderildiği, yönetmeliğin uygulanmasına 1928 yılı başından itibaren başlanacağı belirtilmiş, evrakın muhafazasından ve yönetmeliğe uygun şekilde usulü

²⁷ Örnek olarak bk. 25.05.1933 tarihli ve 2223 sayılı Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu, RG, 01 Haziran 1933, Sayı 2416, s. 2581-2582; Girgin, 1994, s. 136; 14.01.1938 tarihli ve 3312 sayılı Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu, RG, 21 Ocak/Kanun-ı Sani 1938, Sayı 3814, s. 9271-9273; 21.05.1941 tarihli ve 4037 sayılı Hariciye Vekâleti Teşkilatı Hakkındaki 3312 Sayılı Kanuna Ek Kanun, RG, 26 Mayıs 1941, Sayı 4817, s. 983; 21.02.1947 tarihli 5023 sayılı Dışişleri Bakanlığı Kuruluşu Hakkındaki 3312 Sayılı Kanuna Ek Kanun, RG, 27 Şubat 1947, Sayı 6543, s. 11935; Sadi Kıyak, *Dışişleri Bakanlığı Mevzuatı ve Basın ve Yayınla İlgili Hükümler*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1947, s. 14, 21-23.

²⁸ TDA/G0229616/20765063.

dairesinde kayıt ve düzenlenmesinden sorumlu konsolosluklardaki memurların görevlerine değinilmiş ve yönetmelik hakkında anlaşılmayan ve bulunulan yere göre yönetmelik dışında ortaya çıkabilecek hususların Bakanlığa bildirilmesi istenmiştir.²⁹ Genelge ekinde yer alan *Şehbenderliklerin Evrak Muhaberesinin Dosya Usulüyle Kayıt ve Tanzimi Hakkında Talimat*'ta, tutulacak kayıt defterlerinin ebatı ve nasıl kullanılacağına, gelen-giden yazışmaların tabi olacağı tasnife ve buna ilişkin dikkat edilecek hususlara ve gelen-giden belgelerin kayıt işlemleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Umum Evrak Müdürlüğünün 19 Mayıs 1934 tarihinde Elçiliklere ve Konsolosluklara gönderdiği bir genelgede, Bakanlık teşkilatının kayıt ve tasnif usullerinde birlik temini için "bütün gelen ve giden evrakın ne suretle kayıt ve tasnif edildiğinin, hangi esasa göre dosya tanzim olunduğunun ve dosyaların nerede ve ne suretle muhafaza edildiğinin" ayrıntılı olarak bildirilmesi istenmiştir.³⁰ Bazı misyonların bahsi geçen genelgeye yanıt verdikleri görülmekle beraber genelgeye verilen yanıtlar incelendiğinde, misyonların kayıt ve tasnif usullerinde bir dosya tasnif sistemine dayanmadıkları, bireysel düzenlemeler yaptıkları, birim arşivlerinde uygulanan kayıt ve tasnif usullerinin farklılık arzettiği anlaşılmaktadır.³¹

1.3.1. Ayıklama ve İmha İşlemleri

Dışişleri Bakanlığı, kuruluşundan 1950 yılına kadar ayıklama ve imha konusunda ihtiyatlı olmakla birlikte, misyonlarında saklanmasına gerek görülmeyen pasaport, lesepase vs. evrakın imha edilmesinde gerekli kolaylığı sağlamıştır. Bu tür evrakın imhası için Bakanlıktan izin alındığı, gerekli izin alındıktan sonra imha işlemi için iki nüsha halinde mazbata (tutanak) hazırlandığı, misyon şefi dâhil en az üç kişinin bu tutanağı imzaladığı ve tutanakla söz konusu evrak imha edildikten sonra tutanakların birer nüshasının Bakanlığa gönderildiği, diğer nüshanın ilgili misyonda kaldığı görülmektedir.³² Acil durumlarda Bakanlığın bilgisi/izni dâhilinde yurtdışı temsilciliklerin önemli belgelerini yakmak suretiyle imha ettikleri keza anlaşılmaktadır.³³

Bakanlığa bağlı Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrakta ise gerekli görüldüğü zamanlarda imha işlemlerine teşebbüs edildiği ve bunun için

²⁹ TDA/G0208174/20735947.

³⁰ TDA/G0237661/12852207; TDA/G0316688/17501436; TDA/G0315031/17369751; TDA/G0316403/18069313; TDA/G0316714/18501473; TDA/G0321026/17789041.

³¹ Örnek olarak bk. TDA/G0321026/17788970; TDA/G0237661/12852164; TDA/G0316714/18501440; TDA/G0316403/18069270.

³² Örnek olarak bk. TDA/G0314790/18564033; TDA/G0241006/11662382; TDA/G0332915/20030597; TDA/G0241006/11662560; TDA/G0280045/13148412.

³³ Örnek olarak bk. TDA/G0043093/1463381.

Bakanlıktan izin alındığı görülmektedir.³⁴ Bakanlık, Hazine-i Evraktaki imha işi için Başbakanlık Hazine-i Evrak Müdürlüğünde görevli bir memur ile İstanbul Vilayetinden bir memurun Dışişleri Hazine-i Evrak Müdürü nezdinde toplanarak göreve başlamalarını uygun görmüş ve söz konusu memurun Bakanlık Hazine-i Evrakına gönderilmesini Başbakanlıktan talep etmiştir.³⁵

1.4. 19.09.1934 tarihli Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname

Türkiye’de ayıklama ve imha işlemlerine yönelik ilk adımın, bütün Bakanlıkların görüşleri doğrultusunda hazırlanan ve Bakanlar Kurulunca 19 Eylül 1934 tarihinde onaylanıp kabul edilen *Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname* olduğunu söylemek mümkündür. Merkez ve taşra kuruluşlarında ayıklama, imha ve saklama işlerini görmek ve bu konularda karar vermek üzere Ankara’da bir Merkez Komisyonunun, Bakanlıklarla illerde ise bir Ayıklama Kurulunun teşkilinin esas alındığı ve bunların çalışma yöntemlerinin tespit edildiği söz konusu nizamname 19 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamede, özetle devlet kurum ve kuruluşlarına ait imha edilmesi gereken bütün evrakın söz konusu nizamnamede yazılı hususlar çerçevesinde imha edileceği (Madde 1), ayıklama işlemleri için her Bakanlık ve dairede konuya hâkim üç üyeden oluşan bir heyetin kurulacağı (Madde 2), bu nizamnamenin neşri ile 1926 yılı nihayetine kadar olan bütün evrakın kurulacak heyetlerce tefrik edileceği (Madde 3), Hazine-i Evrakta veya başka bir mahalde bulunan ve imhaya ayrılan bütün eski evrakın da yeni teşkil edilecek heyetlerce gözden geçirileceği (Madde 4), bu heyetin her yılın başında toplanarak üzerinden 7 yıl geçen evrakı inceleyeceği (Madde 5), heyetlerin imha edilmesini uygun gördükleri evrakı bir tutanakla tespit edip yedinci madde kapsamında kurulacak olan komisyona gönderecekleri (Madde 6), bu komisyonun Merkezde Başbakanlık, İçişleri, Dışişleri, Millî Savunma ve Eğitim Bakanlıkları tarafından seçilecek 5 kişilik bir üyeden teşkil olunacağı (Madde 7), bu komisyonun heyetlerden gönderilen evrakı inceledikten sonra imha edilecek veya öneminden dolayı imha edilmeyecek evrakı bir tutanakla Hazine-i Evrak Müdürlüğüne göndereceği (Madde 8), komisyona çalışması esnasında incelenen evrakın ait olduğu Bakanlık veya Dairenin temsilcisinin de iştirak edeceği (Madde 9), vilayetlerde teşkil olunan heyetlerin yok edilmek üzere ayırdıkları evrakı merkezdeki komisyona gönderecekleri (Madde 10), Genelkurmay Başkanlığının bu nizamnamenin hükümlerinden hariç tutulduğu (Madde 11), Millî Savunma Bakanlığının önemli ve gizli evrakı hariç olmak

³⁴ Örnek olarak bk. TDA/G0312683/16990377.

³⁵ TDA/G0312683/16989941.

üzere diğer işlem evrakının bu nizamname hükümlerine tabi olduğu (Madde 12), Dışişleri Bakanlığının kendi evrakını kendisinin muhafaza edeceği, ancak yok edilmek üzere ayıklanan evrakın 4. madde hükümlerine tabi olacağı (Madde 13), Tapu daireleri evrakından tasarruf ve kadastroya ait olanların bu nizamname hükümlerinden hariç tutulduğu (Madde 14), sicil dosyalarının ilgili memurun vefatından sonra 10 yıl geçmeden imha edilemeyeceği (Madde 15), nizamnamenin, neşri tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği (Madde 18) ve nizamnamenin icrasına Bakanlar Kurulunun memur olduğu (Madde 19) hususları kayıt altına alınmıştır. Diğer kalan iki maddede cezaya ait adli evrak (Madde 16) ve Divan-ı Muhasabata verilen mali evrakın muhafazası ile yok edilme tarzı (Madde 17) üzerinde durulmuştur. Ayrıca, nizamname hükümlerinin ardından bazı evrak türlerine (mukaveleler ve bunlara ait defterler, personel maaşlarına ait evrak ve defterler, bütçeyle ilgili evrak, idare hesaplarıyla ilgili evrak, ilam ve zabıtnameler, hesap-i katiye ait evrak ve defterler, bono ve tahvillere ait evrak, vize ve tetkik işlerine ait sair evrak ve defterler) ve bu evrakın saklama sürelerine yer verilmiştir.³⁶

Nizamnamenin 7. maddesi uyarınca komisyona üye gönderecek beş Bakanlıktan biri olması nedeniyle Başbakanlık, teşkil edilmesi gereken komisyonun, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürü başkanlığında çalışmasını uygun görmüş ve Dışişleri Bakanlığında komisyona seçilecek üyenin isminin bildirilmesini talep etmiştir.³⁷ Bakanlık da komisyon üyesi olarak Umum Evrak Şefi Hamid Aral'ı bu görev için uygun görmüştür.³⁸

Ayıklama ve imha işlemleri için hazırlanan nizamnamede geçen evrakın “yok edilme”si hususunun kapalı kaldığı anlaşıldığından bu durum yaklaşık 4 ay sonra Resmî Gazetede yayımlanan bir kararnameyle giderilmiştir. Söz konusu kararnamede Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ile Umumi Heyetin kararına ilişkin mazbatalar Bakanlar Kurulunca 16 Ocak 1935 tarihinde kabul edilmiş ve nizamnamedeki “yok edilme” tabiri imhalık evrakın gizli-açık farketmeksizin “ancak yakılmak veya ülkede kağıt fabrikaları işlemeye başladıktan sonra onlara ilk madde şeklinde satılarak hamur halinde yok edilmek” olarak açıklığa kavuşturulmuştur.³⁹

³⁶ 19.09.1934 tarihli ve 2/1282 sayılı Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname, RG, 4 Ekim/Teşrin-i Evvel 1934, Sayı 2820, s. 1-3; TDA/G0028690/5099782, s. 8-9.

³⁷ TDA/G0311784/16831627.

³⁸ TDA/G0311784/16831341.

³⁹ 16.01.1935 tarihli ve 2/1863 sayılı Kararname, RG, 26 Ocak/Kanun-ı Sani 1935, Sayı 2913, s. 1; TDA/G0311784/16831411. İmhalık belgelerin İzmit Kağıt Fabrikasına teslim edilmek suretiyle değerlendirilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu nizamnamenin bazı maddeleri 9 Nisan 1937 tarihinde değiştirilmiş,⁴⁰ ancak 21 Mayıs 1937 tarihinde çıkarılan kararnameyle “2/1282 ve 2/6276 sayılı kararnamelerle meriyete konulan nizamnamelerin yerine muhtelif memleketlerde uygulanmakta olan usullerin incelenmesinden sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yeni bir proje hazırlanıncaya kadar resmî evrak ve defterlerin hiçbir suretle yok edilmemesi” kararı alınmıştır.⁴¹

1943 Haziran ayında Türk Tarih Kurumu tarafından saklanması gerek görülmeyen arşiv belgeleri için bir imha projesi (taslağı) hazırlandığı, ancak söz konusu taslağın amaca yeterince elverişli olmadığından⁴² yürürlüğe girmediği anlaşılmaktadır.

4 Ekim 1934 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanıp yürürlüğe giren söz konusu nizamname Türkiye’de arşivcilik konusundaki ilk mevzuat olması açısından önem arz etmekle birlikte, söz konusu nizamname dışında 1956 yılına kadar arşiv mevzuatı konusunda olumlu sonuç veren başkaca bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca, yukarıda bahsi geçen nizamnamenin hazırlanmasındaki en önemli sebebin 1931 yılında Osmanlı Maliyesine ait arşiv evrakının hurda kağıt fiyatına Bulgaristan’a satılması olayının olduğu düşünülmektedir.⁴³ Bu olaydan sonradır ki Türkiye’de

⁴⁰ 30.03.1937 tarihli ve 2/6276 sayılı Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkındaki 19/9/1934 Tarihli Nizamnamenin Bazı Maddelerini Değiştiren Nizamname, RG, 9 Nisan 1937, Sayı 3576, s. 1-2.

⁴¹ 21.05.1937 tarihli ve 2/6651 sayılı Kararname, RG, 31 Mayıs 1937, Sayı 3618, s. 8190.

⁴² TDA/G0211348/13320386.

⁴³ Bulgaristan’a satılan arşiv belgesi olayının aslı kısaca şöyledir: Maliye Bakanlığı 1931 yılında Sultanahmet’teki İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi binasında saklı duran evrakını yer sıkıntısı nedeniyle tasfiyesi için iki tapu memuruna incelemiş ve altı asırlık evrakı inceleyen memurlar, bu arşiv belgesinin maliye açısından kıymet taşımadığı hükmünü ihtiva eden bir rapor hazırlamıştır. Maliye Bakanlığı da rapora istinaden gereksiz olduğu ve yer işgal ettiği gerekçesiyle arşiv evrakını ihaleye çıkartmış ve ihaleye katılan Bulgarlar (İzzet Halim, M. Tekfuryan ve ortakları tarafından kurulan şirket) ihaleyi kazanmıştır. 30 ile 50 ton arası arşiv evrakı hurda kağıt fiyatına vagonlarla Bulgaristan’a taşınmaya başlanmıştır. Durumu tesadüfen gören ve evrakın hurda kağıt değil, son derece önemli belgeler olduğunu müşahade eden Son Posta Gazetesi’nde çalışan ünlü Türk tarihçisi İbrahim Hakkı Konyalı durumu hemen konuya hassasiyetle yaklaşacaklarına inandığı kişilere haber vermiştir. Bunlardan biri de İstanbul Belediyesinde görev yapan tanınmış Araştırmacı Osman Ergin’dir. Durumu Osman Ergin’den öğrenen tarihçi Muallim Cevdet ile İ. Hakkı Konyalı’nın öncülüğünü yaptığı bir grup aydın durumu Atatürk’e ve İnönü’ye bildirerek sevkியatın devamını durdurmuştur. Bilahare yapılan diplomatik girişimlerle evrakın bir kısmı Bulgaristan’dan geri alınmış, ancak diğer bölümü Bulgaristan’da kalmıştır. Bulgarlar Avusturya’dan getirttikleri uzmanlara söz konusu evrakı inceleyerek değerli olanlarını ve kendilerini ilgilendirenlerini alıkoymuş, işlerine yaramayan (54 çuval) arşiv evrakını da iki sene sonra Türkiye’ye iade etmişlerdir. Bulgarlar, yalnızca döküntü evrakı Türkiye’ye iade etmekle kalmamış, Türkiye’ye iade etmedikleri belgelerin önemli sayılabilecek kısmını kendilerine ayırıp diğer bazı önemli belgeleri de Vatikan ve Alman arşivlerine satmışlardır. Bulgaristan’a hurda kağıt fiyatına satılan 200 balya arşiv evrakı Türkiye’nin gündemine ihmal edilen arşiv meselesini getirmiş ve 1937 yılında Başbakanlık

arşivler konusu, özellikle imha edilecek evrak konusu, ele alınmaya başlanmıştır. Ancak, bu çalışmaların da yarıda kaldığı anlaşılmaktadır.

2. 1950-1960 Yılları Arası Arşivcilik Faaliyetleri

Bu bölümde Evrak Müdürlüğü, 1950 yılından itibaren Başbakanlık öncülüğünde başlayan arşiv mevzuatı çalışmaları, bu çalışmaların sonucu olarak 1956 yılında Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6696 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun*, söz konusu Kanunun altı ve sekizinci maddelerine istinaden hazırlanıp yürürlüğe konulan 13.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname*, 1957 yılında Dışişleri Bakanlığı arşiv sisteminin iyileştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar ve bu çalışmalar sonucu 2 Eylül 1957 tarihinde Bakanlık merkez teşkilatında uygulamaya konulan *Hariciye Vekâleti Merkez Arşiv Talimatnamesi* konuları üzerinde durulmuştur.

2.1. Evrak Müdürlüğü

1950 yılında güncel evrak ve arşiv işlerine bakan “Umumi Evrak Umum Müdürlüğü” 1953 yılında “Evrak Müdürlüğü” adını almıştır.⁴⁴ 1953 yılında Evrak Müdürlüğünün *Kayıt, Endikatör, İrsalat ve Dosya* şubelerinden oluştuğu, İstanbul’daki Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrak Müdürlüğünün de keza bu birime bağlı olduğu görülmektedir. *Kayıt Şubesi* Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden bütün evrakın kayıt işlerinden, *Endikatör Şubesi* bütün evrak dosyalarının tertip ve tanzimi, tescili, dairelerin ihtiyaçlarına ilişkin araştırmaları temin ve istenen dosya ve belgeleri ilgililere ibraz ve tevdi işlerinden, *İrsalat Şubesi* irsalat ve kurye işlerinden ve *Dosya Şubesi* ise bütün dosya ve belgelerin tasnifi, yerlerine koyulması, muhafazası ve dairelerde bulunan dosya ve belgelerin muhafazasını temin ve kontrol işlerinden sorumlu tutulmuştur. Hazine-i Evrak Müdürlüğünün görevi ise mahzen-i evraka devredilmiş ve edilecek bütün dosya ve belgelerin tanzimi ve muhafazası, envanterinin neşri, değerli belgelerin ödünç verilmesi, diplomatik belgelerin neşri ve dairelerdeki mevcut dosyaların umumi işleri olarak belirlenmiştir.⁴⁵

bünyesinde bir Arşiv Dairesi kurulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. TDA/G0108560/5577307; TDA/G0314132/16918976, s. 9; Mehmet Torunlar-Erol Çelik (Haz.), *Bulgaristan’a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 19, Ankara 1993; Necati Aktaş-Seyit Ali Kahraman (Haz.), *Bulgaristan’daki Osmanlı Evrakı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 17, Ankara 1994).

⁴⁴ Özcoşkun, 2018, s. 19-25; Girgin, 1994, s. 135-136, 139-140.

⁴⁵ *Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s. 12-13; Özcoşkun, 2018, s. 25.

Bakanlık yazışmalarında 1957 yılının sonlarına doğru “Arşiv Umum Müdürlüğü”⁴⁶ isminin ve yine 1958 yılında alt bir birim olarak “Arşiv Dairesi” isminin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁷ Diğer bir ifadeyle, Umum Evrak Müdürlüğünün 1957 yılının sonlarına doğru Arşiv Genel Müdürlüğüne dönüştüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Umum Evrak Müdürlüğünün başındaki yetkilinin unvanı 1957 ve öncesinde “Umum Evrak Müdürü” olarak geçmekte iken⁴⁸ söz konusu unvanın 1957 yılının sonlarından itibaren “Arşiv Umum Müdürü” veya “Arşiv İşlerini Tedvire Memur Umum Müdür” olduğu görülmektedir.⁴⁹ Ancak, Bakanlığın 1959 Yıllığı’ndaki merkez teşkilatında bu birim yerine yine “Umum Evrak Müdürlüğü” ismi kullanılmıştır. 1959 yılında Hazine-i Evrak Müdürlüğü ile Bakanlık kütüphanesinin de “Umum Evrak Müdürlüğü” bünyesinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bakanlık merkez teşkilatı içinde bir birimin başında “Arşiv” kelimesinin kullanılmaya başlaması merkez dairelerindeki güncel evrakın nicelik olarak arttığını, ayrıca eski tarihli evrakın artık arşiv belgesi hüviyeti kazanmaya başladığını göstermektedir. Bu durum da ileriki yıllarda Bakanlıkça arşiv işlerinin daha ciddi şekilde ele alınması sonucunu doğuracaktır.

Dışişleri Bakanlığının kurulmasından bu yana söz konusu Müdürlük “Evrak Müdürlüğü” veya “Umum Evrak Müdürlüğü” olarak varolagelmiştir.⁵¹ Yazışmalarda “Umum Evrak Müdürlüğü”, “Evrak Müdürlüğü” veya “Evrak Umum Müdürlüğü” ibarelerine; hitap olarak “Evrak Müdürlüğüne”, “Evrak Umum Müdürlüğüne” ve 1957 yılından itibaren de “Arşiv Umum Müdürlüğüne” ibarelerine ve birim yetkilisi için “Evrak Müdürü”, “Umum Evrak Müdürü”, “Evrak Umum Müdürü”, “Umum Evrak İşleri Müdürü” ve 1957 yılından itibaren de “Arşiv Umum Müdürü” ile “Arşiv İşlerini Tedvire Memur Umum Müdür” unvanlarına rastlanabilmektedir.

2.2. Başbakanlık Öncülüğünde Yapılan Arşivciliğe İlişkin Mevzuat Çalışmaları

Başbakanlıktan Dışişleri Bakanlığına 11 Eylül 1950 tarihinde gelen yazıda, “rasyonel çalışmayı sağlamak için Bakanlıkların dosya ve arşiv

⁴⁶ Örnek olarak bk. TDA/G0317668/20256904; TDA/G0317668/20256880; TDA/G0318130/17515960.

⁴⁷ Örnek olarak bk. TDA/G0315480/17186441; TDA/G0316767/17939149; TDA/G0315480/17186419.

⁴⁸ Örnek olarak bk. TDA/G0015847/657977; TDA/G0317667/17400075; TDA/G0318057/17776423.

⁴⁹ Örnek olarak bk. TDA/G0317668/20256916; TDA/G0317668/20256815; TDA/G0317668/20257466.

⁵⁰ Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959, s. 38.

⁵¹ Girgin, 1994, s. 125, 131, 136, 139.

işlerinin modern bir esasa istinat ettirilmesi”nin gerekli görüldüğü, bu nedenle bakanlıklararası uzman bir heyetin konuyu inceleyerek en kısa zamanda uygulanacak bir sistemi tespit etmeleri ve bu sistemin uygulama tarzını gösteren bir talimatın hazırlanması gerektiği, bu konudaki çalışmaların Başbakanlık Millî Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliğince yürütüleceği belirtilmiştir.⁵² Başbakanlık tarafından 2 gün sonra gönderilen başka bir yazıda, devlet dairelerinde uygulanacak dosya ve arşiv sistemini inceleyecek komisyonun 10 Ekim 1950 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı konferans salonunda toplanacağı, bu nedenle ilgili bakanlıkların evrak, dosya ve arşiv işlerinden sorumlu müdürleri ile bakanlığın teşkilatına ve çalışma tarzına vakıf bir personelin komisyona katılması ve isimlerinin Millî Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliğine bildirilmesi gerektiği, oluşturulacak komisyonun çalışmalarını kısa sürede bitireceği ve hazırlayacağı raporu bahsi geçen Sekreterliğe bildireceği ifade edilmiştir.⁵³ Dışişleri Bakanlığını temsilen Umum Evrak Müdürü Hamid Aral görevlendirilmiştir.⁵⁴

Dışişleri Bakanlığı, yukarıdaki çalışmalar kapsamında, 16 Ocak 1951 tarihinde bazı yurtdışı misyonlarına (Vaşington BE, Londra BE, Paris BE, Roma BE, Bonn BE, Brüksel Elçiliği ve Bern Elçiliği) gönderdiği yazıda, kamu kurumlarındaki evrak ve dosya işlerinin düzeltimi, birleştirilmesi ve desimal dosya sisteminin kullanılması hususundaki çalışmaların daha verimli olabilmesi için bulunulan ülkelerdeki desimal dosya sistemini kullanan kamu kurum ve kuruluşlarının evrak ve dosya usullerine ait talimatname ve dosya planlarının gönderilmesini talep etmiştir.⁵⁵

Söz konusu çalışmalar için oluşturulan komisyon, resmî evrak ve defterlerden gereksiz olanlar hakkında yapılacak işlem tarzını gösterir nizamname layihası (yönetmelik tasarısı) ile Devlet Arşivleri Kanunu tasarısını incelemek üzere 12.06.1952-15.07.1952 tarihleri arasında toplanmıştır. Yönetmelik tasarısı hakkında görüşleri sorulan Ankara ve İstanbul Üniversitelerinden İstanbul Üniversitesinden gelen iki görüş komisyonca incelenmiştir. Komisyon 15 Temmuz 1952 tarihinde yönetmeliğe ilişkin çalışmalarını tamamlayarak tasarıyı kabul etmiş, yapılan çalışmalar sonucunda hazırlamış olduğu “Devlet Arşiv İşleri Hakkında Teşkil Edilen Vekâletler Arası Komisyon’un 1 Nolu Raporu”nu 6 Kasım 1953 tarihinde Millî Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliğine sunmuştur. Söz konusu raporda, imha yönetmeliğine dayanak oluşturacak, arşiv işlerindeki boşlukları dolduracak ve esas ilkeleri içerecek olan kanun tasarısının öncelikli olarak ele

⁵² TDA/G0312826/16953040.

⁵³ TDA/G0312826/16952972.

⁵⁴ TDA/G0312826/16952902.

⁵⁵ TDA/G0312826/16952853; TDA/G0310669/18417408.

alınması gerekse de kamu kurum ve kuruluşlarının pek çoğunda saklanmasına gerek görülmeyen evrak ve defter yığınlarından ötürü sıkıntılı durumda oldukları, bu nedenle Arşiv Kanunu tasarısı uzun bir zaman alacağından sıkıntılı durumu izale edecek yönetmeliğin bir an önce yürürlüğe konulması hususunda komisyonun ittifak ederek yönetmelik tasarısının incelenmesini ön plana aldığı, bu suretle komisyonun incelenmesine gönderilen, ancak pek çok hükmü yetersiz görüldüğünden dolayı bahsi geçen yönetmelik tasarısından, özü ve amacı korunmakla birlikte, ayrı bir yönetmelik tasarısının hazırlandığı, bu tasarının hazırlanmasında özellikle Türk Milli Arşivi'nin malzemesini büyük bir hassasiyetle muhafaza etmek ve ancak saklanmasına gerek kalmayan evrakın tasfiyesini sağlamak, aradan herhangi bir dikkatsizlikle kaçabilecek olan belgelerin ise daha yetkili üst kademelerde önlenmesini ve böylece bilim insanlarını bu belgelerden yoksun kalmamalarını sağlamak amacının etkili olduğu belirtilmiştir. Raporun devamında, yeni yönetmelik tasarısı maddeleri hakkında bilgi verildikten sonra yıllarca birikmiş olan bu belgelerin tasnifinin bedeni ve fikri yorgunluk yarattığı, devamlı bir çalışma ve ağır hatta çoğunlukla sağlıksız koşullarda gerçekleştirilecek çalışmayla başarılabileceği, bu sebeple özveri gerektirecek bu önemli işte çalışacak memurlara tazminat verilmesi ve bunun için de bütçelere gerekli ödeneğin konulması gerektiği kayıt altına alınmıştır.⁵⁶

Komisyon tarafından hazırlanan “Devlete Ait Arşiv Malzemesinden Saklanmasına Lüzum Görülmeyenler Hakkında Yapılacak Muamele Tarzını Gösterir Nizamname Layihası” 16 maddeden oluşmaktadır. 1956 yılında yürürlüğe giren *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaiğin İmha Edilmesi Hakkında Kanun* ile 1957 yılında yürürlüğe giren *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaiğin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname*'ye ilham verdiği düşünülen söz konusu tasarıya kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Bir, iki ve üçüncü maddelerde “Arşiv Malzemesi”, “Arşivlik Malzeme” ve imha edilebilecek belgelerin kapsamı, dördüncü maddede bu Nizamnamenin kapsamına giren daire, müessese ve teşekkülleri, beşinci maddede tasnif, ayıklama ve imha için komisyonlar ile Arşiv Danışma Kurulu kurulması, altıncı maddede “Vilayet Şube Komisyonları” ve görevleri, yedinci maddede “Vilayet Komisyonu”nun teşkili ve görevi, sekizinci maddede “Merkez Komisyonu”nun teşkili ve görev alanı, dokuzuncu maddede “Arşiv Danışma Kurulu”nun teşkili ve görevleri, onuncu maddede düzenlenecek liste ve tutanakların her nüshasının iştirak edenlerce imzalanacağı, on birinci maddede hazırlanan imha listelerinin tabi olacağı süreç, on ikinci maddede imhalık belgelerin hangi şekilde imha edileceği, on üçüncü maddede tasarıda bahsi geçen imha talimatnamelerinin hazırlanması

⁵⁶ Söz konusu Komisyonun 1 Nolu Raporu için bk. TDA/G0311784/16830434.

süreci, on dördüncü maddede 19.09.1934 tarihli ve 2/1282 sayılı yönetmeliğin yürürlükten kaldırıldığı, on beş ve on altıncı maddelerde yürürlük tarihi ve yürütme makamı hususlarına yer verilmiştir.⁵⁷

2.2.1. 26.03.1956 tarihli ve 6696 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun*

1950 yılında Başbakanlık bünyesinde başlatılan söz konusu çalışmalar 1956 yılında sonuç vermiş ve 4 Nisan 1956 tarihinde 6696 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun* Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanun 10 maddeden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci maddelerde “arşiv malzemesi” ve “arşivlik malzeme”nin tanımları yapılmıştır. Üçüncü maddede evrakın saklanma süresi, dördüncü maddede imhalık belgelerin yok edilme şekli, beşinci maddede bu Kanunun geçerli olacağı devlet kurum ve kuruluşları, altıncı maddede imha edilecek belgeler hakkında yapılacak işlemleri tayin etmek üzere kurulacak “Vilayet Komisyonları”, “Arşiv Danışma Heyeti” vb. teşkilatlar ve görevleri, yedinci maddede ayıklama ve imha için çalışacak kişilere verilecek ücretler, sekinci maddede bahsi geçen Kanunun nasıl uygulanacağını gösterir bir yönetmeliğin hazırlanacağı, dokuz ve onuncu maddelerde yürürlük tarihi ve yürütmeden sorumlu makam hakkında bilgilere yer verilmiştir.⁵⁸ Dışişleri Bakanlığı da bu Kanunun kapsamı içine alınan kurumlardandır (Madde 5).

6696 sayılı Kanunun altı ve sekizinci maddelerine istinaden bir nizamname (yönetmelik) hazırlanmış, Devlet Şurası tarafından incelenip kabul edildikten sonra 22 Ekim 1957 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 13.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname* beş bölüm, 26 maddeden oluşmaktadır. İlk iki maddeden oluşan birinci bölümde yok edilecek belgelerin bu nizamname hükümlerine göre imha edileceği ve “Kanun”, “Teşkilat”, “SEKA” ile “Liste” sözcüklerinin bu nizamnamede ifade ettikleri anlam açıklanmıştır. 3-10 arası maddeleri kapsayan ikinci bölümde imha edilecek belgeleri tayin etmek üzere kurulacak olan kademeli teşkilatlar (Vilayet Şube Komisyonları, Vilayet Komisyonları, Merkez Komisyonları ve Arşiv Danışma Heyeti), bunların oluşumu, görev ve yetkileriyle nasıl kurulacakları kayıt altına alınmıştır. Yine ikinci bölümde imha listelerinin üç nüsha olarak hazırlanacağı, imha işlemlerine ait görev ve yetkilerin Dışişleri Bakanlığının yurtdışı misyonları

⁵⁷ Devlete Ait Arşiv Malzemelerinden Saklanmasına Lüzum Görülmeyenler Hakkında Yapılacak Muamele Tazını Gösterir Nizamname Layihası için bk. TDA/G0311784/16830542.

⁵⁸ 26.03.1956 tarihli ve 6696 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun, RG, 4 Nisan 1956, Sayı 9276, s. 14001-14002.

için buradaki en yüksek amirlerin görevlendireceği bir başkan ve iki üyeden oluşacak üçer kişilik komisyonlara verildiği (Madde 5/c) belirtilmiştir. 11-13 maddelerini kapsayan üçüncü bölümde arşiv belgeleri için mikrofilm tekniğinden nasıl faydalanılacağı açığa kavuşturulmuştur. 14-18 arası maddelerden oluşan dördüncü bölümde, yok edilecek belgelerin nasıl imha edileceği kayıt altına alınmıştır. Bu bağlamda, imhası kararlaştırılan belgelerin SEKA tarafından kağıt ilk maddesi olarak hamur yapılması veya teşkilatça yerinde yakılmak suretiyle imha edilmesi (Madde 14), gizli ve başkası tarafından görülmesi sakıncalı sayılan evrakın hamur yapılmadan önce SEKA tarafından kıyılması gerektiği (Madde 15) belirtilmiştir. 19-26 arası maddeleri oluşturan beşinci bölüm ise müteferrik hükümlerden oluşmaktadır. Bu bölümde hangi evrakın imha edileceği, hangilerinin belli bir süre veya süresiz saklanacağını belirlenmesine ilişkin talimatnamenin hazırlanacağı (Madde 19), imha edilecek evrakın belirlenmesi, tefrik ve imhasında çalıştırılacak memur, ücretliler ve dışarıdan çağrılacak uzmanlara verilecek ücret veya gündeliklerin tabi olacağı esaslar ve miktarları (Madde 20), bu nizamname dışında herhangi bir imhanın yapılamayacağı (Madde 22), 9, 18 ve 19. maddelerde bahsi geçen talimatnamelerin bu nizamname yürürlüğe girdikten itibaren 6 ay içinde hazırlanacağı ve en geç 1 yıl içinde yürürlüğe girmesi gerektiği (Madde 23), 19.09.1934 tarihli ve 2/1282 sayılı nizamnamenin 1-16. maddeleri ile 30.03.1937 tarihli ve 2/6276 sayılı Kararnameyle yürürlüğe girmiş olan nizamnamenin kaldırıldığı (Madde 24) ve diğer bazı hususlara yer verilmiştir.⁵⁹

6696 sayılı Kanunla, anılan Kanunun altı ve sekizinci maddeleri gereğince hazırlanan 4/9438 sayılı nizamnamenin Vekâletlerarası Komisyonun hazırladığı 1 nolu raporun ekinde yer alan ve yukarıda bahsi geçen nizamname taslağından esinlendiği anlaşılmaktadır.

4/9438 sayılı nizamnamenin yirmi üçüncü maddesi 27.06.1958 tarihli ve 9943 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4/10440 sayılı Karar ile 9, 18 ve 19. maddelerin hükümleri gereğince hazırlanması emredilen talimatnamelerin 31 Ekim 1958 tarihine kadar tamamlanarak bu tarihten itibaren en geç dört ay içinde yürürlüğe girmesi gerektiği şeklinde değiştirilmiştir.⁶⁰

6696 sayılı Kanunun 6. maddesi gereğince, Millî Eğitim Bakanlığının teklifi üzerine kurulmuş olan Arşiv Danışma Heyeti 1958 yılında

⁵⁹ 13.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname, RG, 22 Ekim 1957, Sayı 9738, s. 18053-18055; TDA/G0200717/10878431.

⁶⁰ 14.06.1958 tarihli ve 4/10440 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamnamenin 23 üncü Maddesinin Tadiline Dair Nizamname, RG, 27 Haziran 1958, Sayı 9943, s. 19625.

çalışmalarına başlamış ve muhafaza veya imhası öngörülen evraka ait usul ve kaidelerin tesisi için başka ülkelerin bu konudaki mevzuatından yararlanılması düşünülmüş ve Fransa'nın bu husustaki mevzuatının iletilmesi için Paris Büyükelçiliğine talimat gönderilmiştir.⁶¹

4/9438 sayılı nizamnamenin 19. maddesi gereğince Dışişleri Bakanlığınca da hazırlanması gereken talimatname için Arşiv Dairesince dairelerden hangi evrakın süresiz muhafaza edilmesi, hangi evrakın hangi tarih itibariyle imha edilmesi gerektiği hakkındaki görüşlerinin bildirilmesi 22 Mart 1958 tarihli yazıyla talep edilmiştir.⁶² Bazı daireler söz konusu yazıya cevap vermişken⁶³ diğerleri uzun süre cevap vermemiş olacak ki 17 Ekim 1958 tarihinde söz konusu yazı hakkındaki görüşlerin hızlandırılması hususu Arşiv Dairesince talep edilmiştir.⁶⁴

Ancak, arşivlerdeki ayıklama ve imha işlemlerini düzenlemek üzere 1956 yılında kabul edilen 6696 sayılı Kanun ile 4/9438 sayılı nizamname uygulamada geçerlilik kazanamamış, 1959 ve onu izleyen yılların bütçe kanunlarına, bu Kanunun uygulanmayacağına dair bir fıkra eklenmiş ve bu durum 1980'lere kadar bu şekilde devam etmiştir.⁶⁵

2.3. Bakanlık Arşiv Sisteminin Düzeltilmesi

Başbakanlık 1950 yılından itibaren mevzuat bağlamında arşivler konusunu ciddi şekilde ele almaya başlamış ve diğer kurumları da bu çalışmalara dâhil etmiştir. Başbakanlığın bu çalışmalarının Dışişleri Bakanlığının kendi arşivlerini ele alması konusu üzerinde ne kadar etkisi olduğu bilinmemekle birlikte, Bakanlıkta da arşiv konusunun 1957 yılından itibaren ciddi şekilde ele alınmaya başlandığı görülmektedir.

1957 yılında Bakanlık arşiv sisteminin iyileştirilmesi için alınması gereken önlemler hakkında 15 maddeden oluşan bir taslak metin Kâtib-i Umumi Siyasi İşler Yardımcısı Zeki Kunalp tarafından hazırlanmıştır. Genel mahiyet arz eden söz konusu metnin ekli bulunduğu 23.07.1957 tarihli Servis Notunda, anılan metnin umumi arşiv sistemini ilgilendirdiği, bazı dairelerin kendilerine ait özel sistemlerinde değişiklik öngörülmediği ifade edilmiş ve yeni usulün uygulanmasına 1 Ağustos tarihinde başlanılmasının planlandığı, bu sebeple dairelerin belgedeki teklifler hakkındaki görüşlerini 26 Temmuz 1957 tarihine kadar bildirmeleri talep edilmiştir. "Vekâlet Arşiv Sistemi Revizyonu-Bazı

⁶¹ TDA/G0315480/17186441. Paris Büyükelçiliğinin cevabı için bk. TDA/G0315480/17186419.

⁶² TDA/G0320636/17725115.

⁶³ Örnek olarak bk. TDA/G0200717/10878409; TDA/G0255487/15693146.

⁶⁴ TDA/G0111729/5756912.

⁶⁵ TDA/G0132903/9584105.

Telkinler” başlıklı taslak metinde, özetle arşiv sisteminin gözden geçirilmesi ve evrak ile dosya işleriyle ilgili işlemlerde hız, sıhhat ve tasarruf temininin hedeflendiği, öncelikle bütün gelen-giden evraka bir dosya numarasının verilmesi gerektiği (dosya numarası ihdası), dosya numaralarının dayandığı tasnif ilkesinin esas itibarıyla nümerik olması gerektiği, yalnızca Türkiye’ye ait olan işlere 100.000-299.000 arası numaralar tahsis edildikten sonra Türkiye’nin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin yoğunluğuna göre her ülkeye belirli miktarda dosya numarası ayrılacağı, hazırlanan tasnif planı çerçevesinde bu ülkelerin üç kategoriye ayrıldığı, birinci kategorinin Türkiye ile ilişkileri yoğun olan ülkeleri (23 ülke), ikinci kategorinin Türkiye ile ilişkileri orta derecede olan ülkeleri (25 devlet) ve üçüncü kategorinin diğer devletleri (36 devlet) kapsadığı, bunların dışında BM gibi kuruluşlar ile Kıbrıs Meselesi gibi belli bir ülkeyle sınırlanamayacak özel önemi haiz konulara ayrılan numara gruplarını kapsayan bir kategorinin ihdas edildiği, yukarıdaki kategorilerin kesinlik arz etmediği, gerektiğinde düzenleme yapılabileceği, kategorilerde anılan numara grupları içinde dosya açmanın dairelerin inisiyatifinde olduğu, ancak dosya numarasını Arşiv Dairesinden talep edebilecekleri, dosya açarken geniş bir konu için tek dosyanın açılması hatalı olduğu gibi bir veya iki yazıya özel bir dosya açmanın da doğru olmadığı, bir dosyaya hem açık hem de gizli ilgili tüm belgelerin girmesi gerektiği, bir belge birden fazla dosyayı ilgilendiriyorsa referans fişlerinin verilmesi gerektiği, arşiv işlerinde hız ve kolaylık temin etmek için kullanılan genel numaraların kaldırılması ve bunun yerine dosya numaralarının konulması gerektiği, referansların kolayca bulunması için de daire ve şubelerin rumuz kullanmalarının faydalı olacağı, kırtasiye reformunun yapılması ve daktilografi usulünün basitleştirilmesinin de yararlı olacağı ve aksaklığa meydan vermemek için yeni usule, uygun görüldüğü takdirde, 1 Ağustos 1957 tarihinde başlanabileceği hususlarına yer verilmiştir. Ek 1’de yukarıda bahsi geçen üç ayrı kategoride yer alan ülkeler ile aldıkları dosya numaraları, ayrıca uluslararası örgütler ve münferit konular da dosya numaralarıyla birlikte Ek 1’de yer almıştır. Ek 2’de ise dairelere ve daireler için öngörülen rumuzlara yer verilmiştir.⁶⁶ Taslak metinde 100.000’lik desimal sistemin ve Arşiv Umum Müdürlüğü için “Evrak” kelimesinin baş harfinden mülhem olduğu düşünülen “E” rumuzunun öngörüldüğü görülmektedir.

Bakanlık arşiv sisteminin iyileştirilmesi için alınması gereken önlemlere dair söz konusu Servis Notunun içeriği dairelerce incelenmiş ve görüşlerini Siyasi İşler Yardımcılığına bildirmişlerdir.⁶⁷ Bakanlık arşiv sisteminin iyileştirilmesine dair teklifler dairelerce esas itibarıyla olumlu karşılanmış,

⁶⁶ TDA/G0320375/17736263.

⁶⁷ Örnek olarak bk. TDA/G0320375/17736192; TDA/G0303318/20209592.

kaydedilen bazı görüşlerin teklif olunan sistemin açıklanması veya bunun uygulanmasında bazı ayarlamaların yapılması suretiyle karşılamanın mümkün olacağı, personel eğitimi ve malzeme tedariki bakımından gereken hazırlıklara ayrılması icap eden zaman gözönünde tutularak, yeni sistemin uygulamaya başlanması tarihi için 15 Ağustos 1957, bunun mümkün olmaması halinde 1 Eylül 1957 olarak düşünülmüştür.⁶⁸

Zeki Kuneralp (Kâtib-i Umumi Siyasi İşler Yardımcısı), Talat Benler (I. D[aire]. Genel Müdürü), Necmettin Tuncel (III. D. Genel Müdürü) ve Necdet Kent'in (Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Genel Müdürü) katıldığı "Bakanlık İstişare Heyeti" hazırlık toplantısı 1 Ağustos 1957 tarihinde yapılmış ve bu toplantının gündem maddeleri arasında Bakanlık arşivinin yeniden organizasyonu ile ilgili hususlar da yer almıştır. Bu çerçeveden olmak üzere, arşiv düzeltiminin başarıya ulaşması için arşiv personelinin eğitimine önem verilmesi, bu çerçevede bir arşiv rehberinin hazırlanması, daktilo[graf]lar dâhil arşiv personelinin sayıca artırılması, arşiv personeline daha uygun maddi imkanlar temini hususunun araştırılması ve bu cihetin özellikle yeni bütçe hazırlıkları bağlamında gözönünde tutulması, yeni arşiv sisteminin uygulanmasında ve özellikle dosyaların tayini ve arşiv personelinin eğitim ve gözetiminde Genel Müdürler ile Şube Müdürlerine özel sorumluluklar düştüğü, ayrıca arşivin düzenlenmesinin geniş bir konu olması nedeniyle girilen düzenleme alanının tedricen genişletilmesi ve imzalanan anlaşmaların tasnifi ve muhafazasıyla yükümlü bir "Muahedat Bürosu"nun kurulmasına gerek olduğu hususları üzerinde Heyetçe mutabık kalınmıştır. Ayrıca, arşiv sisteminin düzeltimiyle ilgili "kırtasiye reformu" hakkında fikir alışverişinde bulunulmuş, bir sonraki toplantıya kadar yeni kağıt örneklerinin hazırlanması kararlaştırılmış ve toplantının tarihi de 08.08.1957 olarak belirlenmiştir.⁶⁹

2.3.1. Hariciye Vekâleti Merkez Arşiv Talimatnamesi

İstişare Heyetince 8 Ağustos 1957 tarihinde yapılacak toplantının gündemine alınan 6 konu başlığından biri "Arşiv Talimatı Projesi" olmuştur.⁷⁰ Zeki Kuneralp, Talat Benler, Danış Tunalıgil (II. D. Umum Müdürü), Necmettin Tuncel, Necdet Kent, Oğuz Gökmen (Ticaret Dairesi Genel Müdürü) ve Semih Günver'in (MEİDUM Genel Müdürü) katıldığı 8 Ağustos 1957 tarihli toplantıda, altı konu başlığı yer almış ve ikinci gündem maddesi olarak "Arşiv Talimatı Projesi" ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kâtib-i Umuminin de olurlarını alan Arşiv Talimatı Projesi Heyetçe onaylanmış ve bu

⁶⁸ TDA/G0320836/17773629; TDA/G0303318/20242751.

⁶⁹ TDA/G0320836/17773347; TDA/G0320299/20500435; TDA/G0320836/17773271.

⁷⁰ TDA/G0320299/20500399.

talimatın uygulanması için gerekli hazırlıkların yapılıp 1 Eylül'den itibaren yürürlüğe konulması uygun görülmüştür. Arşiv talimatının uygulanmasında karşılaşılmaması muhtemel boşlukları doldurup aksaklıkları düzeltmek için gerektiğince ayarlamalar yapılması, talimatın doğru uygulanması hususunda Genel Müdürlerinin gerektiği şekilde uyarılarda bulunmaları, arşiv sisteminin işleminde karşılaşılmaması muhtemel güçlükleri bertaraf etmek için iki "Arşiv Müşaviri"nin yetiştirilmesi ve konuyla Siyasi İşler Yardımcısı Kunalp'ın ilgilenmesi hususları üzerinde mutabık kalınmıştır.⁷¹

İstişare Heyeti tarafından kabul gören yukarıda bahsi geçen arşiv sisteminin değiştirilmesine dair teklifler ve yeni sistemin 1 Eylül 1957 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi Umum-i Kâtip tarafından uygun görülmüştür. Mevcut durumun yeni sisteme uyum sağlaması için yapılması gereken hazırlıkların sorumluluğu Evrak Müdürlüğüne verilmiş ve arşiv sisteminin değiştirilmesiyle ilgili teknik soruların anılan müdürlüğe iletilmesi talep edilmiştir.⁷²

Yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan ve 33 maddeden oluşan *Hariciye Vekâleti Merkez Arşiv Talimatnamesi* 2 Eylül 1957 tarihinde ilkin merkez teşkilatıyla sınırlı kalmak üzere yürürlüğe girmiştir.⁷³ Bakanlığın kendi iç işleyişiyle ilgili ve başlangıç olarak yalnızca merkez teşkilatında uygulanmaya başlanan söz konusu Talimatname Bakanlık arşivine ilişkin bir ilk olduğundan ayrı önemi haizdir. Bu nedenle, biraz ayrıntı verilmesinde fayda görülmektedir. Birinci maddede Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden yazılara ait tesellüm, irsal, kayıt, havale, tasnif ve muhafaza işlerinin işbu talimat hükümleri dâhilinde yürütmek vazifesinin Arşiv Dairesine ait olduğu, diğer dairelerin bu görevi yerine getirmede Arşiv Dairesine yardım edecekleri, ikinci maddede Arşiv Dairesinin *Tesellüm, İrsalat, Tasnif, Kayıt ve Dosyalar* Servisinden oluştuğu, üçüncü maddede *Tesellüm Servisi*, dördüncü maddede *Tasnif Servisinin* görevleri, beşinci ve altıncı maddelerde *Kayıt Servisinin* görevleri ve Gelen Kayıt Defterinin nasıl tutulacağı, yedinci maddede dış temsilciliklerden gelen yazılar, sekizinci maddede kayıt işlemi bittikten sonra yazının ilgili daireye havalesi ve göreceği işlem, dokuzuncu maddede aidiyeti yanlış tayin edilen evrakın göreceği işlem, on-on dört arası maddelerde Bakanlıktan giden yazıların Kayıt Servisine havalesine kadar geçecek süreç, on beş-on yedi arası maddelerde gidecek olan evrakın Kayıt Servisinde göreceği işlem ve Giden Kayıt Defterine belgelerin nasıl işleneceği, on sekizinci maddede *İrsalat Servisinin* giden evrak üzerinde yapması gereken görevleri, on dokuzuncu maddede şehir dâhilindeki açık ve gizli yazıların

⁷¹ TDA/G0320299/20500522.

⁷² TDA/G0320836/17772506; TDA/G0303318/20066802.

⁷³ TDA/G0302024/19157982.

nasıl dağıtılacağı, yirminci maddede şehir dışına gönderilecek yazıların ivediliklerine ve üzerindeki işaretlere göre nasıl dağıtılacağı, yirmi birinci maddede dış temsilciliklere gönderilen zarflar için yapılması lazım gelen işlem, yirmi ikinci maddede *Dosyalar Servisinin* görevi, yirmi üçüncü maddede yazışma konusu teşkil etmeyen yazıların tabi olacağı işlem, yirmi dördüncü maddede “Gizli” ve “Zata Mahsus” yazıların tabi olacağı işlem, yirmi beşinci maddede Bakanlık makamı kanalıyla başka bir daireye havale edilen yazıların kayıt işlemi hakkında bilgi verilmiştir. Yirmi altıncı maddede her konu için bir dosya açılması gerektiği ve dosyaların 100.000’den başlamak üzere ülke esaslarına göre tanzim edilen plan dâhilinde birer dosya numarası alacağı, yirmi yedinci maddede dosyaların içinde muhafaza edileceği dosya gömlekleri, yirmi sekizinci maddede yazıların tarih sırasına göre en eskiden en yeniye şeklinde dosyalanacağı, yirmi dokuzuncu maddede her dosyada bulunması gereken muavin fişi, otuzuncu maddede bir yazının konusu birden fazla dosyayı ilgilendirdiği takdirde yazının bu dosyalardan konu itibarıyla en uygun olanda dosyalanacağı ve diğer dosyalara birer referans fişinin konulacağı, otuz birinci maddede dosya konularının dosya numara sırasına göre bir dosya listesine geçirileceği, otuz ikinci maddede dosya içeriğinin nasıl bölüneceği ve otuz üçüncü maddede dosyaların oluşturulmasından, dosya listesinin ve fişlerinin düzenlenmesinden öncelikle Tasnif Servisinin ve dosyaların muhafazasından ise Dosyalar Servisinin sorumlu olduğu hususları üzerinde durulmuştur.⁷⁴

Hariciye Vekâleti Merkez Arşiv Talimatnamesi maddelerini kapsamı itibarıyla dört kategori altında toplamak mümkündür. Bir ve ikinci maddeler “Arşiv Dairesi” ile ilgilidir. 3-9 arası maddelerde “Gelen Yazılar”ın ilgili daireye ulaşana kadar tabi olacağı işlem ifade edilmiştir. 10-25 arası maddelerde “Giden Yazılar” için ne tür kağıtlar kullanılacağı, giden yazıların Bakanlıktan çıkana kadar göreceği işlem, Bakanlıktan giden yazıların ivedilik türüne göre ilgili yerlere nasıl ulaştırılacağı üzerinde durulmuştur. 26-33 arası maddelerde ise belgelerin içine konulacağı “Dosyalar” hakkında bilgi verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu Talimatnamede, üretilecek olan belgelere verilecek dosya numaraları, gelen-giden belgelerin tabi olacağı işlem, bu belgelerin dosyalama usulü ve Arşiv Dairesinin bu konudaki sorumluluğu üzerinde durulmuştur.

1957 yılında hazırlanıp yalnızca Bakanlık merkez teşkilatında yürürlüğe giren *Merkez Arşiv Talimatnamesi* daha çok gelen-giden güncel evrakın akışı ve dosyalanmasıyla ilgili olup aynı zamanda 100.000’lik desimal sisteme dayalı ilk dosyalama planıdır. Bu Talimatnameyle merkezi arşiv sistemi

⁷⁴ Hariciye Vekâleti Merkez Arşiv Talimatnamesi için bk. TDA/G0303230/14981704.

getirmeye çalışılmış, sistem kısmen başarılı olmuşsa da 10 yıl içinde yeniden eski usule dönülmüştür. Bakanlık birimlerinde 1950’li yıllarla birlikte hem arşivlik belgelerin hem de arşiv belgelerinin hacimce artmış olmasının Bakanlığın arşivler konusunu ele alınmasını gerekli kıldığı düşünülmektedir. Bu ihtiyaçtan ötürü ayrıca bir Arşiv Dairesinin de ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

28 Şubat 1958 tarihinde Arşiv Dairesi çıkışlı tüm teşkilata gönderilen genelgeyle, 2 Eylül 1957 tarihinde yürürlüğe giren yeni arşiv sistemine ait bazı tamamlayıcı görüşler iletilmiştir. Söz konusu genelgede, sistemin temel taşlarından birinin gelen-giden yazılara dosya numarasının verilmesi ilkesi olduğu, söz konusu dosya numaralarının dayandığı tasnif usulünün nümerik olduğu ve dosya numaralarının ülke itibariyle gruplandırıldığı, 100.000’den 299.999’a kadar olan numaraların Türkiye’ye ait olan işlere tahsis edildiği, 299.999’dan sonraki numaraların yabancı ülkelere, bu ülkelerin önemine ve Türkiye ile olan ilişkilerinin yoğunluğuna göre ayrıldığı, bu ülkelerin üçe ayrıldığı, birinci kategoride Türkiye ile ilişkileri yoğun olan ülkelere (büyük ülkeler ve Türkiye ile aynı coğrafi bölgede bulunan ülkelere) 10.000 dosya numarasının ayrıldığı, ikinci kategoride Türkiye ile ilişkileri orta derecede yoğunluk arz eden devletlere 5.000 dosya numarasının ayrıldığı, üçüncü kategorinin diğer ülkeleri kapsadığı ve bu ülkelere 1.000 dosya numarasının ayrıldığı, bunların dışında BM gibi uluslararası örgütlerle ilgili veya Kıbrıs Meselesi gibi belli bir ülkeyle sınırlanamayacak özel önemi haiz konulara ayrılan numara gruplarını kapsayan bir kategorinin daha mevcut olduğu, bu kategoriler ve numara gruplarının kesinlik arz etmediği, yeni durumlar karşısında düzenlemeler yapılabileceği, arşiv sistemi esas itibariyle merkezi usule bağlı bulunduğundan gizli yazıların ve güncel evrak dışındaki dosyaların umumiyetle NATO Dairesi gibi birkaç istisna dışında Arşivde muhafaza edilmesi gerektiği, arşiv sisteminin tatmin edici şekilde işlemesi için Talimatname hükümlerine göre işlem yapılması ve aydınlatılması icap eden noktalar hakkında Arşiv Dairesiyle temas edilmesi gerektiği vb. hususlar üzerinde durulmuştur. Ek 1’de, yukarıda bahsi geçen uluslararası örgütler, Kıbrıs gibi münferit konular ile ülkelere tahsis edilen eski ve yeni dosya numaralarını havi kategorilere yer verilmiştir.⁷⁵

Söz konusu genelgenin hazırlanmasında, 23 Temmuz 1957 tarihinde Bakanlığın arşiv sisteminin düzeltimi için alınması gereken önlemler hakkında Kâtib-i Umumi Siyasi İşler Yardımcısı Zeki Kuneralp tarafından hazırlanan ve İstişare Heyetince kabul edilen Servis Notundan yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

⁷⁵ TDA/G0035696/911464; TDA/G0108215/5125571.

Son olarak, bu dönemde Bakanlık arşivinin düzeltilmesi çalışmaları kapsamında 1919-1958 yılları arası döneme ait evrakın tasnif işlemleri tamamlanmıştır. Üç kısımdan oluşan 1919-1958 yılları arası döneme ait arşiv evrakının tasnifi Büyükelçi Zeki Kunalp'ın desteği ve Umum Evrak Müdürü Hamid Aral'ın çalışmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Birinci kısım 1919-1931 yılları arasına aittir. Bu döneme ait tasnifi yapılan kutu/klasör sayısı 1.054'tür. İkinci kısım 1932-1947 yılları arasını kapsamaktadır ve bu döneme ait 3.108 kadar klasörün tasnifi yapılmıştır. Üçüncü kısım 1948-1958 yıllarına ait evrak olup bu döneme ait tasnif edilen kutu/klasör sayısı 2.167'dir.⁷⁶ Diğer bir ifadeyle, 1919-1958 yılları arasına ait 6.329 kutu/klasörün tasnif işlemleri bu dönemde yapılmıştır.

Öte yandan, bu dönemde yurtdışı teşkilatının yer sıkıntısından dolayı saklanmasına gerek görülmeyen evrakın imhası taleplerinin⁷⁷ tasarı halindeki Arşiv Kanunu yürürlüğe girene kadar Bakanlıkça ertelenmesi uygun görülmüştür.⁷⁸

Sonuç

Bakanlığa gelen ve Bakanlıktan giden güncel belgelerin akışını sağlayan “(Umum) Evrak Müdürlüğü” Bakanlığın kuruluşunun ilk yıllarından itibaren merkez teşkilatı içindeki yerini almış ve isim olarak önemli bir değişikliğe uğramadan 1950'li yılların sonlarına kadar gelmiştir. 1957 yılının sonlarına doğru “Arşiv Umum Müdürlüğü” ismini ve yine 1958 yılında alt bir birim olarak “Arşiv Dairesi” ismini de yazışmalarda görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, Umum Evrak Müdürlüğü'nün 1957 yılının sonlarına doğru Arşiv Genel Müdürlüğüne dönüştüğü söylenebilir. Bakanlık merkez binasında 1950'li yıllara kadar arşiv belgesi oluşmadığından Bakanlıkta arşivle ilgili yapısal bir değişikliğe gidilme ihtiyacı hissedilmediği anlaşılmaktadır. Bakanlık merkezinde bu dönemle birlikte hem arşiv belgesinin oluşmaya başlamış olması hem evrak sayısındaki artış arşiv konusuna eğilimi gerekli kılmış ve arşiv konusundaki gelişmelere bağlı olarak, 1950'li yılların sonlarına doğru “Arşiv Dairesi” ibaresi görülmeye başlanmıştır.

Türkiye'de ayıklama ve imha işlemlerine yönelik ilk mevzuat hükmünde olan, bütün Bakanlıkların görüşleri doğrultusunda hazırlanan, merkez ve taşra kuruluşlarında ayıklama, imha ve saklama işlerini görmek ve bu konularda karar vermek üzere Ankara'da bir “Merkez Komisyonu”nun, Bakanlıklarla illerde ise bir “Ayıklama Kurulu”nun teşkilini esas alan ve bunların çalışma yöntemlerini tespit eden *Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının*

⁷⁶ TDA/G0314132/16918976, s. 17.

⁷⁷ TDA/G0312826/16954099; TDA/G0311784/16830756; TDA/G0313660/18716910.

⁷⁸ TDA/G0312826/16954214; TDA/G0311784/16830711; TDA/G0313660/18716767.

Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname 4 Ekim 1934 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak, 21 Mayıs 1937 tarihinde çıkarılan kararnameyle söz konusu nizamnamenin uygulanması geriye bırakılmış, bu konuda 1956 yılına kadar başka bir çalışma yapılmamıştır. 1950 yılında Başbakanlık eşgüdümünde başlatılan söz konusu çalışmalar 1956 yılında sonuç vermiş ve 4 Nisan 1956 tarihinde 6696 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun* Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 6696 sayılı Kanunun altı ve sekizinci maddelerine istinaden *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname* hazırlanmış ve 22 Ekim 1957 tarihinde 4/9438 sayısıyla Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak, arşivlerdeki ayıklama ve imha işlemlerini düzenlemek üzere yürürlüğe giren 6696 sayılı Kanun uygulamada geçerlilik kazanamamış, 1959 ve onu takip eden yılların bütçe kanunlarına bu Kanunun uygulanmayacağına dair bir fıkra eklenmiş ve 1988 yılına kadar bu şekilde gelinmiştir (Bu nedenle, 13.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı Nizamname de uygulamaya geçirilememiştir).

1957 yılı ile birlikte arşiv konusu Dışişleri Bakanlığında da ele alınmaya başlanmış ve yapılan çalışmalar sonucunda *Hariciye Vekaleti Merkez Arşiv Talimatnamesi* hazırlanıp 2 Eylül 1957 tarihinde yalnızca Bakanlık merkez teşkilatında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Talimatname daha çok gelen-giden güncel evrakın akışı ve dosyalanmasıyla ilgili olup aynı zamanda 100.000'lik desimal sisteme dayalı ilk dosyalama planıdır. Bakanlık arşivlerinin bir merkezde toplanmasına yönelik ilk adım olan söz konusu Talimatname belli sebeplerden ötürü uygulamada başarı kazanamamıştır.

1920-1949 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı arşivleriyle ilgili kaydedeğer herhangi bir çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde devlet düzeyinde yapılan mevzuat çalışmaları ise kalıcı olmadığı gibi bu çalışmalar koşulların zorlamasıyla yapılan yasal düzenlemelerden öteye geçememiştir. Kaldı ki devlet düzeyinde yapılan arşiv çalışmalarının Bakanlığın kendi arşivleriyle ilgili faaliyetlerini etkilediğini söylemek de pek mümkün görünmemektedir. 1950'li yıllara kadar Bakanlık ana binasında arşiv evrakı oluşmamış ve Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrakın da İstanbul'da bulunuyor olması arşiv faaliyetlerini veya arşiv konusunun ele alınışını ötelemiş olduğu düşünülebilir. Bu dönemde belki de üzerinde özellikle durulması gereken husus 25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı *Hariciye Vekaleti Memurin Kanunu*'dur. Bakanlığın bu ilk kapsamlı teşkilat Kanununda arşivciler Bakanlık uzmanları arasında sayılmış (Madde 7), bu tarihten sonra yürürlüğe giren hiçbir kanun veya yönetmelikte arşiv

uzmanlarından bahsedilmemiş, arşiv işleri de genelde idari memurların görevleri arasında sayılmıştır.

1950’li yıllarda hem devlet düzeyinde hem de Bakanlık özelinde arşivler konusu ele alınmıştır. Bakanlıkta Kâtib-i Umumi Siyasi İşler Yardımcısı Zeki Kunalp’ın desteğiyle ve Evrak Genel Müdürü Hamid Aral’ın değerli çalışmalarıyla o döneme kadar olan arşiv dosyalarının kaba tasnifi tamamlanmıştır. Ayrıca, Bakanlık arşivi sisteminin düzenlenmesini teminen başta Zeki Kunalp olmak üzere Bakanlık üst düzey yetkililerinin etkin çalışmaları neticesinde Bakanlıkta *Hariciye Vekaleti Merkez Arşiv Talimatnamesi* hazırlanıp 1957 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak, söz konusu Talimatname arşivle ilgili olmayıp yalnızca gelen-giden güncel evrakın akışı ve dosyalanmasıyla sınırlı olmuştur. Personel eksikliği, yer sıkıntısı gibi sebeplerden ötürü *Merkez Arşiv Talimatnamesinden* istenen verim alınamamış, çok geçmeden söz konusu sistem eski haline dönmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgeleri (TDA)

TDA/G0228465/20760902	TDA/G0228465/20760524	TDA/G0210201/20409253
TDA/G0210201/20405805	TDA/G0210201/20408343	TDA/G0210201/20408351
TDA/G0317631/17396797	TDA/G0004796/144303	TDA/G0238903/12417588
TDA/G0049995/698132	TDA/G0235913/11636768	TDA/G0318054/19171839
TDA/G0318054/19170358	TDA/G0318057/17783714	TDA/G0149111/6385157
TDA/G0317668/20246818	TDA/G0318130/20242229	TDA/G0315920/17223799
TDA/G0196927/10909104	TDA/G0229616/20765063	TDA/G0208174/20735947
TDA/G0316688/17501436	TDA/G0315031/17369751	TDA/G0321026/17788970
TDA/G0316714/18501440	TDA/G0316403/18069270	TDA/G0314790/18564033
TDA/G0332915/20030597	TDA/G0241006/11662560	TDA/G0280045/13148412
TDA/G0312683/16989941	TDA/G0028690/5099782	TDA/G0311784/16831627
TDA/G0311784/16831341	TDA/G0211348/13320386	TDA/G0108560/5577307
TDA/G0318130/17515960	TDA/G0311784/16831411	TDA/G0317668/20256904
TDA/G0015847/657977	TDA/G0315480/17186441	TDA/G0316767/17939149
TDA/G0317667/17400075	TDA/G0317668/20256815	TDA/G0318132/17947589

TDA/G0317805/18320155	TDA/G0317668/20256916	TDA/G0318057/17776423
TDA/G0316403/18069313	TDA/G0312826/16953040	TDA/G0311784/16830542
TDA/G0316714/18501473	TDA/G0312826/16952972	TDA/G0200717/10878431
TDA/G0321026/17789041	TDA/G0312826/16952902	TDA/G0320636/17725115
TDA/G0312877/14937919	TDA/G0312826/16952853	TDA/G0200717/10878409
TDA/G0310669/18417408	TDA/G0311784/16830434	TDA/G0303318/20242751
TDA/G0320836/17773629	TDA/G0303318/20209592	TDA/G0255487/15693146
TDA/G0312826/16954099	TDA/G0320836/17773347	TDA/G0320299/20500435
TDA/G0311784/16830756	TDA/G0035696/911464	TDA/G0302024/19157982
TDA/G0313660/18716910	TDA/G0108215/5125571	TDA/G0303230/14981704
TDA/G0312826/16954214	TDA/G0311784/16830711	TDA/G0313660/18716767
TDA/G0210201/20408332	TDA/G0312683/16990377	TDA/G0320375/17736263
TDA/G0317631/17396585	TDA/G0043093/1463381	TDA/G0111729/5756912
TDA/G0007598/655886	TDA/G0314132/16918976	TDA/G0320836/17773271
TDA/G0318054/19171750	TDA/G0317668/20256880	TDA/G0320299/20500399
TDA/G0318057/17786129	TDA/G0315480/17186419	TDA/G0320299/20500522
TDA/G0109820/6950587	TDA/G0317668/20257466	TDA/G0320836/17772506
TDA/G0237661/12852207	TDA/G0317805/18390231	TDA/G0303318/20066802
TDA/G0237661/12852164	TDA/G0320375/17736192	TDA/G0321655/15529504
TDA/G0241006/11662382	TDA/G0132903/9584105	

Diğer Kaynaklar

Aktaş, N.-Kahraman, S. A. (Haz.) (1994), *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 17, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi.

Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953 (1954), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.

Girgin, K. (1994), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara.

Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959.

Kıyak, S. (1947), *Dışişleri Bakanlığı Mevzuatı ve Basın ve Yayınla İlgili Hükümler*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.

- Özcoşkun, A. R. (2018), *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara.
- Torunlar, M.-Çelik, E. (Haz.) (1993), *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 19, Ankara.
- Erdoğan, M. (2023), "Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı Hariciyesine Ait Hazine-i Evrak", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara, 2022, s. 3-26.
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, RG, 16 Mayıs 1988, Sayı 19816.
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, RG, 18 Ekim 2019, Sayı 30922.
- "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" (02.05.1920 tarihli ve 3 sayılı), RG: 7 Şubat 1921/7 Şubat 1337, Sayı 1.
- "Dışişleri Bakanlığı Kuruluşu Hakkındaki 3312 Sayılı Kanuna Ek Kanun" (21.02.1947 tarihli 5023 sayılı), RG: 27 Şubat 1947, Sayı 6543.
- "Hariciye Vekâleti Memur Kanunu" (25.06.1927 tarihli ve 1154 sayılı), RG: 17 Temmuz 1927, Sayı 635.
- "Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu" (25.05.1933 tarihli ve 2223 sayılı), RG: 01 Haziran 1933, Sayı 2416.
- "Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu" (14.01.1938 tarihli ve 3312 sayılı), RG: 21 Ocak/Kanun-ı Sani 1938, Sayı 3814.
- "Hariciye Vekâleti Teşkilatı Hakkındaki 3312 Sayılı Kanuna Ek Kanun" (21.05.1941 tarihli ve 4037 sayılı), RG: 26 Mayıs 1941, Sayı 4817.
- "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun" (26.03.1956 tarihli ve 6696 sayılı), RG: 4 Nisan 1956, Sayı 9276.
- "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Nizamname" (13.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı), RG: 22 Ekim 1957, Sayı 9738.
- "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamnamenin 23 üncü Maddesinin Tadiline Dair Nizamname" (14.06.1958 tarihli ve 4/10440 sayılı), RG: 27 Haziran 1958, Sayı 9943.
- 16.01.1935 tarihli ve 2/1863 sayılı Kararname, RG, 26 Ocak/Kanun-ı Sani 1935, Sayı 2913.
- 21.05.1937 tarihli ve 2/6651 sayılı Kararname, RG, 31 Mayıs 1937, Sayı 3618.
- "Ankara Valiliği Yeni Binasına Taşınıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ankara-valiligi-yeni-binasina-tasiniyor-/1549246>, [Erişim Tarihi: 12.04.2023].
- "Kütüphanemiz", <http://diad.mfa.gov.tr/kutuphanemiz.tr.mfa>, [Erişim Tarihi: 19.04.2023].

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÖNEMİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (1908-1914)

THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS PERIOD AND THE UNITED STATES OF AMERICA (1908-1914)

Sinan KIYANÇ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Haziran 2023

Kabul: 25 Temmuz 2023

Article Info

Received: June, 21, 2023

Accepted: July, 25, 2023

Öz

Bu araştırmada Osmanlı Devleti tarihinde İttihat ve Terakki Dönemi olarak adlandırılan İkinci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararına kadar yaşanan gelişmelere ABD'nin bakışı ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti topraklarında diplomatik temsilciliğinin yanı sıra ekonomik ve misyoner faaliyetleri bakımından güçlü bir ağ kuran ABD, bu dönemde ülkede yaşanan gelişmeleri çıkarları doğrultusunda yakından takip etmiştir. İkinci Meşrutiyet ile ABD'nin ülkedeki varlığı artmış, misyoner faaliyetleri hızlanmış, iki ülke arasındaki ekonomik hacim büyümüş, diplomatik ilişkiler sıklaşmıştır. İkinci Meşrutiyet'e kadar ABD kurumlarına mesafeli duruş sona ermiş, ilk kez ABD'ye öğrenci gönderilmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke yönetimini ele aldığı Bâb-ı Âlî Baskını sonrasında da devam etmiştir. Bu dönemde Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey krizi, Adana İğtişası (Karışıklığı), Amerikan mallarına el konulması, kapitülasyonların kaldırılması gibi krizlere iki ülke de hassas yaklaşmış ve bu krizlerin çözümüne odaklanmışlardır.

Araştırmada konu ve tarih sınırlandırılması yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması ve bulguların ortaya konulabilmesi için 1908-1914 yılları ele alınmış, Balkan Savaşları'na ve Chester Projesi'ne araştırmanın hacim kaygısından ötürü yer verilmemiştir. Belge tarama yöntemi ile her iki ülkenin de konuyu aydınlatacak arşivlerinden elde edilen belgeler analiz edilerek, birinci el kaynaklar ve araştırma eserleri çerçevesinde ABD'de İttihat ve Terakki Cemiyeti imajı, İkinci Meşrutiyet sonrası gelişmelerin ABD ilişkilerine yansımaları, ABD Hükümetinin ve Amerikan kamuoyunun gelişmelere karşı tutumu ve bakışının nasıl olduğu sorularına cevap verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet, Amerika Birleşik Devletleri, Kapitülasyonlar.

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi; sinankiyanc@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0148-9632; Muğla-Türkiye.

Abstract

In this research, the view of the USA on the developments from the Second Constitutional Era, which is called the Committee of Union and Progress Period (CUP) in the history of the Ottoman Empire, to the decision to join the WWI is discussed. The USA, which established a strong network in terms of economic and missionary activities in addition to its diplomatic representation in the territory of the Ottoman Empire, closely followed the developments in the country in this period in line with its interests. In the environment brought by the Second Constitutional Era, the presence of the USA in the country increased, missionary activities accelerated, the economic volume between the two countries grew, and diplomatic relations became tighter. After the Second Constitutional Era, the distance to USA's institutions ended, and students were sent to the USA for the first time. This situation continued after the Bâb-ı Âlî Raid, when the Committee of Union and Progress took over the administration of the country. During this period, both countries approached extremely sensitively in crises such as Ambassador Ahmet Rüstem Bey crisis, Adana Confusion, confiscation of American goods and the abolition of capitulations, and focused on the solution of the events.

Subject and date limitations were made in the research. In order to understand the subject better and to present the findings, the years 1908-1914 were discussed, and the Balkan Wars and The Chester Concession were not included due to the volume concern of the research. With the document scanning method, documents obtained from the archives of both countries that will enlighten the subject were analyzed, within the framework of first-hand sources and research works. The study dealt with the issues such as the image of the Committee of Union and Progress in the USA, the reflections of the developments after the Second Constitutional Era on the USA relations, the attitude of the USA to the developments and the American public opinion.

Keywords: *Ottoman Empire, Committee of Union and Progress, Second Constitutional Era, United States of America, Capitulations.*

Giriş

Jön Türkler veya Genç Türkler kavramı Birinci ve İkinci Meşrutiyet'i gerçekleştiren aydın kitleye verilen isimdir. Orta sınıf aydın hareketi olarak ortaya çıkan Genç Türkler, Batı ilerlemesine uygun, Osmanlı Devleti'nde çağdaş gerekçelere dayalı değişiklik istemekteydiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında bir araya gelen Genç Türkler, son derece gizli, Mason ve Cargonari'nin etkili olduğu bir teşkilatlanmadı. Bunda temel neden hiç şüphe yok ki Sultan II. Abdülhamid'in jurnalcileridir. Üyelerinin anılardan anlaşıldığı üzere birçoğu sürgün ve hapis hayatı yaşamak zorunda kalmışsa da

Genç Türkler, tüm engellemeler ve jurnalcilere karşın, varlığını sürdürmüştür.²

Genç Türkler kavramı sadece Osmanlı Devleti tarihi ile sınırlı kalmamış, başka ülkelerde farklı tarihlerde bu adı taşıyan yapılar ortaya çıkmıştır. Brezilya Ordusu'nun eğitim için Almanya'ya gönderdiği genç subaylar bu yapıdan etkilenmiş ve "Jovenos Turcos" isimli bir teşkilat kurmuşlardır.³ Vietnam'da ve Laos'ta 1960'lı yıllarda aynı isimle ordu bünyesinde genç subay örgütleri bulunmaktaydı.⁴ Bir diğer örnek ise araştırmancının odak noktası olan ABD'dedir. 1960'lı yılların hemen başında Cumhuriyetçi Parti'nin içinde bir grup partinin gidişatını sert bir şekilde eleştirmiş ve Genç Türkler olarak ayrılmıştı. Genç Türkler, öncülerinden Gerald Ford'un ABD Başkanlık koltuğuna oturmasını sağlayarak ABD tarihinde iz bırakmışlardır. Ancak bu yapı Osmanlı Devleti veya Brezilya'daki oluşumun aksine mevcut parti politikalarına karşı ortaya çıkmış, bu adı neden aldığı bilinmemekle birlikte bağımsız bir felsefesi de bulunmamaktaydı.⁵

ABD'de ilk Jön Türk kavramı Amerikalı misyoner Henry J. van Lennep tarafından 1864 yılında kullanılmıştır. Lennep eserinde bu Türk aydınlarını pek çok kimsenin yanlışlıkla Alevi mezhebiyle ilişkilendirildiğini yazmaktadır. İkinci Meşrutiyet sonrasındaki dönem ABD'de; Genç Türkler Dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de Genç Türkler Partisi; Hareket Ordusu ise Genç Türkler Ordusu gibi isimlerle anılmaktadır.⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti kavramı çok az olsa da bazı belgelerde karşımıza çıktı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile diplomatik yazışmalarda Genç Türkler kavramı kullanılmıştır. Genç Türkler'in mücadelesine ve İkinci Meşrutiyet öncesinde yaşanan mücadele yıllarında ABD Büyükelçilerinin gelişmelere ilgilerinin son derece zayıf olduğu görülmektedir. Genç Türkler'in Avrupa'da yaşamaları da bu duruma bir neden olarak gösterilebilir. Amerika kamuoyu da bu konuda yeterince bilgiye sahip değildir. İstanbul'dan ABD'ye (Chicago) kaçan bir Jön Türk olan Ubeydullah Efendi'nin

² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 49; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1908-1918*, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1952, s. 153.

³ Tekin Avaner, "Jovens Turcos: Brezilya'nın Jön Türkleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 39, S. 380, Nisan 2019, s. 67.

⁴ The Foreign Relations of the United States/Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri (FRUS), 1964-1968, Volume I, Vietnam, 1964 Document 463, Washington, December 23, 1964; FRUS, 1958-1960, East Asia-Pacific Region; Cambodia; Laos, Vol. XVI, Document 304, Tarih Belirtilmemiş.

⁵ Henry Z. Scheele, "Prelude to the Presidency: An Examination of the Gerald R. Ford-Charles A. Halleck House Minority Leadership Contest", *Presidential Studies Quarterly*, V. 25, N. 4, 1995, s. 771.

⁶ Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, 2001, s. 584.

anılarından da anlaşılacağı üzere Avrupa'ya giden Genç Türkler'in aksine kendisi bu ülkede başka kaygılar taşımaktaydı.⁷ Amerikan kamuoyunda Genç Türkler hakkında ilk bilgiler 1907 yılındaki İkinci Jön Türk Kongresi'ne ABD'den Hayrenik gazetesinin katılması nedeniyledir. Haberde kongre sonrasında Osmanlı Devleti'nde Anayasal bir düzenin kurulması için topyekûn hareket edilmesi kararı alındığına; ancak detaylarının basın ile paylaşılmadığına yer verilmiştir.⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ABD'de imajı İkinci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan kısım ile sonrasındaki kısım olarak iki bölüme ayrılabilir. İlk dönemde ülke kamuoyundaki Türk düşmanlığının etkisine rağmen gelişmeler memnuniyetle karşılanmış, krizler büyütülmemiştir. İkinci Dönem ise özellikle ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun da etkisiyle Türk düşmanlığının gölgesinde şekillenmiştir. 1913-1916 yılları arasında büyükelçilik görevinde bulunan Morgenthau diğer büyükelçilere nazaran İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri ile yakın ilişkiler kurmuştu. ABD'ye döndükten sonra kaleme aldığı eser, asılsız iddialarına rağmen ABD Hükümeti tarafından desteklenmiştir. Türk düşmanlığının temel taşlarından olan eser, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek Ermenilere soykırım uyguladığı inancının ana çıkış noktasıdır. Büyük bir ilgi ile karşılanan eser nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke kamuoyunda bu imaj ile tanınmıştır.⁹

Büyükelçi Morgenthau'nun eseri uzun yıllar ABD'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asılsız iddialar ile tanınmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tahlil edildiği ilk eserler yıllar sonra 1948-1950 yılları arasında ABD'nin İstanbul Konsoloslukunda görev yapan Ernest Edmondson Ramsour¹⁰ ardından da Feroz Ahmad¹¹ tarafından yayınlanabilmişti. Bu eserlerin yanı sıra Heath W. Lowry'nin Morgenthau'nun iddialarının asılsız olduğunu ortaya koyduğu eser de dikkat çekicidir.¹² Ancak Ermeni meselesinin ABD nezdinde

⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Turan Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

⁸ *Los Angeles Herald*: Sunday Morning, "Victims of Turkey's Oppression Plan War", 12 Ocak 1908, s. 2; Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, çev. Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2001.

⁹ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page & Company, New York 1918.

¹⁰ Ramsour, 2001, s. 156.

¹¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

¹² Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası*, çev. Belkıs Torfilli, İsis Yayıncılık, İstanbul 1991; Morgenthau'nun asılsız iddialarına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki önemli ismi de anılarında cevap vermiştir. Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul 2010; Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Say Yayınları, İstanbul 1986.

siyasi bir çıkar halini almasından ötürü, Morgenthau'nun propaganda eserinin temelini attığı görüş hâkimiyetini korumaktadır.

İttihat ve Terakki Dönemi'nin, 1908-1914 yılları arasındaki gelişmelerin, daha iyi anlaşılması için her iki ülkenin de arşivlerinin ele alındığı özgün çalışmaların ortaya konulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kapsamda hacim kaygısından ötürü tarih ve konu sınırlandırılmasına gidilerek ortaya konulan araştırma bu dönemi aydınlatmayı amaçlamaktadır.

İkinci Meşrutiyet'in İlanı

İkinci Meşrutiyet, Genç Türkler'in, Sultan II. Abdülhamid'in yürüttüğü siyasete karşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Enver Bey ile Niyazi Bey'in, İstanbul idaresini tanımayarak emirlerindeki birliklerle Manastır'da dağa çıkmaları ile başlamıştı. Bu gelişme İstanbul'da büyük paniğe neden olmuştu. İsyen olarak değerlendirilen hareketi engellemek için gönderilen birliklerin de bu yapıya katılması İkinci Meşrutiyet'in önünü açmıştır. Yıllardır gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de İbrahim Temo, İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali tarafından kurulmuştu.¹³ İbrahim Temo'nun yurtdışına çıkması üzerine cemiyet ülke içerisinde gittikçe güçlenmiş, özellikle genç subaylar arasında taraftar bulmuştu. Enver Bey ve Niyazi Bey'in dağa çıkmaları sonrasında her ikisi de "Hürriyet Kahramanı" olarak adlandırılmış; Enver Bey sonraki günlerde Osmanlı Devleti'nin kaderini şekillendiren triumviradan¹⁴ birisi olmuştur.¹⁵

Makedonya'da yaşanan olayların Amerikan kamuoyunda yer alması ilk olarak 22 Temmuz 1908 tarihinde The Sun gazetesinin Londra menşei haberleriyle olmuştur.¹⁶ İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, 24 Temmuz 1908 tarihinde ABD Büyükelçisi John GA Leishman, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Sultan II. Abdülhamid'in 30 yıl önce yürürlükten kaldırdığı Anayasayı kabul ettiğini belirtmişti. Büyükelçi Leishman, kararın tüm valilere bir ferman ile gönderildiğini; ancak sonuçları hakkında endişelerin olduğunu eklemiştir.¹⁷ Evening Star gazetesi 24

¹³ İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk olarak İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla kuruldu. Dr. İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1987, s. 17.

¹⁴ Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa.

¹⁵ Ahmad, 2007, s. 28-29; M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, s. 262.

¹⁶ *The Sun*, "Officers Kill Their Colonel, Mutinous Conditions Prevail in Turkish Regiments in Macedonia", 22 July 1908, s.1.

¹⁷ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 701, File No: 10044/26., July 24, 1908.

Temmuz 1908 tarihli sayısının ilk sayfasında Sultan II. Abdülhamid tarafından yeni Anayasa için çağrı yapıldığını duyurmuştu. Gazete bu gelişmeler karşısında İstanbul, Viyana ve Selanik'teki havayı da aktarmıştı. Anayasa haberinin ülke dışında olan Genç Türkler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığına yer vermişti. Anayasa ilanının Genç Türkler'in büyük bir başarısı olarak belirtilen haberde, Avrupa'daki birçok Genç Türkler'in bu gelişme karşısında ülkeye dönmeye çalıştığını, Balkanlarda büyük bir heyecan olduğu ve sürekli marşlar çalındığı ifade edilmiştir.¹⁸

Anayasa'nın ilan edilmesi geniş bir kesimde memnuniyet yaratmıştı. Ancak kimse sonrasında ne olacağını ön göremiyordu. Taleplerinin karşılanması karşısında yeni talepler masaya konulmakta, bu durum önu alınamaz bir noktaya gelmekteydi. ABD Büyükelçisi Leishman dışarıdan duruma bakan birisi olarak bu çelişkileri ortaya koyan bir telgrafı ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Büyükelçi Leishman, eski yönetime duyulan tepkiye karşın değişimin az kanla gerçekleştirildiğini ve genel af kararının etkili olduğunu belirtmiştir. Leishman, Anayasa'nın ortaya çıkardığı yetki karmaşasının yeni bir soruna neden olabileceği kaygısını iletmişti. Leishman, yıllar sonra hem de bu şekilde bir geçişin doğal olarak beklenmedik sonuçlar doğurabileceği endişesini taşımaktaydı.¹⁹ Osmanlı Devleti'nde bunlar yaşanırken ABD Hükümeti bir süre gelişmeleri izlemiştir. 3 Ağustos 1908 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı gönderdiği telgraf ile Büyükelçisi Leishman'a, Osmanlı Devleti'nin yeni yönetiminin (İkinci Meşrutiyeti'in) ABD tarafından tanındığını, ABD Başkanı'nın Osmanlı Devleti halkına barış ve mutluluk umduğu belirtmiştir.²⁰

ABD Büyükelçisi John GA Leishman, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Anayasa'nın yeniden kabulü, meclisin açılması için uzun süredir ortaya konan taleplerin yerine getirildiğini, bazı yöneticilerin görevden alındığını, bazılarının gözaltına alındığını, bu yöneticilerden bazılarının karşı ciddi öfke duyulduğunu; Polis Şefi Fehim Paşa'nın kaçmaya çalışırken köylüler tarafından yakalanarak linç edildiğini buna örnek olarak belirtmiştir. Büyükelçi Leishman'ın İstanbul'daki asayişin bir türlü sonlandırılmaması dışında önceki yönetimden memnuniyetsizliği yoktu. Yeni dönemde Rum ve

¹⁸ *The Evening Star*, "Convoked By Sultan, Constition Granted and Grand Vizier Dismissed", Washington D.C., July 24, 1908, s.1.

¹⁹ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 702, File No: 10044/74, July 28, 1908.

²⁰ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 703, File No: 10044/26, Washinton, August 3, 1908; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.... HUS.), 524-51/ H. 10.07.1326/08.03.1908.

Yunan çetelerinin faaliyetlerine son vermesinden memnuniyet duymuştur. Bu durumun Genç Türkler ile alakalı olmadığını İkinci Meşrutiyet'in getirdiği bir hava olduğunun altını çizmiştir.²¹

Osmanlı Devleti'nde yeni dönem son derece sancılı başlamıştı. Anayasa'nın ilanı sonrasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti tehditleri gölgesinde kurulan Said Paşa Hükümeti 31 Temmuz 1908 istifa etmek zorunda kalmıştı. Yeniden kurulan Said Paşa Hükümeti ancak 5 Ağustos 1908 tarihine kadar dayanabilmişti. ABD Büyükelçisi hükümetlerin kısa ömürlüğüne değinmiş, yeni kurulan kabine üyelerinin eski dönemin isimleri olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra yeni dönemin heyecanı hızla azalmaktaydı. Büyükelçi Leishman, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin İstanbul'a gelmediklerini, daha güvenli gördükleri Manastır, Selanik ve Edirne'de kalmayı tercih ettiklerine yer vermiştir. İstanbul'da olumlu havanın erken dağıldığını, halkın büyük kısmının Sultan'a sempati duyduğunu ifade etmiştir.²²

Büyükelçi Leishman, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir başka telgrafta yeni hükümetin durumu hakkında bilgi vermektedir. Said Paşa tarafından kurulan hükümetlerin ömürlerinin az olması sonrasında Kamil Paşa Hükümeti daha uzun sürmüştür. Bunun temel nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıydı. Büyükelçi Leishman bu duruma değinmiş ve açık bir şekilde hükümetin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yönetildiğini ifade etmiştir. Büyükelçi Leishman'ın üzerinde durduğu konu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke iktidarını neden ele almadığıdır. Bu sorunun birkaç yanıtı bulunmaktadır; öncelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oluşturan orta sınıf aydınlar devlet bürokrasisinde yeterli tecrübeye sahip değillerdi, tecrübesiz bu isimlerin devletin yönetimini ele geçirdiği takdirde ülkede asayiş sorunlarının yaşanması endişesine sahiplerdi, bunun yanı sıra amaçları devletin yönetimini ele geçirmek yerine Meşrutiyet sistemini getirmektir. İşte bu nedenlerden ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bâb-ı Âli Baskını ile ülke yönetimini tamamen ele geçirene dek, kendi iktidarı yerine sistemi koruyucu rolü üzerinden hükümetleri yönlendirmeye çalışmıştır.²³

Büyükelçi Leishman her ne kadar yeni sisteme geçiş ile ilgili kaygı ve endişeler olduğuna değinse de Meşrutiyet'in kalıcı olduğuna ve mutlak monarşinin Osmanlı Devleti için geçmişte kaldığına inandığını ifade etmiştir.

²¹ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 705, File No: 10044/42, August 8, 1908.

²² FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 704, File No: 10044/38, August 3, 1908.

²³ Ahmad, 2007, s. 34

Yaşanan sıkıntıların geçiş aşamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Büyükelçi Leishman, Meşrutiyet'in ilanının ülkenin çöküşünü durdurduğunu, doğal zenginlikleri ve ekonomik imkânları kısa sürede kullanmaları ve gerekli adımların atılması sonrasında Japonya'dan hızlı bir ilerleme örneği olacağını iddia etmiştir. Büyükelçi Leishman, yeni yönetimin ABD açısından yaptığı değerlendirmede, ABD için büyük fırsat sunduğuna, ülkenin ekonomik imkânları sayesinde iki ülke arasında ekonomik hacmin kat kat artacağına, ABD vatandaşlığına geçirilen Osmanlıların neden olduğu sorunların çözülmesi ile iki ülke ilişkilerinin rahatlayacağına ve böylece misyoner faaliyetlerinin de kolaylaşacağına yer vermiştir.²⁴ Buna örnek olarak da misyonerler tarafından yıllardır şikâyet edilen bazı meselelerin yeni hükümete iletilmeden yeni dönemin özgür ortamında çözüldüğünü belirtmiştir. Seyahat kısıtlamasının kaldırılması ile misyoner faaliyetlerinin hızlanacağına, ülkeye yeterince İncil sokulabileceğini, bunun yanı sıra başta daktilo olmak üzere birçok malzemeye uygulanan ambargonun kalkması ile ülkedeki Amerikan örgütlerinin şikâyetlerinin kendiliğinden sonlandığına dikkat çekmiştir.²⁵

İkinci Meşrutiyet ile sağlanan özgürlük ortamında birçok yasak kaldırılmıştı. Bu yasakların kaldırılması üzerine Amerikan misyonerler faaliyetlerine hız vermişti. Osmanlı vatandaşı olan Ermeni vatandaşlarının ABD'ye göçünün önü açılmıştı. Misyonerler ülkeye istedikleri kadar İncil sokmuşlardı. Matbaa ve daktilo gibi malzemelere uygulanan ambargolar misyonerler açısından yeterince doküman hazırlanamamasına neden olmuştu. Kısıtlamanın kalkması ile onlarca doküman hazırlanarak, misyoner faaliyet alanlarında dağıtılmıştı.²⁶

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Mebusan Meclisi için seçim hazırlıklarına başlanmıştı. Yeni meclisi belirleyecek seçim Kasım ve Aralık 1908'de gerçekleştirilmişti. Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katıldığı seçimden İttihat ve Terakki Cemiyeti meclis çoğunluğunu elde etmişti. Böylece 17 Aralık 1908 tarihinde 3. Mebusan Meclisi açıldı.²⁷ Meclis'in açılışı uluslararası kamuoyunda geniş yer tutmuş, bu nedenle yeni dönem için diplomatik usullere uygun olarak birçok ülke tebrik göndermişti. 16 Aralık 1908 tarihinde İstanbul'a gönderilen tebrik telgrafları karşısında

²⁴ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 707, File No: 10044/75, Constantinople, September 28, 1908.

²⁵ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 718, File No: 14102/20, Constantinople, September 19, 1908.

²⁶ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 722, File No: 3058/4-7, Constantinople, September 28, 1908.

²⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, 2012, s. 1-24.

Büyükelçi Leishman, ABD Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta, meclisin açılışı için İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinden gelen tebriklere değinmiş, kendilerinden de böylesine bir tebrik telgrafının iletilmesi gerektiğini, sitemkâr bir şekilde belirtmiştir.²⁸ Büyükelçi Leishman'ın telgrafi Washington'u harekete geçirmiş; önce Senato ardından da Temsilciler Meclisi 17 Aralık 1908 tarihinde yaptıkları toplantılarda tebrik kararlarını Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Meclis-i Mebusan Başkanı'na göndermişlerdi.²⁹ Büyükelçi Leishman da ilgili tebriki teslim etmek üzere Hariciye Nazırı'na teslim etmiştir.³⁰ Mebusan Meclisi ilk toplantısını Ali Naki Efendi³¹ başkanlığında yapmıştır. Açılışa yabancı ülke temsilcileri de davet edilmiş, Büyükelçi Leishman da davete katılmıştı. Büyükelçi Leishman, Mebusan Meclisi'nin açılışının kentte büyük heyecana neden olduğunu ifade etmiştir.³² Mebusan Meclisi'nin üçüncü toplantısında yurtdışı ve yurt içinden gelen tebrik mesajları okunmuştur. ABD Senato ve Temsilciler Meclisi'nin tebrik mesajı şu şekildedir:

“Amerika Cemahiri müttefikası:

Meclis-i Mebusân Riyaseti Aliye-i Muvakkatesine Amerika Heyeti Ayan ve Meclisi Mebusanının tebrikâtını havi Amerika Sefaretinden Hariciye Nezareti Celilesine gönderilen telgrafnamenin tercümesi leffen savbı valâlâlarına isal kılınmış olduğu beyaniyle tezkere-i muhlâsi tertip kılındı.

Amerika Heyeti Ayanının Kânun-u evvelin 17 nci dünkü gün Heyeti umumiyyede biriçtima zirdeki kararı ittihaz eylemiş olduğunu zâtı âliyi

²⁸ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 714, File No: 10044/105, Constantinople, December 16, 1908.

²⁹ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 715, File No: 10044/105, Washington, December 17, 1908; BOA, Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 3456-259135/ H. 25.11.1326/16.12.1908.

³⁰ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 717, File No: 10044/118, Constantinople, December 18, 1908.

³¹ 1836 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Ali Naki Efendi, 1856 yılında girdiği Fatih Medresesinde matematik, cebir, kozmografya gibi dersler de almıştır. 1857 yılında Bab-ı Meşihat'ta göreve başlamış, bir süre sonra Rüşumat İdaresine geçmiştir. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye üyeliği yapmış Ali Naki Efendi, Harbiye ve Mühendishane'de kompozisyon dersleri vermiştir. Trabzonluların davetiyle yeni yöntemlerle eğitim yapması için kurulan Mekteb-i Hamidi okulunun yöneticiliğini yapmıştır. Bir süre bu görevini yürüten Ali Naki Efendi, Mısır ve İstanbul'da bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Trabzon'dan mebus seçilmiş ve en yaşlı üye olarak Meclis-i Mebusan'ın başkanlığını üstlenmiştir. 7 Nisan 1923 tarihinde vefat etmiştir. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 573.

³² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C 1, Devre 1, İçtimai Senesi 1, Birinci İtikat 4 Kânunuevvel 1324 Perşembe. FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908, Document 716, File No: 10044/117, Constantinople, December 17, 1908.

nezaret penahilerine iş'ar ile kesbi fahr eylerim. Amerika Hey'eti Âyânı, tebrikât ve temenniyatı samimanesini yeniden aktı içtimaa davet olunan Osmanlı Millet Meclisine tebliği hususunun Hariciye Nezaretinden rica edilmesine karar vermiştir. 'Meclisi Mebusânda dahi aynı karar zirde de görüldüğü üzere ahz kılınmıştır. Amerika kongresi Meclisi Mebusânının tebrikât ve temenniyatı hâlisanesinin yeniden aktı içtimaa davet olunan Osmanlı Meclisi Mebusânına tebliği hususunun Meclisi Mebusan tarafından Hariciye Nezaretinden rica edilmesine karar verilmiştir. Hükümeti metbuam Meclisi Ayan ve Meclisi Mebusanın işbu tebligatı muhalesatkâranelerinin Zât-i Âli-i Nezaretpenahilerine tebliği senaverlerince ne derece mucibi mahzuziyet olduğunu beyana lüzum göremem. Tebrikâtı Osmanlı 'Meclisi Mebusanı Reisine dahi tebliğine Hariciye Nazırı tarafından memur olduğundan keyfiyetin Reisi müşarünileyhe iş'annı zâtı Âlii Asıfanelerinden rica ederim. Beyanı hali teccid teminatı ihtiramiyeye vesile ittihaz kılındı.'"³³

Mebusan Meclisi tarafından 31 Aralık 1908 tarihli görüşmede Amerikan Senato ve Temsilciler Meclisi tarafından gönderilen tebrike cevap verilmiş, cevabın ulaştırılması için Hariciye Nezaretine gönderilmişti.³⁴ İki ülke ilişkileri yeni dönemde daha da güçlenmişti. Bu nedenle iki ülke de karşılıklı olarak Elçilik seviyesindeki temsilciliklerini Büyükelçilik seviyesine çıkarmışlardı.³⁵

31 Mart Olayı ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Meclisin açılması, özgürlüklerin tanınması sonrasında en büyük tartışma Sultan II. Abdülhamid'in ne olacağıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'e karşı kurulmuş bir yapıydı. Bu durum ABD'nin de dikkatini çekmişti. ABD Büyükelçisi Leishman 14 Şubat 1909 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirileceği dedikodusunun kente yayıldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra ülkenin iç kesimlerinde bazı kargaşaların ortaya çıktığını, asayiş sorununun bir türlü sona erdirilemediğini; kargaşanın İstanbul'a sıçramasından endişe duyduğunu ifade etmiştir.³⁶

Büyükelçi Leishman'ın belirttiği gelişmeler "31 Mart Olayı" olarak adlandırılan kalkışma ile su yüzüne çıkmıştır. İstanbul'daki 4. Avcı Taburu askerlerinin 12 Nisan 1909 tarihinde ayaklanması ile olaylar başlamıştı. Bir

³³ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 1, Üçüncü İtikat, 9 Kânunuevvel 1324 Salı; BOA, BEO, 3456-259135/H. 25-11-1326.

³⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 1, Sekizinci İtikat, 18 Kânunuevvel 1324 Perşembe; BOA, Hariciye Tahrirat (HR.TH.), 371-59/M.17.01.1909.

³⁵ BOA, Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı (HR.MTV.), 657-91/M.16.04.1909.

³⁶ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 527, File No: 10044/128, Pera, February 14, 1909.

sonraki gün Ayasofya Meydanı'nda bir araya gelen kalabalık “Şeriat İsteriz, Padişahım Çok Yaşa” sloganları atmıştı. Kalabalık buradan Meclis binasını kuşatmıştı. Burada Lazkiye Milletvekili Emir Arslan Bey, Hüseyin Cahit Bey'e; Adliye Nazırı Nazım Paşa ise Ahmet Rıza Bey'e benzetildiğinden linç edilmiş, Bahriye Nazırı Rıza Paşa ağır yaralanmıştı. Olayların iyice büyümesi üzerine 14 Nisan 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa hükümeti kurulmuştur.³⁷

31 Mart Olayı büyük endişeye neden olmuştu. ABD Büyükelçisi Leishman'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta İstanbul'da büyük bir isyanın patlak verdiğini, iki kabine üyesi ve bir milletvekilinin yanı sıra ölü sayısının birkaç yüze kadar ulaşabileceğini, İstanbul'u korumak için görevlendirilenlerin de isyancılara katıldığını belirtmişti. Büyükelçi Leishman durumdan derin endişe duyduğunu, olaylar karşısında Sultan II. Abdülhamid'in taviz verdiğini, birliklerin itaatsizliğine göz yumulduğunu ifade etmişti. Yeni hükümetin zor da olsa kurulması olayların biraz daha yatışmasını sağlamıştı.³⁸ Büyükelçi Leishman bir gün sonra gönderdiği detaylı telgrafta 31 Mart Olayı'nın nedenlerini ele almaktadır. Büyükelçi Leishman'a göre olayların meydana gelmesinde birçok gelişme neden olmuştu. İkinci Meşrutiyet'in kan dökülmeden kazanılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üzerinde bir rehavete ve beraberinde uygulamaları hızla yapmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti tehlike olarak gördüğü Sultan II. Abdülhamid'i etkisiz hale getirmesi ile muhalif bir sesin çıkmasına engel olacağını ön görmüştü. Oysa İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında güçlü bir blok oluşmuş, bu bloğun talepleri; yeni yönetime sadık görüntüsü veren (çaresiz) Sultan II. Abdülhamid tarafından ne de kabine üyesi veya milletvekilleri tarafından dikkate alınmıştı. Büyükelçi Leishman'a göre olaylar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görmezden geldiği talepler karşısında muhaliflerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştı.³⁹

31 Mart Olayı'nın devam ettiği günlerde Adana İğtişası (Karışıklığı) olarak adlandırılan olaylar İstanbul'da özellikler yabancı temsilciliklerde büyük yankı uyandırmıştı. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği ortamda kentte Türk ve Ermeniler arasında var olan gerginlik hat safhaya çıkmıştı. 9 Nisan 1909 tarihinde iki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından vurulması, katilin

³⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara 2010; haz. Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, TTK, Ankara 2014.

³⁸ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 528, File No: 10044/139, Pera, April 14, 1909.

³⁹ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 529, File No: 10044/179, Pera, April 15, 1909.

önceden bir Ermeni'yi öldüren katilin teslim olmadığı gerekçesi ile Ermeniler tarafından saklanması ve 13 Nisan 1909 tarihinde İmamzade Nuri Efendi'nin bir Ermeni tarafından öldürülmesi üzerine olay patlak vermiştir.⁴⁰ Bu gerginlik İstanbul'daki olayların bir yansımasıydı. The New York Times gazetesinin ilk sayfasından verdiği haberde 30.000 insanın katledildiğini duyurmuştu.⁴¹ Ölü sayısı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Olayların hemen sonrasında Büyükelçi Leishman, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Adana'da yaşanan olaylarda iki Amerikalının öldüğü haberini iletmişti.⁴² Adana'da yaşananlar hakkında bilgi alınamıyordu. Bunun üzerine Büyükelçi Leishman Mersin'deki Konsolos yardımcısını Adana'ya göndermiş; ancak telgraf hatlarının kesik olmasından ötürü yeterince bilgi alamamıştı. Büyükelçi Leishman Bâb-ı Âli'ye İngiliz ve Fransız yetkililer ile baskı uygulamıştı. Bâb-ı Âli'den de gerekli dönüş alınmaması üzerine İngiliz ve Fransız gemileri bölgeye gönderilmişti.⁴³ Büyükelçi Leishman, İngiltere Büyükelçiliği ile temasa geçmişti. Hayatını kaybeden Amerikalıların isimlerinin Maury ve Rodgers olduğu bilgisine ulaşıldığı, bunun dışında bölgedeki tüm yabancıların güvende olduğu; İngiliz ve Fransız gemilerinin bölgeye ulaştığı Büyükelçi Leishman tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletilmişti.⁴⁴ Osmanlı Devleti, Adana'da yaşanan olaylardan zarar gören Amerikalıların zararlarını karşılamıştır.⁴⁵

Adana'da sükûnetin sağlanması haberinin ardından İstanbul'da yeni bir gelişme meydana gelmişti. 31 Mart Olayı'nı bastırmak için Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a doğru harekete geçmişti. 19 Nisan 1909 tarihinde Yeşilköy'e hâkim olan Hareket

⁴⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Yusuf Sarıncay ve Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012; Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908,-Aralık 1909)", *Belleten*, C 51, S. 201, 1987, s. 1241-1290; Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK, Ankara 2002; Cemal Paşa, 2010, s. 351-361.

⁴¹ *The New York Times*, "30.000 Killed in Massacres", April 25, 1909, s.1.

⁴² FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 530, File No: 10044/141, Pera, April 16, 1909.

⁴³ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 531, File No: 10044/142, Pera, April 17, 1909.

⁴⁴ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 533, File No: 10044/144, Pera, April 18, 1909;

FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 534, File No: 10044/144, Pera, April 18, 1909;

FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 535, File No: 10044/144, Pera, April 18, 1909.

⁴⁵ BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. H.MŞ.İŞO), 195-80/H.23.05.1327/12.06.1909.

Ordusu, 20 Nisan'da Bakırköy'e girmişti.⁴⁶ Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi bir tarafta heyecana ve diğer tarafta ise kaygıya neden olmuştur. İkinci Meşrutiyet yanlıları arasında büyük sevince neden olurken, ABD Büyükelçisi Leishman'ın belirttiği gibi isyancılar arasında endişeye neden olmuştur. İsyancılar da bu durumda önlem almışlardı.⁴⁷ 22 Nisan'da Hareket Ordusu, Davut Paşa Kışlası'nı işgal etmiş; o gece dört bir koldan İstanbul'a girmişti. Yıldız Sarayı herhangi bir mukavemet göstermeksizin 24 Nisan 1909 tarihinde teslim olmuştu. Bir gün sonra Hareket Ordusu, hükümete bile danışmadan İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmişti.⁴⁸ Hareket Ordusu'nun düzeni sağlaması ABD'nin İstanbul'daki temsilcileri açısından da memnuniyetle karşılanmıştı. Yaşanan asayiş sorunu nedeniyle uzun süredir rahatsız olduğundan, düzenin sağlanması sevinçle karşılanmıştı.⁴⁹

Hareket Ordusu'nun isyanı bastırmanın yanı sıra bir başka yönü ise Enver Bey'in Amerikan kamuoyunda ünlenmesiydi. Enver Bey, Berlin'deki Ataşelik görevini bırakıp Hareket Ordusu'na katılmıştı. İsyana son verilmesi üzerine Enver Bey, Amerikan kamuoyunda geniş yer bulmuştu.⁵⁰

Hareket Ordusu'nun başarısı ardından en önemli soru Sultan II. Abdülhamid'in ne olacığıydı. Amerikan kamuoyu Hareket Ordusu'nun başarısının Sultan II. Abdülhamid'in tahtına mal olacağı öngörüsündeydi.⁵¹ Yukarıda ifade edildiği üzere ABD Büyükelçisi Leishman, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirileceği bilgisini önceden hükümetine bildirmişti. Bunun yanı sıra ABD'nin önde gelen gazetesi The New York Times, okuyucularına Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirileceğini günler öncesinden haber vermişti.⁵² Bazı gazetelerde 31 Mart Olayı'nın ardında Sultan II. Abdülhamid'in olduğu iddiaları ortaya atılırken, bazıları ise Mehmet Reşat Efendi'nin fotoğrafını paylaşarak yeni Sultan'ı halka tanıtmışlardı.⁵³

⁴⁶ Zekeriya Türkmen, "Hareket Ordusu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, 1997. s. 126.

⁴⁷ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 536, File No: 10044/145, Pera, April 19, 1909.

⁴⁸ Türkmen, 1997, s. 126.

⁴⁹ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 541, File No: 10044/162, Pera, April 25, 1909.

⁵⁰ *The Evening Statesman*, "Sultan's Guard, His Capitol and General Who Led Invading Army", May 4, 1909, s. 1.

⁵¹ *The Washington Times*, "Young Turks Troops Surrond Capital", April 19, 1909, s. 1; *The Washington Times*, "Army Surronds Sultan's Capital Shutting Him in", April 22, 1909, s. 1.

⁵² *The New York Times*, "Says Abdulhamid Must Go", April 22, 1909, s. 2.

⁵³ *The Washington Times*, "Constantinople is Captured By the Young Turks; Thousands are killed; Sultan Made a Prisoner", April 24, 1909, s. 1; *The Spokane Press*, "Simple Simon May Be Made Sultan", April 24, 1909, s. 6.

27 Nisan 1909 tarihinde Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verdi. Arif Hikmet Paşa, Emanuel Karasu Efendi, Esad Toptani Paşa ve Aram Efendi'nin yer aldığı dört kişilik temsil heyeti tarafından karar, aynı gün öğleden sonra II. Abdülhamid'e iletildi ve böylece 33 yıllık taht süresi sona erdi. Amerikan kamuoyunun hazır olduğu haber ABD Büyükelçisi tarafından Washinton'a kısa bir mesajla bildirilmişti. Bu kadar kısa bir mesajın nedeni, beklenen bir haber olduğuydu.⁵⁴ Haber resmi olarak Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa imzalı belge ile ABD Büyükelçiliği aracılığı ile ABD Dışişleri Bakanlığı'na, Sultan II. Abdülhamid'in Şeyhülislam'ın fetvası ve ilgili kurumların kararı ile tahttan indirildiğini yerine Mehmet Reşad'ın Sultan olduğu, bildirilmişti.⁵⁵ Bir gün sonra ABD Başkanı William Howard Taft gönderdiği mesajla Sultan Mehmet Reşad'ı kutlamıştır.⁵⁶ ABD Dışişleri Bakanı Huntington Wilson tarafından da Sultan Mehmet Reşad'ın tahta geçişi için kutlama mesajı yayınlanırken, yeni Sultan'ı resmi olarak tanımışlardı.⁵⁷ Sultan Mehmet Reşad, ABD Başkanı William Howard Taft'a gönderdiği mesajda, tahta çıkışından ötürü tebriklerinden dolayı teşekkür etmiştir.⁵⁸ Osmanlı Devleti Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere yeni padişahın tahta çıkışı, Cülus-ı Hümayun'un tebliği için Maarif Nazır-ı Esbakı Ziya Paşa başkanlığında bir heyet ABD'ye gönderilmiştir. ABD'ye gidecek heyette bazı değişiklikler ve harcırah konusunda bazı sorunlar yaşanması nedeniyle süre uzamıştır. Bunun yanı sıra hangi tarihte tebliğ edildiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁵⁹

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi Amerikan basınında manşetlerde yer almıştır. Amerika Kongre Arşivi'nde bulunan gazetelerden ulusal gazetelerin yanı sıra eyalet gazeteleri de haberi okuyucularına duyurma telaşına girmiştir. O yıllarda ABD'de İngilizcenin yanı sıra diğer Avrupa dillerinden de gazeteler yayınlanmaktaydı. Bu gazetelerde de konu geniş yer tutmuştur. Birkaç örnek haber şu şekildedir: New York Tribune gazetesi manşette Sultan II.

⁵⁴ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 558, File No: 10044/167, Washington, April 27, 1909.

⁵⁵ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 559, File No: 10044/174, Turkish Embassy, Washington, April 27, 1909.

⁵⁶ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 560, File No: 10044/168A, The White House, Washington, April 28, 1909; BOA, İrade Hususi (İ. HUS.), 175,11, H. 09.04.1327/30.04.1909.

⁵⁷ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 561, File No: 10044/169A, Department of State, Washington, April 28, 1909.

⁵⁸ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 563, File No: 10044/173, Pera, April 30, 1909.

⁵⁹ BOA, İrade Hariciye (İ. HR.), 418-9/ H.03.06.1327/22.06.1909; BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 2889-70/ H.15.07.1327/02.08.1909; BOA, BEO, 3604-270227/ H.05.07.1327/23.07.1909; BOA, BEO, 3581-268547/H.04.06.1327/23.06.1909.

Abdülhamid'in tahttan indirilme fetvasının görüşüldüğü fotoğrafı ile kararı okuyucularına duyurmuştur.⁶⁰ The Evening Star gazetesi ise Sultan II. Abdülhamid'in devrildiğini duyurduğu okuyucularına İstanbul ve Londra merkezli haberlerden II. Abdülhamid sonrasında ülkede yeni bir dönemin başlayacağı yorumuyla belirtmişti.⁶¹ Amerikan kamuoyunda çıkan haberlerde bu değişim karşısında büyük bir memnuniyet duyulduğu anlaşılmaktadır. Sultan Mehmet Reşad'ın tüm topluluklara adaletli olacağı yorumları yapılmıştı.⁶²

ABD Büyükelçisi Leishman, Sultan Mehmet Reşad'ın tahta geçişi ile ilgili bir rapor hazırlamıştı. Raporda II. Abdülhamid'in tahttan indirilme kararının Meşrutiyetin ilanının hemen sonrasında alınmasına karşın, yeni döneme dair tutumları nedeniyle uygulanmadığı ifade edilmiştir. Hareket Ordusu, Yıldız Sarayı'nın enerji kaynaklarını ve lojistiğini tamamen durdurarak onu pasif bir hale getirmişti. Zaten II. Abdülhamid'i tahtan indirmeye kararlı olan Ordu, kent kontrolünü ele aldıktan sonra bu kararı uygulamıştı. Raporda, "Fetva" ile tahttan indirilmesi ve bunun hukuksal yapısı da ele alınmıştır. Son olarak 33 yıl önce böyle bir şeyle karşılaşıldığından bu durumun nasıl olduğu sorusuna da cevap verilmiştir. Temeli Kuran'a dayanan Şer'i hükümlere aykırı gelmesi, kamu düzenini bozması, tebaasını meşru bir sebep olarak öldürmek, zulüm uygulamak, Müslüman toplumu aciz duruma düşürmek, vb. hareketler nedeniyle Şeyhülislam Ziyaeddin imzalı belge ile tahtan indirilmesine karar verilmişti. Karar daha sonra Mecliste kabul edilmişti. Fetva'da II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinin yanı sıra Mehmet Reşad'ın tahta geçmesi için ikinci bir karar da bulunmaktaydı. Kararın kendisine tebliğ edilmesi üzerine II. Abdülhamid, hayatına ve ailesine bir şey yapılmaması için güvence istemişti. Güvencenin verilmesi üzerine kalan hayatını Çırağan Sarayı'nda geçirmeyi istemiş, bu talebi uygun görülmemiş ve özel bir trenle Selanik'e gönderilmişti. Mehmet Reşad ise kararı son derece sakin karşılamış, tebrikleri kabul etmişti. Bu sırada yeni Sultanı ilan eden 101 pare top atışı yapılmış ve halk yeni Sultan için kutlama yapmıştı.⁶³

Bâb-ı Âlî Baskını

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 yılının başına kadar ülke yönetimini ele geçirmek yerine rejimin koruyucusu rolünü üstlenmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın her geçen gün güçlenmesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı

⁶⁰ *New York Tribune*, "Turkish Parliament Which is Expected to Depose The Sultan", April 27, 1909, s. 1.

⁶¹ *The Evening Star*, "Mehammed V is Sultan; Abdulhamid is Deposed", April 27, 1909, s. 1.

⁶² *New York Tribune*, "The Policy of Mehmet, Justice to All Nations-His Perslan Appearance", April 28, 1909, s. 1.

⁶³ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909, Document 562, File No: 10044/188, Constantinople, April 28, 1909.

ele almak için askeri darbe planlamıştı. Bunun için Balkan Savaşları'ndan alınan yenilgi sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı Kamil Paşa Hükümeti'nin Edirne'yi Bulgarlara vereceği söylentisini yaymışlardı. Böylece galeyana gelen halk, Enver Bey ile Talat Bey'in önderliğinde hükümet binasını basmıştı. Tarihe "Bâb-ı Âlî Baskını" olarak geçen bu olay sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke yönetimine tamamen hâkim olmuştur.⁶⁴

Bâb-ı Âlî Baskını Amerikan kamuoyunda geniş yer bulmuştu. ABD Kongre Arşivi'ndeki gazeteler üzerine yaptığımız incelemeye göre ilk haber The Times Dispatch'a aittir. Yakup Cemil tarafından vurulan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın fotoğrafının yer aldığı haberde, Enver Bey ile Talat Bey önderliğindeki grubun aniden hükümet binasına girdiği ve bu sırada Nazım Paşa'nın vurularak hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Kamil Paşa'nın istifası ile yeni hükümet kurulmuştur.⁶⁵ The Sun gazetesi ise baskını bir "namus" için yapıldığını belirtmiş, baskının önderleri olan Enver Bey ile Talat Bey'in fotoğraflarına yer vermiş ve yeni dönemin liderleri olduğunu ilan etmiştir.⁶⁶ New York Tribune gazetesi ise ilk sayfasında Enver Bey'in büyük bir fotoğrafını vermiş ve "günün adamı" olduğunu belirtmişti. Nazım Paşa'nın öldürüldüğüne dikkat çeken gazeteye göre Edirne'nin (Adrianople) siyaset ile kurtarılacağından ötürü böylesine bir müdahalede bulunulmuştu. Gazete olaylar sonrasında Sultan Mehmet Reşad'ın tahttan indirileceğini yerine Osmanlı Cumhuriyeti'nin ilan edileceğini yazmıştır.⁶⁷ Bâb-ı Âlî Baskını, Amerikan kamuoyunda İngilizcenin yanı sıra farklı Avrupa dillerinde yayın yapan, eyalet ve ulusal basında geniş yer bulmuştur. Basında baskın, Nazım Paşa'nın öldürülmesi nedeniyle cinayet romanlarındaki gibi anlatılmaya çalışılmıştır. Baskında iki önemli figür Enver Bey ile Talat Bey ön plana çıkmış ve Talat Bey, Amerikan kamuoyunda tanınmaya başlarken; Enver Bey ise daha geniş bir kesim tarafından tanınmıştır. Resimlerinin yer aldığı haberlerde övgü dolu cümleler ile anlatılmışlardır.

Bâb-ı Âlî Baskını'nın yaşandığı günlerde Osmanlı Devleti ile ABD arasında kriz yaşanmaktaydı. Balkan Savaşları'nın gergin ortamında ABD'nin Archipelogo-American Steamship Company'ye ait Texas gemisinin İzmir Limanı'ndan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Türk torpidoları tarafından yanlışlıkla batırılması sonrasında iki ülke arasında kriz patlak vermişti.⁶⁸

⁶⁴ Bab-ı Ali Baskını hakkında detaylı bilgi için bakınız: Türkgeldi, 2010; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

⁶⁵ *The Time Dispatch*, "Coomander of Turkish Army Shot to Death", January 24, 1913, s. 1.

⁶⁶ *The Sun*, "Leaders in Turkey's Revolt For 'Honor'", January 25, 1913, s. 3.

⁶⁷ *New York Tribune*, "Nazım Pacha Died Calling Mob Curs", January 25, 1913, s. 1.

⁶⁸ FRUS, With the Address of the President to Congress December 2, 1913, Document 1659, File No: 367.114M69/117, American Embassy Pera, May 1, 1912.

Geminin batırılması sonrasında Yunan kaptan Osmanlı yetkilileri tarafından gözaltına alınmıştı. Bu durum ABD’de tepkiye neden olmuştu. Geminin Türk torpidoları tarafından değil, dikkat etmediğinden ötürü mayına çarptığının anlaşılmasına karşın kaptanın Türk mahkemeleri yerine ABD mahkemeleri tarafından yargılanması istenilmiştir. Ancak bu durum kabul edilmemişti. Bu krizin etkisi daha devam ederken yeni bir kriz patlamış, Türk yetkililer Balkan Savaşları nedeniyle Amerikalıların bazı malzemelerine askeri amaçla el koymuşlardı.⁶⁹ ABD bu durumun kabul edilmeyeceğini ve el konulacak malzemelerin önceden haber verilmesini, konsoloslar aracılığı ile tespit edilmesi gerektiğini istemişlerdi. Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti de bunun bir egemenlik meselesi olduğunu, ülkenin kendi topraklarında savaş halinde ihtiyaç duyduğu malzemelerin teminini sağlamak için böylesine uygulamalara başvurabileceğini belirtmiştir. Uygulamanın kimseden izin alınarak ya da birilerinin gözetiminde yapılmasının egemenlik haklarına uygun düşmediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra el konulan malzemelerin bedellerinin ödeneceğini belirtmiştir. Bu konuda Bâb-ı Âlî Baskını sonrasında yeni hükümet de önceki ile aynı tutumu sergilemiştir.⁷⁰

Kapitülasyonların Kaldırılması ve İstenmeyen Büyükelçi

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendinden önceki durağan dış politikadan vazgeçmişti. Liberal ekonomi modeli üzerinden daha aktif bir dış politika izlemişlerdir. Bu dış politikanın temelinde ekonomik ilerleme gayesi yatmaktaydı. Ancak bu süreçte ülkenin özgürlüğünü sınırlayan kapitülasyonların genişlemesi engellenmeliydi. Tezat oluşturan bu durumda İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri ülkelerin kendi aralarında bir mücadeleye girişeceğini ve bu durumda kapitülasyonların bir kenara bırakılacağını düşünmüşlerdi. Bunun için ilgili makamlara büyük devletler ile ilişkisi olan bürokratlar atanmışlardı. Kısa süre sonra ülkenin en önemli kuruluşu olan Ordu bu mücadelenin bir örneği haline gelmişti. Kara Ordusu Alman subaylarınca, donanma İngilizler ve Fransızlar tarafından yeniden düzenlenmekteydi.⁷¹

Osmanlı yöneticilerinin Avrupa Devletleri ile doğal olarak bir çatışma-dost paradigmasında bir denge kurma çabasına karşın ABD’nin böylesine bir

⁶⁹ FRUS, With the Address of the President to Congress December 2, 1913, Document 1697, File No. 367.11/26, Department of State Washington, November 19, 1912. Stephan Lauzan, *Osmanlı'nın Bozgun Yılları*, haz. Seyfettin Ünlü, Beyan Yayınları, İstanbul 1993, s. 21.

⁷⁰ FRUS, With the Address of the President to Congress December 2, 1913, Document 1699, File No. 367.11/127, American Embassy, January 31, 1912. Eklerinde Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti’nin cevabına yer verilmiştir.

⁷¹ İlhan Tekeli, “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, *Cumhuriyetin Harcı I Köktenci Modernitenin Doğuşu*, ed. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 92-93.

amacı olmadığından dost çizgisinde devam etmiştir. Yeni süreçten fayda gören ülkelerden birisi ABD olmuştur. Kapitülasyonların kaldırılmasına kadar ABD ülkede varlığını güçlendirmiştir. ABD, Osmanlı Devleti topraklarında herhangi bir emelinin olmadığı, temel amacının ülkedeki ekonomik çıkarını arttırma görüntüsündeydi. Ancak bu görüntünün altında misyoner faaliyetleri ülkeye büyük zarar vermekteydi. Özellikle Ermeniler hakkında yapılan yardımlar ve onların yıkıcı faaliyetlerinde en büyük destek yine ABD tarafından sağlanmıştır. Bu çelişkiye karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ABD ilişkileri olabildiğince iyi devam etmiştir. Buna örnek olarak ABD'nin 1908 yılındaki ticaret hacmi 12.729.430 dolar iken 1914 yılında 24.171.596 dolara çıkmıştı.⁷² ABD ticari hacminin yanı sıra ülke karasularında askeri varlığını da arttırmıştı. Bunun bir göstergesi de USS Scorpion gemisinin İstanbul'a gelmesidir. İstanbul limanında istasyon hizmeti verecek gemiye geçiş izni verilmesi ABD nezdinde memnuniyetle karşılanmıştı.⁷³

Yukarıda ifade edildiği üzere özgürlük adımlarının atılması bir başka açıdan da ABD ve kuruluşlarının ülkede daha geniş alanda faaliyet göstermesine neden olmuştur. Bunun bir yansıması Robert Koleji'nde meydana gelmiştir. 1909 yılına kadar devlet erkânının koleje mesafeli olmasına karşın, İkinci Meşrutiyet sonrasında devletin önde gelenlerinin çocuklarının koleji verildiği görülmektedir. Hatta Enver Paşa, Robert Koleji'nin misyoner okulu olduğu iddialarının kulağına gelmesi üzerine koleji denetlemeye gitmiş; denetim sonrasında öylesine memnun kalmıştı ki kardeşi ve oğlunu koleje kaydettirmişti.⁷⁴ İkinci Meşrutiyet sonrasında alınan kararlardan birisi de ABD'ye öğrenci gönderilmesiydi. New York'ta bulunan Columbia Üniversitesi'ne her yıl üç öğrencinin kabul edileceği belirtilmiştir. 1910 yılında yapılan sınavla bu sayı beşe çıkarılmıştı. Ahmet Emin Yalman, Cevat Eyüp, Abdullah Hamdi, Ahmed Şükrü ve Nikola Agnidi sınavı kazanarak ABD'ye gitmeyi hak etmişlerdi. Bu isimlerden Cevat Eyüp, Petrol Araştırma Müdürlüğü; Abdullah Hamdi, Elektrik Etüt Genel Müdürlüğü ve Ahmet Şükrü, Akademisyen; Ahmet Emin Yalman ise öncesinde olduğu gibi gazetecilik görevine devam edecekti.⁷⁵

⁷² Leland James Gordon, *Amerikan Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1932, s. 58-60.

⁷³ FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 710, File No: 10044/88, Washington, October 21, 1908.

FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 711, File No: 10044/87, Constantinople, October 21, 1908.

FRUS, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908; Document 712, File No: 10044/87, Constantinople, October 26, 1908.

⁷⁴ E. Evrim Şencan Gürünca, "Robert Koleji'de Okuyan Türk Öğrencilerin Sosyal Arka Planları (1863-1971)", *Yakın Dönemi Türkiye Araştırmaları*, C.17, S. 33, 2018, s. 42.

⁷⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1922*, C. 1, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997, s. 129-130; Osmanlı Devleti Arşivi'nde bu isimlerin

İki ülke arasında bu süreçteki en büyük sorun kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Kapitülasyonların varlığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ana hedeflerinden birisiydi. Kapitülasyonların ülkeye getirdiği zararın farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu duruma bir an önce son vermek istiyorlardı. Clair Price'ın tespitinde olduğu gibi Batılı okullar, Batılı tüccarlar, Batılı misyonerler ve benzerleri kapitülasyonları arkalarına alıp işlerini bildikleri gibi yürütecekleri özgür bir ortam bulmuşlardı.⁷⁶ Kamil Paşa'nın 16 Ağustos 1908 tarihli hükümet politikasında da kapitülasyonların kaldırılması yer almıştı. Ancak bu adım son derece zordu. Büyük Güçler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu adımını fark ettiğinden ötürü elinden geldiğince bu kararın alınmasına engel olmuşlardı.⁷⁷

Osmanlı Devleti aradığı fırsatı Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında bulmuştu. ABD Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey'in 10 Eylül 1914 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgede, egemenliklerini kısıtlayan kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihi itibarıyla tek taraflı olarak kaldırıldığını, uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca işlemlerin devam edeceğini belirtmiştir.⁷⁸ Kararın daha detaylı hali Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti tarafından ABD Büyükelçiliğine gönderilmişti. Karar karşısında ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau tepkiliydi. Dâhiliye Nazırı ile yaptığı görüşmede kararın kabul edilemeyeceğini belirtmişti. Büyükelçi Morgenthau, Osmanlı yönetiminin bu konuda son derece kararlı olduğunu, halkın gösteriler ile kararı kutladığını, İtalyan elçisi aracılığı ile Büyük Güçlerin tepkilerinin Sadrazam tarafından önemsenmediğine tanık olmuştu.⁷⁹

Büyükelçi Morgenthau'nun beklediği cevap 16 Eylül 1914 tarihinde gelmişti. ABD Dışişleri Bakanı William Jennings Bryan, kapitülasyonların kaldırılmasını hükümet olarak kabul etmediklerini ve bu konuda Büyükelçi

sınav süreci ve ABD'ye gönderilmeleri hakkında yazışmalar; BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.), 1157-32, H.20.07.1328/01.04.1910; BOA, Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD.), 1390-2, M.24.02.1910; BOA, MF.MKT., 1163-32, H.25.10.1328/30.10.1910; BOA, HR.İD., 1390-3, M.15.04.1910; Sınavda başarılı olan beş kişinin gönderilme kararı sonrasında bu isimlerin yanından gitmek için başka isimler girişimlerde bulunmuştur. İsak Nedon Efendi isimli birisi oğlu Sami Nedon'un bu isimlerle beraber gönderilmesi için ABD Büyükelçiliği ve Dersaadet'te bazı girişimlerde bulunmuştur. BOA, MF.MKT., 1152-11, H.25.04.1328/06.05.1910.

⁷⁶ Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul 2008; Ramsour, 2001, s. 37 ve 84.

⁷⁷ Ahmad, 2007, s. 40, 86-88.

⁷⁸ FRUS, With the Address of the President to Congress December 8, 1914, Document 1837, File No: 711.673/33, Ottoman Embassy, Washington, September 10, 1914.

⁷⁹ FRUS, With the Address of the President to Congress December 8, 1914, Document 1839, File No: 711.673/49, American Embassy, Constantinople, September 11, 1914.

Morgenthau'nun tüm girişimleri yapması bildirilmişti.⁸⁰ Bakan Bryan, Osmanlı Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta kapitülasyonların tek taraflı kaldırıldığını ve bu kararı kabul etmediklerini ifade etmiştir.⁸¹ Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey ise ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği cevap yazısında bu kararın ülke egemenliği üzerindeki kısıtlamanın kaldırılması için alındığını belirtmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti kendi üzerindeki bu baskıyı kaldırmada haklı ve yetkili olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar kararı sonrasında ABD Hükümetinin tepkisi sonucu değiştirmemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savunduğu en önemli konulardan birisi olan kapitülasyonların kaldırılmasındaki kararlılık ve Birinci Dünya Savaşı ortamı nedeniyle yapılacak çok bir şey yoktu. Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki bu en önemli kriz beraberinde önemli bir diplomatik krizi de doğurmuştur.⁸³ ABD'ye ilk defa Büyükelçi sıfatıyla atanan Ahmet Rüstem Bey, ülkedeki Türk karşıtlığı konusunda büyük çaba göstermiş ve basına sık sık demeç vermiştir. Evening Star gazetesinin 8 Eylül 1914 tarihli sayısında Türklerin Ermenilere katliam uyguladığı iddialarını yalanlarken, ABD'nin siyahilere ve Filipinler'de uyguladığı Water Cure denen işkenceleri uyguladığını ifade etmesi, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un tepkisini çekmiş ve istenmeyen adam ilan edilmesini (persona non grata) istemiştir. Bakan Bryan, Başkan Wilson'u kararından vazgeçirmiş; Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey ile görüşmüştü. Görüşmede Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey özür dileme talebini reddetmişti. Ahmet Rüstem Bey, cevap yazısında ABD'de Türklere karşı yürütülen propagandayı dile getirerek, değerlerine sahip çıktığını ve bu değerleri diplomatik kuralları çiğneme pahasına da olsa savunacağını ifade etmişti.⁸⁴ Açıklamalar ABD'de tepkiye neden olmuştu. Dışişleri Bakanlığı Danışmanı Robert Lansing, ABD Dışişleri Bakanı Bryan'a gönderdiği mektupta Ahmet Rüstem Bey'in açıklamalarının

⁸⁰ FRUS, With the Address of the President to Congress December 8, 1914, Document 1840, File No: 711.673/62a, Department of State, Washington, September 16, 1914.

⁸¹ FRUS, With the Address of the President to Congress December 8, 1914, Document 1841, File No: 711.673/33, Department of State, Washington, September 16, 1914.

⁸² FRUS, With the Address of the President to Congress December 8, 1914, Document 1842, File No: 711.673/40, Ottoman Embassy, Washington, September 17, 1914.

⁸³ Mine Erol eserinde Ahmet Rüstem Bey krizini ABD Dışişleri Bakanlığı arşivi belgelerine dayalı olarak ele almıştır. Araştırmada konu bütünlüğü nedeniyle ilgili arşiv yeniden gözden geçirilerek ele alınmıştır. Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey*, Basım Yeri Belirtilmemiş, Ankara 1973.

⁸⁴ FRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Vol. I, Document 54, File No: 701.6711/88, Washington, September 12, 1914; Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 502,23185,101175,4/12.09.1914.

kabul edilemeyeceğini ve derhal ülkeyi terk etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵ Dışişleri Bakanı Bryan, ABD Başkanı Woodrow Wilson ile Danışman Robert Lansing'den, Ahmet Rüstem Bey'i istenmeyen büyükelçi olarak ilan etmeden önce iki ülke ilişkilerinin hassasiyeti nedeniyle yeni bir şans verilmesini istemişti.⁸⁶ Başkan Wilson, Lansing ile bir görüşme yaparak durumu ele almış ve Ahmet Rüstem Bey'e bir mektup yazılmasına karar vermişti.⁸⁷ Lansing, Başkan Wilson ile görüşmesi sonrasında Ahmet Rüstem Bey'e bir mektup göndermişti. Diplomatik üslubun dışında bir dille kaleme alınan mektupta kısaca kamuoyunda yer alan ifadelerinin yanlış olduğunu ve bu durumda üzüntü duyulmasını belirtmesi koşuluyla ülkede kalmasına izin verileceğini, bunun dışında istenmeyen isim ilan edileceğini belirtmişti.⁸⁸ Ahmet Rüstem Bey mektuba bir gün sonra verdiği cevapta, böylesine bir açıklama yapmayacağını ve istenmeyen adam ilan edileceğinden ötürü iki haftaya kadar ülkeden ayrılacağını kısa bir mesaj ile belirtmiştir.⁸⁹

Ahmet Rüstem Bey, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gönderdiği bir telgraf ile ABD'den neden ayrılması gerektiğini belirtmiştir. ABD'deki Türklere karşı yürütülen propagandaya dikkat çekmiştir. Sait Halim Paşa cevabında ülkeye dönene kadar herhangi bir girişimde bulunmamasını istemiştir. Ahmet Rüstem Bey bir sonraki telgrafında ülkeye dönüş tarihlerini belirtmiş, muhtemel bir suikast tehlikesi olabileceğinden ötürü bu tarihlerde orada olmaması durumunda akıbetinin araştırılmasını istemiştir.⁹⁰ Ahmet Rüstem Bey ülkeye döndükten sonra Osmanlı Devleti de olayın büyütülmesini istememiş ve yeni bir Büyükelçi atamıştır. Ahmet Rüstem Bey meselesi Osmanlı Devleti nezdine kapatılmaya çalışılsa da ABD'de uzun süre hatırlanmıştır. Bir Büyükelçinin böylesine açıklamalar yapması konusunda tepkiler yıllar sonra bile ortaya çıkmıştır.⁹¹ Buna örnek olarak Ahmet Rüstem Bey'in ölümü sonrasında The New York Times gazetesinde yayınlanan makalede, bir Büyükelçinin yetkisini aşarak ülke meseleleri hakkında

⁸⁵ FRUS, The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I, Document 54, File No: 701.6711/88, Washington, September 12, 1914.

⁸⁶ FRUS, The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I, Document 56, File No: 701.6711/103 1/2, Washington, September 16, 1914.

⁸⁷ FRUS, The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I, Document 57, File No: 701.6711/104 1/2, Washington, September 17, 1914.

⁸⁸ FRUS, The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I, Document 58, File No: 701.6711/88, Washington, September 19, 1914.

⁸⁹ FRUS, The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I, Document 59, File No. 701.6711/94, Washington, September 20, 1914.

⁹⁰ Erol, 1973, s. 40-41.

⁹¹ Mine Erol bu konuda 1919 yılındaki yazışmalara yer vermektedir. Erol, 1973, s. 43-44.

açıklamalar yapmasının kabul edilemeyeceğini ve Başkan Wilson'un tepkisinin yerinde olduğu belirtilmiştir.⁹²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Katılması

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na önce tarafsız kalmış, ardından İttifak Güçleri nezdinde katılmıştır. Bu kısımda Osmanlı Devleti'nin bu kararı almasının ABD'de nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti, savaşa katılacağı bilgisini gizli tutmaktaydı. ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta İstanbul'daki Fransız ve İngiliz Büyükelçilerinin ülkeyi terk etmek için gerekli hazırlıklar yaptıklarını ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için ikna etmeye çok yakın olduğu bilgisini edinmişti. Buna karşın Büyükelçi Morgenthau görüştüğü Türk yetkililer, tarafsız oldukları konusunda kesin konuşmuşlardı.⁹³ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılacağı ile ilgili olarak ABD, Avrupa'daki diğer temsilcilerinden de bilgi almaktaydı. ABD'nin Almanya Büyükelçisi Gerard, 12 Ekim 1914 tarihinde gönderdiği telgrafta Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılacağını ve Goeben ile Breslau'nun Osmanlı Devleti tarafından satın alınarak isimlerinin Midilli ve Yavuz olarak değiştirilerek Karadeniz'deki Rus donanmasına saldıracağını bildirmişti.⁹⁴

ABD, Avrupa Savaşı olarak değerlendirdiği Birinci Dünya Savaşı'nın başında tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş kararı ile yakından ilgilenmekteydi. İngiltere'nin de etkisiyle ülkedeki vatandaşlarını korumak gerekçesi ile ülke karasularında askeri varlığını artırmaya çalışmıştı. Osmanlı Devleti'nin ABD ilişkilerinde son derece hassas davranmasına karşın Ahmet Rüstem Bey'in belirttiği gibi ülkedeki Türk düşmanlığı öylesine hat safhaya ulaşmıştı ki, Yunanistan'ın sipariş ettiği iki zırhlı, Haziran 1914'te Türkiye'nin tepkilerine karşın teslim edilmişti.⁹⁵

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki İttifak görüşmeleri 2 Ağustos 1914 tarihinde tamamlanmıştı. Bu sırada Akdeniz'de bulunan Almanya'nın iki önemli gemisi Goeben ve Breslau'ya verilen emir ile derhal İstanbul'a doğru yol almaları istenmişti. Akdeniz'deki güçlü İngiliz donanmasına

⁹² Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 502,23185,101155,1/01.10.1934.

⁹³ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 227, File No. 763.72/1124, American Embassy, Constantinople, October 24, 1914; Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, s. 123-124.

⁹⁴ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 222, File No. 763.72/1090, American Embassy, Berlin, October 12, 1914.

⁹⁵ Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Basımevi, Ankara 1976, s. 11, 14-15,33.

yakalanmadan İstanbul'a gelmek öncesinde kovalamaca yaşanmıştı. İlk temasta iki ülkenin birbirlerine savaş ilan etmemesi nedeniyle herhangi bir olay yaşanmamıştı. Ancak o gece İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ile Akdeniz'de kovalamaca yaşanmıştı. İngiliz gemilerinin bir türlü yakalayamadığı her iki gemi de İstanbul'a ulaşmıştı. Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a ulaşması kentte heyecana ve gerginliğe neden olmuştu. Osmanlı Devleti'nin halen tarafsız olmasına karşın gemilerin İstanbul'da olması İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiler tarafından tepkiyle karşılanırken, Alman yanlısı basın tarafından memnuniyetle karşılandığı gibi İngiltere aleyhinde yazılar da artmıştı.⁹⁶

Büyükelçi Morgenthau 29 Ekim 1914 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, İngiltere Büyükelçiliği'nden edindiği bilgiye göre Odesa limanında aralarında Fransız gemisinin de bulunduğu Rus gemileri saldırıya uğramış ve kayıplar vermişlerdi. Bu saldırıyı gerçekleştirenlerin ise Türk gemileri olduğu yönünde bilgi edinmişti. Konu ile ilgili Dâhiliye Nezareti'nden bilgi alamamıştı.⁹⁷ Büyükelçi Morgenthau'nun bir gün sonra gönderdiği telgraftan anlaşıldığı üzere saldırının kim tarafından neden yapıldığı konusunda net bir bilgi yoktu. İngiltere, Fransa ve Rusya Büyükelçileri ülkeyi terk etme kararı alırken, Osmanlı yönetiminde bu konuda net bir bilgi yoktu.⁹⁸ Osmanlı yönetimi büyükelçilerin ülkeden ayrılma izinlerini vermemesini üzerine İtalya Büyükelçisi ve Büyükelçi Morgenthau aracı olmuş ve Dâhiliye Nezareti'ne gitmişlerdi. Dâhiliye Nazırı bombalamanın doğru olduğunu belirterek, ısrarlar karşısında büyükelçilere gerekli izinlerin verileceğini ve güvenliklerini garanti etmiştir.⁹⁹ Büyükelçi Morgenthau'nun iddiasına göre Dâhiliye Nazırı 31 Ekim 1914 tarihinde aracı olarak Rus büyükelçi ile görüşmesini ve hangi eylem ile özrünü Rus hükümetini yatıştıracağını öğrenmesini istemişti. Rus büyükelçi ise ülkedeki tüm Alman subayların derhal görevden alınmasının hükümetini sakinleştireceğini iletmış, bunun derhal yapılması gerektiğini, akşam saat yedide ülkeden ayrılacağını belirtmişti. Büyükelçi Morgenthau ise cevabı Dâhiliye Nazırı'na iletmışti.¹⁰⁰ Büyükelçilerin ülkeyi terk etmesi bu adımın

⁹⁶ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 225, File No. 867.00/692, American Embassy, Constantinople, October 19, 1914; Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, s. 68-81.

⁹⁷ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 236, File No. 763.72/1148, American Embassy, Constantinople, October 29, 1914.

⁹⁸ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 238, File No. 763.72/1152, American Embassy, Constantinople, October 30, 1914.

⁹⁹ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 239, File No. 763.72/1156, American Embassy, Constantinople, October 30, 1914.

¹⁰⁰ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 240, File No. 763.72/1158, American Embassy, Constantinople, October 31, 1914.

başarılı olmadığını göstermektedir. İngiltere Büyükelçisi gitmeden hemen önce Büyükelçi Morgenthau ile görüşerek Osmanlı Devleti ilişkilerinin ABD Büyükelçiliği nezdinde yürütülmesini istemişti. Büyükelçi Morgenthau ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta İngilizlerin İzmir yakınında iki Türk gemisini batırdığını, Rusların da Erzurum yakınlarına sınır geçtiğini belirtmişti.¹⁰¹ İngiltere'nin Osmanlı Büyükelçisi de 3 Kasım 1914 tarihinde ülkeyi terk etmiş, ilişkilerin yürütülmesi için İngiltere'nin ABD Büyükelçisi yetkilendirilmişti.¹⁰²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması sonrasında Büyükelçi Morgenthau sürece ilişkin bir rapor hazırlamıştı. Raporunda Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecinde bazı bakanların savaşa girmeye karşı olduklarından ötürü istifa ettiklerini, istifa edenlerin yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sıkı bir şekilde bağlı isimlerin getirildiğini ifade etmiştir. Bu süreçte Enver, Talat ve Cemal Paşaların adlarının ön plana çıktığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra bu süreçte Enver ve Talat Paşa ile sık sık görüştiklerini ve bu görüşmelerde gelişmeler karşısında fikirlerinin sorulduğunu, kendisi de fikirlerini açık bir şekilde belirttiğine yer vermiştir.¹⁰³

Sonuç

İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde ABD, Osmanlı Devleti topraklarında diplomatik, ticari ve misyoner varlığı ile güçlü bir ağ kurmuştu. Bu nedenle çıkarları doğrultusunda ülkedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Her ne kadar ülkedeki Amerikan varlığına büyük kolaylıklar sağlanmışsa da Osmanlı Devleti yönetiminde özellikle Amerikan kurumlarına mesafeli bir duruş hâkimdi. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi Amerikan kamuoyunda memnuniyet ile karşılanırken, ABD Hükümeti tarafından da memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yayınlanan kutlama ve Mebusan Meclisi'nin açılışı dolayısıyla tebrik mesajı bunun bir örneğidir. Aynı zamanda iki ülke arasındaki diplomatik temsilcilik elçilik seviyesinden büyükelçilik seviyesine çıkmıştır.

İkinci Meşrutiyet, Sultan II. Abdülhamid zamanında uygulanan yasakların birçoğunu kaldırmıştı. Yeni dönem özgürlükleri ABD'nin ülkedeki varlığını da güçlendirmişti. Amerikan misyonerlik faaliyetleri yeni dönemle hızlanmıştı. Başta Ermeniler olmak üzere ülkedeki Gayrimüslimlere yönelik

¹⁰¹ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 242, File No. 763.72/1160, American Embassy, Constantinople, November 1, 1914.

¹⁰² FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 243, File No. 763.72/1173, American Embassy, London, November 5, 1914.

¹⁰³ FRUS, 1914, Supplement, The World War, Document 258, File No. 763.72/1270, American Embassy, Constantinople, November 7, 1914.

faaliyetleri, kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklar ile kısa süre sonra büyük sorunlara neden olmuştur.

Yeni dönemde Amerikan kamuoyunda tartışılan en önemli konulardan birisi de Sultan II. Abdülhamid'in durumuydu. Tahta kalıp kalmayacağı konusunda tartışmalar mevcuttu. Bu durum resmi yazışmalara da yansımıştı. ABD'ye göre ilk fırsatta II. Abdülhamid tahttan indirilecekti. Amerikan kamuoyu bunu bir geçiş süreci olarak değerlendirmişti. 31 Mart Olayı öncesinde de açık açık Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirileceği hem Amerikan basınında hem de ABD Hükümeti tarafından öngörülmekteydi. Bu nedenle onun tahttan indirilmesi sakın bir şekilde karşılandı. Bu süre zarfında ABD Büyükelçisinin en büyük rahatsızlığı ülkede asayiş sorunuydu. İkinci Meşrutiyet sonrasında kısa süreliğinde ülkeye sükûnet hâkim olsa da bu hava kısa süre sonra dağılmıştı. 31 Mart Olayı da bu kaygının en üst seviyeye çıktığı bir dönemdir. Her ne kadar yabancılara yönelik bir durum olmasa da kaygıyla karşılanmıştı. 31 Mart Olayı gölgesinde ortaya çıkan Adana İğtişası (Karışıklığı) yeni yönetimle ABD arasındaki ilk krizdi. Olaylarda iki Amerikalı hayatını kaybetmiş ve iletişim sorunları nedeniyle kaygıya neden olmuştur. Bu süre zarfında Amerikan basınında Türk ve Osmanlı aleyhi haberler yoğun olarak görülmektedir. İngiltere ve Fransa'nın askeri gemileri göndermesi, Osmanlı Devleti'nin hayatını kaybeden yabancılara tazminat ödeyeceğini belirtmesi tepkileri azaltmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke idaresini ele aldığı Bâb-ı Âlî Baskını'na Amerikan kamuoyunun geniş yer ayırmıştır. Ülke yönetimini darbe ile ele geçiren Enver Bey ve Talat Bey, ülke basınında geniş yer bulmuşlardır. İkinci Meşrutiyet ilanı ile Amerikan kamuoyunda tanınan Enver Bey'in yanı sıra Talat Bey de tanınır hale gelmiştir. Bunun yanı sıra baskın, hikâyesi ile verilirken Enver Bey ve Talat Bey bu hikâyenin ana karakterleri olarak belirtilmiştir. Bâb-ı Âlî Baskını'nın diplomatik yazışmalarda yer almaması ise son derece dikkat çekicidir. Bu sırada ABD yönetimi İzmir'de batırılan gemi ile Balkan Savaşları gerekçesiyle bazı Amerikan mallarına el konulması ile ilgilenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin her iki krizde de geri adım atmaması, ABD'deki Türk karşıtlığını tetiklemişti.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde kendini iyiden iyiye belli eden Amerikan kamuoyundaki Türk düşmanlığı, Woodrow Wilson'un ABD Başkanı seçilmesiyle ülke yönetiminde de görünür olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma kararı iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiş, Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in açıklamaları ve istenmeyen adam ilan edilmesi karşısında Osmanlı Devleti yumuşak tutum ile ilişkilerin iyice gerginleşmesini önlemişti. Bu süreçte ülkedeki Amerikan vatandaşlarının güvenliği gerekçesi ile askeri varlığını artırma çabası Osmanlı Devleti

tarafından tepkiyle karşılanmıştı. İngiltere'nin de teşviki ile Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tutumla yaklaşan ABD, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılma kararını da İstanbul'daki Büyükelçisinden değil Berlin'deki Büyükelçisinden edinmişti. İki ülke ilişkilerinin gergin bir seyirde devam etmesine karşın ABD'de tanınmış Türk düşmanlarından Büyükelçi Morgenthau, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile yakın bir dostluk ilişkisi yürütmekteydi. Osmanlı Devleti savaşa katılma kararı aldığı anda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Amerika kamuoyunda İkinci Meşrutiyet'i ilan eden hürriyet kahramanları imajından çok uzaktaydılar.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD..)

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı (HR.MTV.)

Hariciye Tahrirat (HR.TH..)

İrade Hariciye (İ..HR..)

İrade Hususi (İ..HUS.)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.)

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y..A..HUS.)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

The Foreign Relations of the United States/Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri (FRUS)

1958–1960, East Asia-Pacific Region; Cambodia; Laos, Vol. XVI.

1964–1968, Vol. I, Vietnam, 1964.

The Lansing Papers, 1914–1920, Vol. I.

With the Address of the President to Congress December 2, 1913.

With the Address of the President to Congress December 8, 1914.

With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 7, 1909.

With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 8, 1908.

1914, Supplement, The World War,

Sürelî Yayınlar

Los Angeles Herald (Amerika Birleşik Devletleri)

New York Tribune

The Evening Star

The Evening Statesman

The New York Times

The Spokane Press

The Sun

The Time Dispatch

The Washington Times

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmad, F. (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Akşin, S. (1970). *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Alkan, A. T. (1997). *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Asaf, M. (2002). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK, Ankara.

Avaner, T. (2019). "Jovens Turcos: Brezilya'nın Jön Türkleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C.39, S.380, s. 65-70.

Cemal Paşa (2010). *Anılarım 1913-1922*, haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul.

Erol, M. (1976). *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Basımevi, Ankara.

Erol, M. (1973). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey*, Basım Yeri Belirtilmemiş, Ankara.

Gordon, L. J. (1932). *Amerikan Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

- Güneş, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gürtunca, E. E. Ş. (2018). “Robert Kolej’de Okuyan Türk Öğrencilerin Sosyal Arka Planları (1863-1971)”, *Yakın Dönemi Türkiye Araştırmaları*, C.17, S.33, s. 29-64.
- Hanioğlu, M. Ş. (1995). “Enver Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). “Jön Türkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul.
- Lauzan, S. (1993). *Osmanlı'nın Bozgun Yılları*, haz. Seyfettin Ünlü, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Lowry, H. W. (1991). *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası*, çev. Belkıs Torfilli, İsis Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Olgun, K. (2012). “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, s. 1-24.
- Price, C. (2008). *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul.
- Ramsour, E. E. (2001). *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, çev. Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- Sarınay, Y. ve Karacakaya, R. (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Scheele, H. Z. (1995). “Prelude to the Presidency: An Examination of the Gerald R. Ford-Charles A. Halleck House Minority Leadership Contest”, *Presidential Studies Quarterly*, V. 25, N. 4, p. 767-785.
- Sonyel, S. R. (1987). “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908,-Aralık 1909)”, *Belleten*, C. 51, S. 201, s. 1241-1290.
- Talat Paşa (1986). *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Say Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2010). “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, *Cumhuriyetin Harcı I Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İlhan Tekeli, ed. Selim İlkin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s. 79-106.
- Temo, İ. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Siyasal Partiler, 1908-1918*, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Türkgeldi, A. F. (2010). *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara.

Türkmen, Z. (1997). “Hareket Ordusu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16.

Unat, F. R. (haz.) (2014). *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, TTK, Ankara.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1922*, C. 1, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.

CUMHURİYET'İN ON BEŞİNCİ YILINDA KIRŞEHİR KIRŞEHİR IN THE 15TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

Güneş ŞAHİN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Ekim 2023

Kabul: 10 Ekim 2023

Article Info

Received: October, 2, 2023

Accepted: October, 10, 2023

Öz

Cumhuriyet'in ilanı topyekûn bir mücadelenin sonucudur. 1923-1938 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti, artık kurumsal olarak kendini hem ulusal hem de uluslararası mecrada ifade etme çabası içindedir. Cumhuriyet'in ilk on beş yılı yurt genelinde mutlak bir özenle tertip edilen anma törenleri ve diğer etkinliklerle kutlanmıştır. Çalışma, Orta Anadolu'da küçük bir kasaba görünümünde olan Kırşehir'in ilk on beş yıllık serüvenine odaklanmaktadır. Metinde, Cumhuriyet'in on beş yılında Kırşehir'de sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta ne gibi değişimlerin tecrübe edildiğini ve yöre insanın gündelik hayatında meydana gelen değişimleri analiz etmek temel hedeftir. Cumhuriyet'in on beşinci yılına şiddeti yüksek bir depremle giren Kırşehir'de yaşanan rejimin on beşinci yıl deneyimlerini de diğer kentlerden farklı kılmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet ideolojisinin idealize ettiği ve uygulamada var gücüyle çabaladığı modernleşme hamleleri, fiziki zorluklarla beraber şekillenmiştir. Kırşehir gibi küçük bir kent örneği üzerinden kurgulanan çalışma, aynı zamanda bir yerel tarih çalışması olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet Hükümeti'nin kazanımlarının neler olduğunu görmemiz açısından mikro seviyede edineceğimiz bilgiler büyük resmi görmemiz açısından yol gösterici olabilir. Çalışma esnasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, resmi yayınlar, süreli yayınlar ve telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet'in On Beşinci Yılı, Erken Cumhuriyet Dönemi, Kırşehir, Yerel Tarih.

Abstract

The declaration of the Republic is the result of an all-out struggle. Between 1923 and 1938, the Republic of Turkey attempted to express itself institutionally both in national

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi; Eğitim Fakültesi; Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi; Tarih Bölümü; gunessahin@comu.edu.tr; ORCID:0000-0003-4245-9760; Çanakkale-Türkiye.

and international levels. The first fifteen years of the Republic were celebrated with commemoration ceremonies and other events organized with absolute care throughout the country. The study focuses on the first fifteen years of the adventure of Kırşehir, which looked like a small town in Central Anatolia. The main goal of the text is to analyze what changes were experienced in the socio-cultural and economic life of Kırşehir in the fifteen years of the Republic and the changes that occurred in the daily life of the local people. The fifteenth year experiences of the regime in Kırşehir, which entered the year with a high intensity earthquake, make it different from other cities. Therefore, the modernization moves idealized by the Republican ideology and strived with all their might in practice were shaped by physical difficulties. The study, which is based on the example of a small city such as Kırşehir, can also be described as a local history study. The information we obtain at the micro level can be a guide to see the big picture in terms of seeing what are the achievements of the Republican Government. During the study, Prime Ministry Republic Archive, Presidential Archive, official publications, periodicals and copyrighted works were used.

Keywords: *Fifteenth Year of the Republic, Early Republican Period, Kırşehir, Local History.*

Giriş: Kırşehir’de Cumhuriyet’in ilk On Yılı

Türkiye Cumhuriyeti’nin yüzüncü yılına girdiğimiz ve şu an içinde bulunduğumuz zaman dilimi, cumhuriyetin kazanımlarını idrak etmek ve üzerinde yeniden düşünmek adına derin anlamlar taşımaktadır. Okuduğunuz metin, cumhuriyetin yüz yıllık serüveninin sadece bir bölümüne, Kırşehir’de yeni rejimin on beşinci yılına odaklanmaktadır. Yurt genelinde başlayan kalkınma hamleleri özellikle, Cumhuriyet’in onuncu ve on beşinci yıllarında gerçekleştirilen coşkulu anmaların ve kutlamaların yanında, cumhuriyetin bu yıl dönümlerinde neyi başardığı? Ya da ne idik, şimdi ne olduk? sorularının cevabının arandığı yıllardır. Ortak bir ideale bağlı, kaynaşmış bir toplum ülküsünden yola çıkarak gerçekleştirilen söz konusu kutlamalarda ve anma törenlerinde aslında iktidar, bahsettiğimiz soruların cevabını halka vermek ve kendini ifade etmek güdüsü ile hareket eder. Böylece sözlü ve görsel iletişimin de mihenk taşlarından olan kutlamalar aracılığı ile rejim varoluş gayesini, devrimin mantığını tarihten örneklerle, kahramanlık hikayeleri ile tabana yaymaya çalışır. Kutlamalar ve anma törenlerinin kuramsal anlatımı metnin sınırlılıklarında olmamakla birlikte E. Hobsbawm’ın izahı yön gösterici olabilir. Ulus-devletlerin kültür aktarımını sağlamanın yollarından olan kutlamalar, anma törenleri, marşlar, sloganlar aslında gelenekselleşmeyi tesis etmek adına gerçekleşir. Tam da bu noktada E.

Hobsbawm'ın gelenek ve göreneği birbirinden ayırdığı *Gelenekleri İcat Etmek* metninde ifade ettiği üzere icat edilmiş olanları dahil tüm geleneklerin amacı ve özelliği değişmezlik olarak tezahür eder.¹ Geleneklerin değişmezliğini ve sürekliliğini büyük ölçüde yapay olarak ifade eden Hobsbawm, gelenekleri geçmişe tarihsel referanslar aracılığıyla yeni durumlara adapte edilmiş ve eski durumları hatırlatan formlara dönüşmüş ya da zoraki bir tekrarla kendi mazilerini yaratarak mevcut zaman diliminde karşılığı olan durumlar olarak açıklar.² Dolayısıyla cumhuriyetin onuncu ve on beşinci yıl dönümleri, resmi yayınların neşredildiği, vilayetleri anlatan yerel tarih kitapları ve parti ya da halkevleri çatısı altında tertiplenen kutlamalarla beraber bir muhasebe yılı³ olmakla birlikte aynı zamanda süreklilik arz eden bir prensiple ulus-devlet ideolojisinin kök salmasına yöneliktir. Cumhuriyet rejimi, yeni bir nesil yetiştirmektedir. Yeni nesil de ideolojik olarak şekillendirilmekte ve ulus olma duygusu ile yoğurulmakta idi.⁴ Yurt çapında, tertiplenen etkinliklerde ortak vurgu, rejime ve Atatürk'e mutlak bağlılıktır. Güler'in ifadeleri ile “*Sanılanın aksine Cumhuriyet'in 15. yıl kutlamaları, Atatürk'ün hastalığının yarattığı burukluk dışında 10. yıl kutlamalarından daha yoğun bir yayın ve kutlama faaliyetine sahne olacaktır.*”⁵ Okuduğunuz metin sadece Cumhuriyet'in on beşinci yıl anma törenlerini anlatmak üzerine kurgulanmamıştır. Çalışmanın bu giriş kısmında, kentin 1938'e kadar geçen ilk on yıllık serüvenine ve belli başlı tecrübelerine bakmak; aynı zamanda bozkır coğrafyasının kadim kenti Kırşehir'de Cumhuriyet rejimi ile neler yaşandığını anlamamız açısından faydalı olabilir.

Coğrafya olarak Anadolu'nun tam merkezinde bulunan Kırşehir, hiç işgale uğramamıştır; sosyo- kültürel ve nüfus bakımından homojen bir yapı hâkimdir. Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra il olan Kırşehir'de⁶ cumhuriyet rejiminin

¹ Eric J Hobsbawm- Terence Ranger, *Gelenegin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 3

² Hobsbawm- Ranger, 2006, s. 3.

³ Murat Karataş, “Türkiye Cumhuriyeti'nin On Beşinci Yıldönümü Anısına Yapılan Yayın Faaliyetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 54, 2014, (81-104);

⁴ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 172.

⁵ Cafer Güler, “Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Kutlamaları”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-on-besinci-yil-kutlamalari/?pdf=3711> Erişim Tarihi 09.10.2023. Ayrıca bk. Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

⁶ “Kırşehir”, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, C. 7, İstanbul 1982, s. 4918.

değerlerinin yerleşmesi için çaba harcadığını, özellikle 1930'lu yıllarla birlikte sayıları artarak kaleme alınan kent tarihi kitaplarından⁷, bu kitapların takdim yazılarından ve sınırlı sayıda da olsa gazetelerden rahatlıkla gözlemleyebiliriz. Bu süre zarfında Kırşehir'deki manzarayı ağırlıklı olarak Cevat Hakkı Tarım Bey'in gazete yazılarından ve eserlerinden öğrenmekteyiz. Yine Walter Ruben'in⁸ *İç Anadolu'da Küçük Bir Eski Çağ Şehri: Kırşehir*⁹ isimli ve aydınlatıcı eseri, erken cumhuriyet döneminde Kırşehir hakkında önemli bilgiler edindiğimiz nitelikli bir kitap olarak kaydedilmelidir. Kırşehir'de cumhuriyet döneminde basın-yayın hayatına baktığımızda ise Kırşehir Vilayet Gazetesi karşımıza çıkan ilk örnektir. Kırşehir basım evinde çıkarılmaya başlanan gazete 03.02.1925'te yayın hayatına başlamıştır.¹⁰ Vilayet Gazetesi'nin ilk sayıları, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Caddesi Hususi Daire'de basılmıştır. Dönemin politik olayları ile kültür ve sanat haberleri ile birlikte, Kırşehir ve çevresinde yaşanan olaylara yer verilen gazetenin sahibi Cevat Tarım Bey'dir. 1925 yılında Cevat Tarım vilayet gazetesinin başyazarıdır. Köşe yazıların da ağırlıklı olarak Mustafa Kemal, Cumhuriyet ideolojisi, inkılâplar, millet ve milliyetçilik vurguları ile birlikte eğitim, vatan-vatandaşlık, köy-köycülük gibi diğer sosyal konulara ve günlük yaşamında karşılaştığı konuları görmek mümkündür.¹¹ Gazetenin Latin harfleri ile yayınlanan ilk yazısında¹², dükkanlardaki mal isimlerinin yeni harflerle yazılması aksi halde polisin bu konuda uyarabileceği duyurusu yapılır. Yine gazeteye gönderilecek yazıların, yeni harflerle yazılarak gönderilmesi istenmektedir.

Küçük bir kasaba görünümünde olan Kırşehir Vilayeti'nde; Türk Ocağı, sosyal yardım cemiyetleri ve en çok da halkevi ile idealize edilen modern yaşam biçimi

⁷ Kırşehir matbaasında 1938 yılına kadar Dirlik Mecmuası (1926), Kırşehir Muallimler Birliği (1926), Teselliler, Hüseyin Turgut (1932), Gazi'yi Dinlerken, Cevat Hakkı Tarım (1933), Kırşehir Ticaret ve Sanayi Odası, Yusuf Bey (1933), Türk Teolojisi, Adil Bey (1934), Ülkü Yolunda, Ziya Bey (1934), Düşüncem, Mithat Saylam (1936), Kırşehir İli (1936), Zehirli Gazlar, Dr. Naci Girgin (1936), Boyasız Resimler, Mazhar Demirkuş (1936), CHP Dilekleri CHP Başkanlığı (1937), Kırşehir İli (1937), Köylüler Arasında, Mithat Saylam (1937), Benim Köy Kanunum, Mithat Saylam (1937), Kırşehir Tarihi, Cevat Hakkı Tarım (1938), Aşık Said'in Türküleri, Muzaffer Ergun (1938), Cumhuriyet'in 15. Yılında Kırşehir (1938) isimli eserler basılmıştır. *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, Kırşehir 1938, s. 35.

⁸ Derya Keskin, "Türk Hindolojisinin Kurucusu: Prof. Dr. Walter Ruben", *Doğu Dilleri Dergisi*, 6(2), 2021, 78-89.

⁹ Ruben, Walter, *İç Anadolu'da Küçük Bir Eskiçağ Kenti: Kırşehir*, (Çev. Cemal Sakallı), Kırşehir Belediyesi Yayınları, Kırşehir 2014.

¹⁰ BCA. 490.1.0.0.1372.551.2.43.

¹¹ Şahin, 2017, s. 149.

¹² Ruben, 2014, s. 180.

cumhuriyetin kurumları ile tesis edilmeye başlamıştır. Türk Ocağı 1925'te Kırşehir'de ve aynı yıl içinde ilçesi Mucur'da faaliyetlerine başlar.¹³ Kırşehir Türk Ocağı'nda kuruluş felsefesine uygun olarak tarih, dil, edebiyat, milliyet, Türk büyükleri hakkında, hukuki ve iktisadi konularda konferanslar verilir.¹⁴ Kırşehir Türk Ocağı CHF himayesinde varlık gösteren ve diğer sosyal yardım dernekleri ile çalışan bir kültür kurumudur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Ocağı şehirde, cumhuriyet kazanımlarının halk tarafından anlaşılması açısından önemli görevler üstlenmiştir. Kırşehir Türk Ocağı da tıpkı diğer vilayetlerde olduğu gibi konferanslar, okuma-yazma kursları, piyes ve müsamereler aracılığı ile devrim şuurunu anlatmaya ve Türk ulusal kimliğinin inşa sürecindeki görevine 1931'e kadar devam eder. Söz konusu görev, "10.04.1931'de toplanan Türk Ocakları kurultayında kurultayın kabul edeceği karar ile Türk Ocakları ve merkez heyetinin hükmi şahsiye- tinde toplanan bütün haklar, vecibeler CHF'nin hükmi şahsiyetine nakil ve devredilmiş olur."¹⁵, sözleri ile tamamlanır.

1930'lu yıllara kadar Kırşehir Türk Ocağı ile birlikte kentteki diğer sosyal dayanışma ve yardımlaşma cemiyetleri de cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaştırılmasında halkın gündelik yaşamında etkili olmuştur. İl merkezinde olduğu gibi taşrada da bazı sosyal yardımlaşma ve dayanışma cemiyetlerin kurulması ile cumhuriyet rejimi kamusal yükümlülüklerini yerine getirmekte ve aynı zamanda devrim şuurunu daha geniş bir tabana yayma böylece ideolojik kökleşmeyi sağlamak hedefleri arasında idi. Kırşehir ve ilçelerinde Tayyare Cemiyeti (1925), Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1925), Çocuk Esirgeme Kurumu (1925), Kırşehir Muallimler Birliği (1925), Kırşehir kadınlarından oluşan Şefkat Ocağı (1926) gibi dernekler, kentteki sosyal dayanışmayı güçlendiren dernekler olarak faaliyet göstermişlerdir. Kırşehir'de 1925'te Çocuk esirgeme kurumunun açılması ile ilgili Vilayet Gazetesi'nde bir yazı kaleme alan Cevat Hakkın Tarım, sahipsiz çocukların vatanın öz çocukları olduğunu ve pek çoğunun şehit çocuğu olduğunu vurgulayarak, şehitlerin aziz hatıralarına eğer hürmet varsa bu evlatların da unutulmaması gerektiğini ifade etmektedir. Tarım, "...bu evlatları içinde yuvarlandıkları sefaletten kurtarmak, yaşatmak, faydalı bir unsur haline koymak

¹³ Hüseyin Tuncer, Yücel Hacıoğlu, Ragıp Memişoğlu, *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronoloji) Cilt I*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998, s. 135.

¹⁴ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliği'nin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 163.

¹⁵ *Akşam*, 12.04.1931, s.1.

*ancak yapacağımız teşkilatla, içtimai tesanütle mümkündür. Sevgili gazimizin şu vecizelerini bir daha hatırlayalım; teşkilat hayatın yarısıdır.”*¹⁶ sözleri ile çocuk esirgeme kurumunun dayanışmacı ruhu ile yardımsever halkın bir araya geleceğinden umutla bahseder. Yine 03.03.1927’de Hilal-i Ahmer’in kurulması ve sonraki günlerdeki işlevi Cevat Hakkı’nın değerlendirmelerine konu olur. Kırşehir’in dört yıl süre ile yoğun bir kuraklık yaşadığını hatırlatmakta ve “...bu acı ızdırapları çeken, aç kalmamak için yataklarının içiriğine kadar satan Kırşehir halkı hilal-i ahmerin yardımını hiçbir zaman unutmamıştır. Çünkü Sinop havalisinden kıştan ve mahsulün azlığından müteessir olan muhtaç Kırşehir için elli bin okka un gönderilmiştir...” ifadeleri ile Mustafa Kemal’in “Hilal-i Ahmer aza adedinin milletin rüştü içtimaisi ile mütenasip olmasını ispat için hilal-i ahmere aza olarak kaydolunarak azami fedakârlığın sağlanması gerektiği” sözlerini okuyuculara hatırlatmaktadır.¹⁷

Cevat Hakkı Tarım’ın 1933’te kaleme aldığı ve “Cumhuriyet’in onuncu yıldönümü hatırası” başlığı ile kaleme aldığı “Gaziye Dinlerken” isimli eseri 1928 yılına kadar Kırşehir Vilayet Gazetesi’nde yayınladığı yazılarının derlemesidir. Bu nedenle cumhuriyetin ilanından sonra kentle ilgili bilgilerle birlikte, ideolojinin nasıl izah edildiğini anlamamız açısından önemli bir çalışmadır. Erkanı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak’ın 1925’te Kırşehir Türk Ocağını ziyaret etmesinden övgü ile bahseden Cevat Hakkı Tarım Bey, Fevzi Çakmak’ın Kırşehir gençlerine yaptığı konuşmadan “Her Türk her şeyden evvel kendi tarih ve coğrafyasını bilmelidir” sözlerini alıntıyla 24 Aralık 1925’te vilayet gazetesinde kent tarihi bilmenin önemini vurgulayan bir yazı kaleme alır. “Münevver Kırşehir Gençliğine” başlığını taşıyan yazıda, Tarım, Fevzi Çakmak’ın sözlerinden ilham alarak, Kırşehir’in tarihi, sosyo-kültürel yapısını anlatan yazı kaleme almak istediğini fakat bu kudreti ve marifeti henüz kendinde göremediğini dile getirmektedir.¹⁸ Cevat Hakkı Tarım’ın bu mütevazî ifadelerinden, daha 1925’lerde kent tarihi ile ilgileneceğinin ve cumhuriyet kazanımlarının yerel tarihi iyi anlamaktan geçtiğini idrak ettiğini açık bir biçimde okuyabiliriz. Tarım’ın yine sözünü ettiğimiz eserinde “Cumhuriyet” başlıklı, rejimin faziletleri üzerine kaleme aldığı yazısının sonunda sadece 1926 yılının

¹⁶ Cevat Hakkı Tarım, “Sahipsiz Çocuklar”, *Gaziye Dinlerken*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir 1933, s. 13-14.

¹⁷ Cevat Hakkı Tarım, “Hilal-i Ahmer”, *Gaziye Dinlerken*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir 1933, s. 59-61.

¹⁸ Tarım, 1933, s. 21.

Ekim ayı ibaresi vardır. “*Bir ana sevgisi ile kucakladığımız, derin bir aşk ve imanla üzerine titrediğimiz Cumhuriyet*” sözleri ile yazısına başlayan Tarım; “...Artık milli ülkede: sen ve ben, efendi, ağa, bey ve paşa... değil; aynı dilek, aynı sevgi ve duygu ile birbirine sarılmış ve kaynaşmış; işinin eri, kazancının amir ve sahibi, torağının efendisi, mukadderatının hâkimi hür, çalışkan, bilgili ve ızanlı bir Türk milleti vardır.” ifadeleri ile yazısını tamamlar. Metnin tamamına bakıldığında ise mazi karanlık ve kabuslu günler olarak hatırlanmakta ve artık Cumhuriyet’le beraber sınıfsız, kaynaşmış ve geleceğe umutla bakan halkın inancı dile getirilmektedir.¹⁹ Burada 29 Ekim’in bayram olarak kutlanması ile ilgili, “*Cumhuriyet’in ilan edildiği gün olan 29 Ekim’in Türkiye dahil ve haricinde devlet namına yapılacak milli bayram merasimi icra edilecektir.*”²⁰ ibaresi ile milli bayram olarak kutlama bilgisini vermemiz uygun olabilir. Zira Cevat Bey’in 1926’da kaleme aldığı söz konusu yazıda henüz bir bayram ya da kutlama lafzı geçmemektedir. Kırşehir’de Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarına özel bir önem atfedildiğini gözlemleriz. 1933 yılındaki anma törenlerinde Atatürk’ün konuşmasının ilk defa radyodan yayınlanması şaşkınlık yaratan bir mucize olarak tasvir edilir.²¹ Yine Cumhuriyet’in onuncu yılı ile ilgili özel bir sayı çıkaran Kırşehir Vilayet Gazetesi’nde Cevat Bey’in yazılarını anlatan Ruben hem genel olarak vilayet gazetesi hem de gazetenin onuncu yıl özel sayısı hakkındaki görüşlerini şu biçimde dile getirir:

*“Gazetenin asıl amacı iç ve politikayı tartışmak değil, sayısız yeni yasa ve yargı kararları, maliyenin atama kararları, okul ilanları gibi konularda hizmet etmektir. Gazete politik sorunlarla ilgili olsa da bu durum partinin politikasını halkın anlamasına yardımcı olmak içindir. Bunu özellikle Cumhuriyet’in onuncu yılı ile ilgili özel sayısında yapmıştır. Cevat Hakkı bu sayıda İstanbul’un İngiltere ve Fransa tarafından işgalini, karanlık yılları hatırlatmaktadır. Feyzullah ‘Ateş ve Işık’ adında yurtsever bir şiir yayınlıyor. Kaleden şehrin görüldüğü resimler (halkevi henüz yapılmamış) ve Cevat Hakkı’nın Cumhuriyet’in yeni kazanımları üzerine yazıları bulunuyor. Yazısı ortaokul ve Gazi İlkokulu, Halk Partisi binası gibi konular etrafında biçimleniyor.”*²²

Resmi geçit törenlerinin, müsamerelerin, baloların ve konferansların düzenlendiği törenlerde, Kırşehirliilerin aktif ve coşkulu bir katılım sağlanması

¹⁹ Tarım, 1933, s. 8-11.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C. 18., 19.04.1341, s. 164-167.

²¹ Ruben, 2014, s. 198.

²² Ruben, 2014, s. 199.

için programlar büyük bir özenle hazırlanmıştır. Düzenlenen resmigeçitlere halk coşkusuyla iştirak etmiş ve gece yarısına kadar süren kutlamalarda fener alayı şehrin tüm caddelerini dolaşmıştır. Bayram kutlamalarında Kırşehir Ortaokulu öğrencilerinden oluşan “Kızılırmak İzçileri”, 29.10.1933’de geçit resmine katılmışlardır.²³

Kırşehir Halkevi 1936’da açılmıştır.²⁴ Şehirde halkevinin açılması ile rejim kendine, meşruiyetini tabana yayma konusunda daha kurumsal bir alan yaratır. Cumhuriyet’in tüm değerlerinin anlaşılması, yaşatılması ve süreklilik kazanması noktasında önemli bir ideolojik aygıt olarak tanımlayabileceğimiz Kırşehir Halkevi -yurt çapındaki diğer halkevleri gibi- 1936’dan itibaren faaliyet alanını zamanla genişleterek kentin siyasi, sosyo-kültürel dönüşümüne aracılık eder. Çalışmalarında 1937’den itibaren daha sistemli olmaya çalışan halkevinde 1937 yılı içerisinde 12 konferans, 3 bale ve 3 müsamere, milli günler için 4 kez kutlama ve 4 tören düzenlenmiştir.²⁵

Erken cumhuriyet döneminde taşrada iktidarın denetimi ve yaşamın her alanında bürokratik bir görünümün öncelenmesi Kırşehir için de geçerlidir. Cumhuriyetin idealize ettiği partiye bağlı vatandaş tipolojisi; modern, akılcı, çağdaş bir dünya görüşüne sahip ve eğitilmiş birey tahayyülü 1930’lu yıllarda Kırşehir ile ilgili yazılan resmi yayınlarda ya da diğer metinlerde, -yukarıda verdiğimiz örnekte de olduğu gibi- karşımıza çıkar. Örneğin 1936’da Kırşehir’i teftiş için görevlendirilen Haydar Çerçel raporunda parti çalışmalarında meseleleri sadece ekonomik açıdan değerlendirmenin sakıncalarına değinmekte ve parti prensiplerinin Kırşehir halkına yeterince anlatılmadığını

²³ “Orta Mektebimizin Kızılırmak İzçileri”, *Kırşehir Vilayet Gazetesi*, 24.01.1934, s. 2. Cihat Tanış’ın “Milli Şef Döneminde Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları” başlıklı makalesinde “*Kırşehir’de tespit edilebilen ilk kutlama 1939 yılına aittir*” ifadeleri eksiktir. Cihat Tanış, “Milli Şef Döneminde Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı*, (2020), 91-108.

²⁴ “31.01. 1936’da ülke genelinde açılacak halkevleri bir liste halinde kamuoyu ile paylaşılır. Kırşehir de bu listede açılacak halkevleri arasındadır”. *Ulus*, 31.01. 1936, s. 1.; “01.06.1936 çalışma raporunda ise Kırşehir Halkevi’nin dört ay önce açıldığı ve kısa süre içinde çalışmalarına başladığı belirtilmektedir.”, BCA. 490.01. 674.1.134. Ayrıca Bk. Güneş Şahin, *Bozkır’da Bir Kültür Yuvası: Kırşehir Halkevi, (1936-1951)* Grafiker Yayınları, Ankara 2017. Konu ile ilgili Özütetin Kırşehir Halkevi’nin açılışını 1939 olarak belirtmektedir. Yaşar Özütetin “Kırşehir Halkevi ve Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl 6, Sayı 11, Bahar, 113- 130, (2010).

²⁵ BCA. 490.01.674.275.189.

belirtilmektedir. Bu nedenle de Mithat Saylam Bey'e neler yapması gerektiği hususunda telkinlerde bulunulmakta, kendisinden partinin hizmet beklediği ifade edilmektedir.²⁶ Çerçel Bey'in ifadelerinden, parti ve ilkelerinin halk tarafından iyice idrak edilmesi ve toplumsal hayatın bir parçası olması gerekliliği noktasında, şehrin politik aktörlerinden beklentinin büyük olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Şehrin önemli simalarından olan Vali Mithat Saylam, iktidarı temsil yönü kuvvetli ve halk tarafından sevilen bir siyasetçidir. Saylam valilik yaptığı süre (23.12.1934- 05.05.1939)²⁷ içinde gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ile kenti yeni baştan yaratır. Kırşehir halkevi inşaatı da 1936 yılında vilayet parti idare heyetindeki değişiklikten sonra Vali Mithat Saylam döneminde tamamlanır. Cumhuriyet'in on beşinci yıl anısına hazırlanan Kırşehir kitabında yine Mithat Bey'in emeği vardır. Kitabın takdim yazısında Saylam,

“Atam, senin en büyük eserin mücadeleye karar verdiğin gün yükselmiştir. Bütün hamleler ve devrimler onunla vücut bulmuş ve onu takip etmiştir. Muvaffakiyetindeki sır da millete meknuz olan kudret ve kabiliyeti sezişindir. İşte bunun içindir ki daima inanç ve mücadele, her zaman sevgi ve saygı... cumhuriyet idarecilerinin düsturu olmuştur. Saygı, dinmez, durmaz sonsuz saygılar Atam!”.
Kırşehir Valisi ve CHP Parti Başkanı, Mithat Saylam²⁸

ifadeleri ile cumhuriyetin on beşinci yılında etkili bir isim olarak kent tarihindeki yerini alacaktır. Özdemir'in *Erken Cumhuriyet Döneminde Sekülerliğin İnşasına Taşradan Bakmak* isimli doktora tezinde ifade ettiği üzere; Cumhuriyet'in taşrası kaleme alınırken genel eğilim “yüksek siyaseti, devleti ve elitleri merkeze alma” üzerinedir.²⁹ İktidarı temsil ettiği düşünülen politikacılar ve onların dahil olduğu çerçevenin çizilmesi yeterli görünür. Söz konusu ifadelerin Kırşehir'de karşılığını CHP parti müfettişlik raporlarında, diğer resmi yayınlarda ya da başka metinlerde görebiliriz. Şehirde, hiç şüphesiz yurdun diğer şehirlerinde olduğu gibi, parti teşkilatı içinde bulunan görece eğitilmiş, esnaf, zanaatkar ya da öğretmen gibi şehrin politik simaları, kentte cumhuriyet ideolojisinin benimsenmesinde rol oynamıştır. Ancak kimi zaman bu siyasi isimlerin şahsi ilişkileri, halkla olan temaslarında eksiklikler ya da sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1938 öncesi Kırşehir'de parti başkanları, üyeleri ile yerli halkın arasındaki kimi

²⁶ BCA. 490.01.674.274.1.5.

²⁷ Mehmet Aldan, *İz Brakan Mülki İdare Amirleri*, C. III, Öztürkler Matbaası, Ankara 2001, s. 177.

²⁸ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, s. 17.

²⁹ C. N. İlbey Özdemirci, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sekülerliğin İnşasına Taşradan Bakmak*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 88.

sorunlar yoğunluklu olarak arşiv belgelerine yansımıştır fakat bu durum metnimizin sınırlılıklarında değildir. Ancak Kırşehir’de cumhuriyetin ilk yıllarında memurlar hakkında bilgi veren Ruben’in aşağıdaki ifadeleri, taşrada bürokrasinin nasıl görüldüğünü anlamımıza katkı sağlar niteliktedir.

“...Alt makamdaki memurlar, üst makamdakilerin hizmetindeyken, en alt memur olan odacılar yoksul sayılır. Böyle olunca idare üst makamdakilerin ellerindedir. Halkın sorunları ile Ankara arasında aracıdırlar. Üst, orta ve en alt kademedeki memurlar eski ailelerin, ağaların, hocaların yani toprak ve vakıf sahiplerinin çocuklarıdır...modern Türkiye’de devletçiliğin hâkim olduğu unutulmamalıdır. Bu ise halkın memurdan hizmet alması değil, memur tarafından yönetilmesi ve devletin yüksek menfaatleri için yaşaması anlamına gelmektedir...”³⁰

Cumhuriyet’in On Beşinci Yılı: Tabiat Yıktı, Cumhurluk Yaptı

Çalışmanın bu kısmında, 1938 yılında Kırşehir’le ilgili fikir edinebilmemiz için küçük bozkır şehrinin fiziki olarak mevcut yapısına bakmamız yararlı olabilir. Kırşehir’de 1938 yılına dair bilgiler genellikle yaşanan deprem ve etkileri üzerinedir. Dolayısıyla elimizdeki bilgi ve belgelerde siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik hayata dair veriler, depremin neden olduğu fiziki hasarlar ve hükümetin aldığı önlemlerle sınırlı kalmaktadır. 1938 yılına gelindiğinde mülki idarelerin temelini oluşturan vilayetlerin, on beş yıllık serüveninin Kırşehir üzerinden kurgulandığı Cumhuriyetin on beşinci yılı kitabı, kentin sosyo-kültürel ve ekonomik olarak hangi deneyimleri yaşadığını anlamamız ve 1938 Türkiye’sinin manzarasını küçük bir örnekten görmemiz açısından, temel bilgileri edindiğimiz bir başucu kitabıdır. Ancak bu eser de yine depremin gölgesinde basıma hazırlanmıştır. 1938’de Cevat Hakkı Tarım tarafından yazılan Vilayet Matbaasında ‘Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I’ başlığını taşıyan kitabı ise Kırşehir’in coğrafyasını, tarihi ve kültürel özelliklerinin anlatıldığı ve eskiçağlardan itibaren Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar şehirde yaşamış tarihi kişiler, onların geride bıraktığı eserler hakkında bilgiler sunan kaynak niteliğinde bir yerel tarih çalışmasıdır.³¹

16.01.1938’de *Kırşehir Dilekleri* ismi ile Kırşehir basımevinde yayınlanan, 1938 CHP il kongresindeki kabul edilen talepleri incelediğimizde milli müdaafa, mahalli işler, kültür ve eğitim konularını içeren genel bir raporla karşılaşırız.

³⁰ Ruben, 2014, s. 158.

³¹ Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir 1938.

Depremden dört ay önce hazırlanan rapordaki talepler halkın gündelik hayatını kolaylaştırmakla beraber, şehrin modern bir görünüm kazanması ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine yöneliktir. Kırşehir'de bir belediye otelinin açılması, içme-sulama sularının tanzimi, Tepeköy ve Boztepe köyleri ile Avanos'un Topaklı köyünde Pazar kurulması yine Avanos'ta elektrik tesisatı yapılması, bağ yollarının yapılması gibi mahalli ölçekli istekler bulunmaktadır. Eğitim ve kültür başlığında ise mecburi eğitimi ifa ettiremeyen tek öğretmenli okulların kaldırılarak, asgari iki öğretmenli okulların ilave edilmesi talepler arasındadır.³²

Cumhuriyet'in on beşinci yılına şiddeti yüksek bir depremle giren Kırşehir'de, doğal olarak on beşinci yıl faaliyetleri de depremin yaralarını hızla sarmaya yöneliktir. 19 Nisan 1938'de Akpınar'da 6.8 şiddetinde meydana gelen deprem, Kırşehir ve çevresinde yıkıcı etkilere neden olur.³³ 1938 yılı bağlamında Kırşehir'i diğer şehirlerden ayırıcı bir özellik olarak, yaşanan depremi bu nedenle kaydetmemiz gerekir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ve nüfusun çoğunluğunun çiftçilikle geçimini sürdürdüğü kentte, halkın yoksulluğu söz konusu depremle daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Afetin ardından, kentin, ekonomik olarak toparlanması zaman almıştır. 26.04.1938'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün dokuz maddeden oluşan İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısındaki kararnamede, şehirde ilk iş olarak işe, sıhhat ve diğer yardımların Kızılay aracılığı ile yapılacağı, ilk etapta 400 adet çadırın Milli Müdafaa Vekâlet'inden Kızılay'a verilmesi ve depremin jeolojik yapısının uzman profesörler tarafından acilen araştırılması, Maliye Vekâlet'inin bu işler için 500.000 liralık tahsisatı Kızılay'a aktarması belirtilmektedir.³⁴

Kırşehir'de 1938 depreminin yıkımını hafifletmek ve kenti yeniden inşa etmek hükümetin imar faaliyetleri hızlı hamlelerle başlar. İmar çalışmaları ilk olarak okul inşaatında görülür. Zira deprem, Kırşehir'in en güzel ve önemli olan kale üzerindeki ortaokulla, Gazi ilkokulunu içine girilemeyecek halde harap etmiştir.³⁵ Depremle tamir edilemeyecek hale gelen ortaokul için, Mustafa Kemal Atatürk imzası ile 21.06.1938 tarihinde ikinci bir kararname çıkarılır. Kararnameye göre; *"...Ortaokul binasının yeniden yaptırılması gerekmektedir. Ancak binanın pazarlığa konulması birtakım formaliteleri ortaya çıkaracağı ihtimali ve ders*

³² BCA. 490.1.0.0.495.1995.1.

³³ Uğur Temiz-Y. Ergun Gökten, "M.s 6.8 19 Nisan 1938 Akpınar (Kırşehir)", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 54, S. 3, Aralık 2011, s. 81.

³⁴ BCA. 030.18.01.02.83.35.11.

³⁵ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, s. 46.

yılında bitirilemeyeceği göz önünde tutularak okul binasının Ankara İnşaat Usta Okul'u mezunlarından ve öğrencilerinden yararlanılarak emaneten yaptırılması kabul edilmiştir."³⁶

Böylece şehirde eğitim-öğretim faaliyetlerinin devam etmesi için hükümet ivedi bir önlem almıştır. Ortaokul inşaatı tamamlanana kadar öğrenciler halkevine nakledilmiş ve burada eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmiştir. Binanın yapımı beş ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Binanın yerini bizzat Kültür Bakanı Saffet Arıkan tespit eder.³⁷ Cumhuriyet'in on beşinci yılı için bastırılan Kırşehir serisinde okul inşaatının tamamlanması, gurur dolu ifadelerle yerini alır: "...Maarif çarkını çevirebilmek için mekteplerin varlığını engel diye tanıyan bir mutlakiyet nazırında bu tevazuu, vazifeye bağlılığı ve halka inişini görebilir miyiz?..."³⁸ Kırşehir cildinin kapağında yeni ortaokul binasının krokisinin kullanılması ise manidardır. 19 Nisan 1938'de meydana gelen Kırşehir depremine atıfla, krokinin sol alt kısmında "*tabiat yıktı*", sağ alt kısmında "*Cumhurluk yaptı*" yazıları eklenmiştir. 1923'te 125 öğrencisi olan ve yıl sonunda 15 mezun veren Kırşehir Ortaokulu'nun 1938'de öğrenci mevcudu 338'dir ve 45 öğrenci şahadetname almıştır. Depremin tahrip ettiği okul yerine, beş ay gibi kısa bir sürede öğretmen ve öğrencilerin tüm ihtiyaçlarına cevap veren modern bir okul yapılmıştır. Cumhuriyet'in ve Kızılay'ın desteği ile kale üzerindeki ortaokulun yeniden yapıldığı ve eğitim-öğretimi faaliyetlerinin kaldığı yerden devam ettiği ifade edilmektedir.³⁹ Kentin sosyo-kültürel ve ekonomik yetersiz şartları göz önünde tutulduğunda, Kırşehir'de cumhuriyet döneminde eğitim- öğretim çalışmalarının önemli aşamalar kaydetmesi sadece devlet desteği ile olmamıştır. Özellikle dayanışma disiplininin somut örnekleri şehrin farklı ihtiyaç alanlarında belirir. Eğitim konusu da 1930'lu yılların sonlarından başlamak üzere bu dayanışma çemberi içinde kendine bir yer edinmiştir. Kırşehir'deki yoksul gençlerin eğitim-öğretimini sürdürmeleri için kurulan Gençleri Okutma Cemiyeti'nin açılış tarihi 1939'dur. Özellikle eğitim çağındaki zeki ancak eğitimlerine devam edemeyen yoksul ve yurtlarda barınan çocuklar için merkezi Kırşehir'de kurulan cemiyet on altı kişinin katılımı ile kurulmuştur. Cemiyet'in idare heyeti azalığı ve kâtibi umumiliğini yürüten isim Galip Arısan'dır.⁴⁰

³⁶ BCA, 030.18.01.02.83.54.11.

³⁷ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, s. 44.

³⁸ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir* s, 6.

³⁹ Bk. EK I.

⁴⁰ BCA. 490.1.0.0.1372.550.1.65.

Kızılay'ın, 1938 depreminin yaralarının sarılmasında sorumluluğu büyüktür. “...İlimizin en güzel ve zengin köyleri bir küll halindedir. Yüzlerce yurttaşımız kara toprağın bağına gömüldü. Bu umulmaz facia karşısında asil kalpli Türk ulusu, halkın saadet ve refahın kendisine en sarsılmaz ülkü tanıyan Cumhuriyet hükümeti, her felaketli günümüzde şefkatli elini uzatan Kızılay hemen yurttaşların yardımına koştu...” Kızılay, depremden en çok zarar gören yerlerde derhal işe koyulmuş ve iki binden fazla ev yapmak suretiyle, açıkta kalan Kırşehirliyle kış başlamadan barınak sağlamıştır.⁴¹ Kızılay'ın desteği için Ankara Kızılay Umumi Merkezi'ne teşekkürlerini ileten Vali Mithat Saylam 28.09.1938 tarihinde Kızılay'a gönderdiği telgrafta, “Üç yüz evi bitmek üzere bulunan güzel Akpınar'ın yeni çatılı telgraftanesinden sizlere teşekkür sunmak benim için büyük bir bahtiyarlık olmuştur.” ifadeleri vardır. 30.10.1938 tarihli diğer bir telgrafta ise Cumhuriyet'in on beşinci yılını kutlarken Kırşehir Vilayeti'ne bırakılan aziz hatıra için Kızılay'a teşekkürler tekrarlamaktadır. Aynı şekilde 30.10.1938 tarihli bir telgrafta, Belediye Başkanı Mustafa Altıok da Kızılay'a ve idarecilere minnetlerini sunar.⁴² 04.11.1938 tarihli Altıok'un diğer telgrafında, hükümetin büyük yardımları sayesinde depremezelerin yeni ve güzel evlere yerleştirildiği bilgisi aktarılmaktadır ve tüm Kırşehir halkının memnuniyeti belirtilmektedir.⁴³

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren salgın hastalıklarla, özellikle sıtmadan mustarip olan halk için mücadele edilmiş ve 35 yataklı memleket hastanesi binası yapılmıştır. Merkezde iki seyyar etüv temin edilmiş, Avanos ve Çiçekdağı kazalarına da beşer yataklı dispanser açılmıştır. Merkez ve kazalarda mevcut kayıtlı frengililerin tedavilerine önem verilmiştir. Belli zamanlarda toplanan hıfzısıhha meclisleri ve fuhuşla mücadele komisyonu oluşturulmuştur.⁴⁴

1938 depremi ile sarsılan Kırşehir'de zaten kısıtlı olan kaynakların kullanım bürokrasideki öncelik değişmiştir. Devlet yardımı ve yurdun dört bir yanından gelen desteklerle yeniden imar edilmeye çalışılan kentte, ilçelerde halkevi açılması öncelik olmaktan çıkmıştır. Kırşehir Halkevi de depremden oldukça etkilenmiştir. Binası yıkılmamıştır ancak henüz başlayan halkevi çalışmaları bir süre sekteye uğramıştır. Depremin ardından Kırşehir CHP Vilayet Merkezi'nin maddi olarak gücü neredeyse tükenmiştir. Mevcut bütçeden sadece Kırşehir'deki

⁴¹ Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir, s. 46.

⁴² 1937-1938 Hesap yılı İçinde Merkezi Umumi Tarafından Yapılan İşleri Bildiren Rapor, s. 42- 44.

⁴³ BCA, 030.10.119.841.21.

⁴⁴ Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir, s. 40. Memleket Hastanesi için bk. EK II.

halkevinin masrafları için pay ayrılmıştır.⁴⁵ Depremden sonra güçlendirilen halkevinde, yaşanan tüm güçlüklerle rağmen, Kırşehir halkevi kuruluşunun ikinci yılını kutlamıştır. Halkevinde bu iki yıl zarfında 10 şenlik, 7 kongre, 8 balo, 11 halk şenliği, 5 konser, 1 düğün töreni ve 51 film gösterimi yapılmıştır.⁴⁶ Halkevi'nin sosyal yardım şubesi ilk sınavını 1938 depreminde vermiştir. Şube, depremin Akpınar ve köylerinde sebep olduğu hasarın etkilerini gidermek için yoksul vatandaşlara Kızılay'la birlikte imkânlar el verdiği ölçüde yardım etmiştir. Sosyal yardım şubesinin ve aynı zamanda Kızılay cemiyetinin başkanı Dr. Naci Girgin, yardımların köylülere ulaştırılmasını ve sistematik biçimde yürütülmesini sağlamıştır. Bölgede depremin yaralarının sarılmasının ardından Dr. Girgin, Atatürk'e çektiği bağlılık telgrafında yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldığını ve Kırşehir halkının ulu öndere minnettar olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷

On beş yıllık içinde, şehirde spor kulüpleri de çalışma sahalarını genişletmeye imkanlar ölçüsünde gayret etmişlerdir. Kırşehir'de spor faaliyetleri nin1923'ten itibaren başladığını görmekteyiz. Walter Ruben kentte 1923'ten itibaren pek çok spor kulübü olduğunu ifade etmekte ancak ilk resmi spor kulübünün 1938'de kurulduğunu ifade eder.⁴⁸ Biri şehir merkezinde, diğerleri de Avanos ve Mucur'da olmak üzere üç spor kulübü bulunmaktadır. En çok rağbet gören spor dalları futbol ve atletizmdir. 1938'de şehirde bir stadyumun yapımına başlandığı kaydedilmektedir.⁴⁹ Yine Ruben; güreş ve at şenlikleri, bisiklet yarışı gibi etkinliklerden gururla bahsedilmesine rağmen şehirde sporun gençlerin gerçek bir ihtiyacı haline dönüşmediğini aktarmaktadır.⁵⁰ Erken Cumhuriyet dönemin spor faaliyetleri, büyük oranda iktidarın ideolojik bir etki alanı olarak devam etmiştir. Sporun kapsayıcı yönü, hem halkevi açılmadan hem de halkevi açıldıktan sonra birleştirici bir unsur olmuştur. Kırşehir'de halkın katılım gösterdiği spor etkinlikleri ile dönemin genel özelliklerinden sayabileceğimiz, sporun yurt çapında özendirilmesi hususu bu yöndeki çalışmalar bütünleşiktir. Bu tablo bize 1930'ların başından itibaren kentte spor faaliyetlerinde somut bir artışın olduğunu gösterir.

Kırşehir'de 29 Ekim 1938'de Cumhuriyet Bayramı'nda resmi düzeyde bir kutlama programı düzenlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bununla ilgili

⁴⁵ BCA. 490.01.838.314.1.15.

⁴⁶ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, s. 45.

⁴⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Yer No:18 Fihrist No:8.

⁴⁸ Ruben, 2014, s. 173-174.

⁴⁹ *Cumhuriyet'in 15. Yılı Kırşehir*, s. 45.

⁵⁰ Ruben, 2014, s. 173.

herhangi bir belgeye ulaşılammıştır. Yaşanan depremde sonra yaklaşık beş ay içinde şehrin yeniden inşası ve kamu binalarının hızla onarılması, cumhuriyetin on beşinci yılında en büyük armağan olarak nitelendirilmektedir. Kırşehir'de 1939 ile 1949 yılları arasındaki cumhuriyet bayramı etkinlikleri coşkulu programlarla kutlanmıştır. Vatandaşların milli birlik ve beraberlik duygusu ile yoğun katılım gösterdiği merasimler, hemen her yıl aynı program taslağına uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Kutlamalar gündüz ve gece programı şeklinde tüm güne yayılarak tertip edilir. 29 Ekim'den bir gün önce öğleden sonra başlayan kutlamalar, 30 Ekim saat 24.00'a kadar devam etmektedir. Bilumum daire, okul, banka, ev, ticarethane ve otomobiller bayraklarla donatılır. CHP ile halkevi, vali konağı, hastane ve belediye önünde taklar yapılır.⁵¹ Ruben'nin aktardığı *“Türkiye genelinde 29 Ekim'de modern ve asıl bayram olan Cumhuriyet kutlandı. Halkevi ve Vali Konağı önünde sokaklara dövizler* açıldı ve üzerinde: Sınıfsız imtiyazsız bir halkız! Her şeyi kendimizden bekleriz! Türkün zaferi insanlığın zaferidir! Türk devrimi sadece Türklerin eseridir!”* sözleri ile resmi bayramları anlattığı yazısına baktığımızda ise cumhuriyet kutlamaları ile ilgili anlattıklarının 1945 yılına ait olması kuvvetle muhtemeldir.⁵² Çünkü Ruben'in, bir yıldan uzun süre, ailesiyle birlikte zorunlu ikamet ettiği Kırşehir'de topladığı bilgiler de aynı yıla tesadüf etmektedir.⁵³

Cumhuriyet bayramı kutlama programlarının ortak özelliği Cumhuriyet rejiminin getirdikleri, milli birlik ve beraberliğin önemi, tarih bilinci, yurttaş-devlet ilişkisi, adalet ve hürriyet vurgularıdır. Atatürk ve İsmet İnönü'ye sonsuz bağlılık konuşma metinlerinin ana temasıdır. Kutlamalarda kullanılan mekânlar özellikle kent merkezi olarak seçilen yerlerdir. Cumhuriyet meydanı, vali konağı ve halkevi bahçesi bayramlarda ağırlıklı olarak kullanılan kamusal alanlar olarak karşımıza çıkar. Her kesimden vatandaşın etkinliklere ücretsiz katılması esastır.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanı ve geçen on beş yıllık sürecin Kırşehir üzerinden değerlendirildiği makalede, rejimin söz konusu coğrafyada tüm kurum ve kuruluşları ile neler yaptığını analiz edilmeye çalışılmıştır. 1923 yılından itibaren, sadece bürokrasi hamleleri ile değil aynı zamanda halkla bütünleşme adına Türk

⁵¹ BCA. 490.01.1146.20.2.28.

*Herhangi bir konuyu tanıtmaya, duyurma, propaganda yapma amacıyla üzerine yazı yazılmış bez veya karton. <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 29.08.2023.

⁵² Ruben, 2014, s. 196.

⁵³ Keskin, 2021, s. 85.

Ocağı, yardım cemiyetleri, spor kulüpleri, halkevi ile beraber bir kültürel dönüşüm de başlamıştır. Kırşehir’de nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Ekonomik olarak halkın refah seviyesinin arttırılmasına yönelik çalışmalar da cumhuriyetle beraber ivme kazanır. Özellikle CHP parti müfettişlik raporlarından edindiğimiz bilgiler ışığında halkın ihtiyaçları, ulaşımın güçlendirilmesi, tarımda modernleşme, eğitim koşullarının iyileştirilmesi gibi konular üzerinde duran iktidar, ivedilikle somut çözüm yolları aramaktadır. Aynı zamanda parti ideolojisi, birbiri ile kaynaşmış ve devrim şuurunu içselleştirmiş, modern ve seküler bir kitle yaratmak ideali taşıdığından, kültürel olarak bu yolda çalışmalar yürütmüştür. 1933, cumhuriyetin onuncu yılı tüm yurt çapında olduğu gibi⁵⁴ Kırşehir’de de bir minnet ve takdir duygusu içinde geçmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından itibaren yayınlanan eserler, on beş yılın bir muhasebesi olmakla birlikte aynı zamanda ideolojinin kendini ifade etme, inkılap ruhunu anlatma çabasını taşır. Kırşehirlilerin 1938’de yaşadığı depremin gölgesinde geçen Cumhuriyet’in on beşinci yılında bir kutlama ya da tören havası yoktur. Bu açıdan on beşinci yıl, yurdun diğer şehirlerinden farklı tecrübe edilmiştir. Şehrin depremin ardından yeniden inşası, sosyal hayatın normalleşmesine yönelik hükümetin çalışmaları, Kırşehir halkının cumhuriyet idaresine duyduğu minnet, dolayısıyla cumhuriyetin on beşinci yılına bir teşekkür mahiyetine dönüşür.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

TBMM Zabıt Ceridesi, II.. Dönem, C. 18., 19.04.1341.

1937-1938 Hesap yılı İçinde Merkezi Umumi Tarafından Yapılan İşleri Bildiren Rapor (1939). *Türk Kızılay Arşivi*, Ankara.

⁵⁴ “29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilişi tüm yurttta 101 pare top atışı ile duyurulmuş ve büyük bir sevinçle karşılanmıştır.”, Yasemin Doğaner, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-onuncu-yil-kutlamalari/?pdf=3710> Erişim Tarihi: 09.10.2023.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ulus

Kırşehir Vilayet Gazetesi

Makaleler

“Kırşehir”, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, C. 7, İstanbul 1982.

Doğaner, Y. “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-onuncu-yil-kutlamalari/?pdf=3710> Erişim Tarihi: 09.10.2023.

Güler, C. “Cumhuriyet’in On Beşinci Yıl Kutlamaları”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-on-besinci-yil-kutlamalari/?pdf=3711> Erişim Tarihi: 09.10.2023.

Karataş, M. (2014). “Türkiye Cumhuriyeti’nin On Beşinci Yıldönümü Anısına Yapılan Yayın Faaliyetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 54, 81-104.

Keskin, D. (2021). “Türk Hindolojisinin Kurucusu: Prof. Dr. Walter Ruben”, *Doğu Dilleri Dergisi*, 6(2), 78-89.

Özüçetin, Y. (2010). “Kırşehir Halkevi ve Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl 6, Sayı 11, Bahar, 113-130.

Taniş, C. (2020). “Millî Şef Döneminde Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, 91-108.

Temiz, U., Y. Gökten, E. (2011). “M.s 6.8 19 Nisan 1938 Akpınar (Kırşehir)”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 54, S. 3, s. 81-92.

Tarım, C. H. (1933). “Sahipsiz Çocuklar”, *Gaziye Dinlerken*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir, s. 13-14.

Tarım, C. H. (1933). “Hilal-i Ahmer”, *Gaziye Dinlerken*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir, s. 59-61.

Kitaplar

Cumhuriyet’in 15. Yılı Kırşehir, Kırşehir 1938.

Aldan, M. (2001). *İz Birakan Mülki İdare Amirleri*, C. III, Öztürkler Matbaası, Ankara.

- Salman Bolat, B. (2010). *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- Hobsbawn, E. J.- Terence, R. (2006). *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Yayıncılık, İstanbul.
- Şahin, G. (2017). *Bozkır’da Bir Kültür Yuvası: Kırşehir Halkevi, (1936-1951)* Grafiker Yayınları, Ankara.
- Tuncer, H.- Yücel, H.- Memişoğlu, R. (1998). *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronoloji) Cilt I*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- Tarım, C. H. (1938). *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I*, Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir.
- Walter, R. (2014). *İç Anadolu’da Küçük Bir Eskiçağ Kenti: Kırşehir*, (Çev. Cemal Sakallı), Kırşehir Belediyesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 29.08.2023.

Tezler

- Demo, A. A. (2011). *Cumhuriyet’in Törensiz Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemirci, C. N. İ. (2020). *Erken Cumhuriyet Döneminde Sekülerliğin İnşasına Taşradan Bakmak*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ekler

EK I.

Cumhuriyet'in on Beşinci Yılı Kırşehir Kitabı

EK II.

ALMANYA'DAKİ TÜRK İŞÇİLERİN ANAVATANA BAĞIŞLARININ TÜRKİYE'NİN SOSYO EKONOMİK KALKINMASINDAKİ ROLÜ (1961-1980)

THE ROLE OF DONATIONS OF TURKISH WORKERS IN GERMANY TO THE HOMELAND IN TURKEY'S SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT (1961-1980)

Duygu YILMAZ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 10 Mayıs 2023

Kabul: 21 Eylül 2023

Article Info

Received: May, 10, 2023

Accepted: September, 21, 2023

Öz

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da oluşan işgücü açığı 1960'lı yılların başına kadar giderek artmış, bu gelişme Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Türkiye, Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yurtdışına işçi göndermiştir. Ekonomik kalkınma sürecini düşük ücretle çalışacak işçi göçüyle hızlandırmak isteyen Almanya'nın Türkiye ile bağlantısı, 1961 yılında kurulmuştur. Karşılıklı beklentilerle şekillenen bu hareketlilikte Türkiye, işsizlik sorununa çare arayışı içerisindeydi. Türk vatandaşların daha iyi yaşam koşulları için Almanya'ya göç etmesi, Türkiye ekonomisi için yeni bir kaynak yaratmıştır: Bağışlar.

Göçmen işçinin Türkiye'ye duyduğu özlem ve Türkiye ile bağlarını koruma çabasının örneklerinden biri olan bağışlar, sosyal bir etkileşim ve ekonomik bir destektir. Almanya'da yaşayan Türk işçiler, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine gönderdikleri bağışlarla yerelde sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamışlardır. Bu bağışlar, ya ücre bir köyde okul açılmasına hizmet etmiş ya bir sağlık merkezinin ihtiyacını gidermiş veyahut yoksullara yardım amacıyla kurulan derneklere kaynak olmuştur. Bunlarla birlikte Almanya'daki Türk işçilerin gönderdikleri bağışlar ile bir köy camisinin ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu etkileşim, göçmen işçinin anavatanıyla bağını korumuştur. Bu çalışmada; 1961 yılında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan işgücü antlaşması ile başlayan Almanya'ya işçi göçünün sosyoekonomik anlamda Türkiye üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Almanya'daki işçilerin bağışlar yoluyla Türkiye'nin kalkınmasında oynadığı rolün değerlendirildiği çalışmada, tarihsel yöntem kullanılmıştır. Tarihsel yöntem çerçevesinde veriler, doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Araştırma verilerinin toplanması ve analizi olarak tanımlanan doküman incelemesinde, 1961 yılından

* Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İşleri Bakanlığı; Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi; duyuyilmaz35@hotmail.co.uk; ORCID: 0000-0002-0205-354X; Ankara-Türkiye.

1980'lere uzanan süreçte, Almanya'daki Türk işçilerin Türkiye'ye gönderdiği bağışlar, örnekler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın içeriği, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler ve konu hakkında yazılmış birinci el kaynaklarla desteklenerek oluşturulmuş ayrıca gazetelerle desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Almanya'ya İşçi Göçü, Göçmen İşçi, Bağış, Sosyoekonomik Kalkınma, Anavatan

Abstract

The labor shortage that emerged in Europe after the World War II increased until the beginning of the 1960s, and this development concerned Turkey. Turkey sent workers abroad, especially in Western European countries. The connection between Germany and Turkey, which wanted to accelerate the economic development process with the migration of workers to work with low wages, was established in 1961. In this mobility shaped by mutual expectations, Türkiye was in search of a solution to the unemployment problem. The migration of Turkish citizens to Germany for better living conditions created a new resource for the Turkish economy: Donations.

Donations, one of the examples of migrant workers' longing for Turkey and their efforts to preserve their ties with Turkey, are a social interaction and an economic support. Turkish workers living in Germany contributed to local social and economic development with the donations they sent to various regions of Turkey. This donation either served to open a school in a remote village, met the needs of a health center, or became a resource for associations established to help the poor. Moreover, the needs of a village mosque were met with the donations sent by Turkish workers in Germany. This interaction preserved the migrant worker's bond with his homeland.

The historical method was used in the study, which evaluates the role played by the workers in Germany in the development of Turkey through donations. Donations sent by Turkish workers in Germany to Turkey in the period from 1961 to 1980s were evaluated by taking into account the examples. The content of the study was created by supporting the documents obtained from the Republic Archive of the Presidency of State Archives and the first hand sources written on the subject. In addition, newspapers supported the study in terms of resources.

Keywords: Labor Migration to Germany Migrant Worker, Donation, Socioeconomic Development, Homeland.

Giriş

20. yüzyıl iktisat tarihi ile ilgili yeni gelişmelere sahne olmuştur. Geleneksel tarih yazım ve anlatımından daha açık bir ifadeyle tarihi sadece siyasi boyutu ile ele alıp değerlendirmekten öte toplumsal ve iktisadi olayların açıklanması yoluyla tarih biliminin yeni bir çehre kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu çerçevede Tarih ve İktisat bilimleri arasındaki alışveriş, Tarih bilimine analiz yapabilme yetisini desteklemiştir. Tarihe bakışın bu yeni

penceresi, ülkelerin coğrafi özelliklerinden nüfusuna, toplumların kültür düzeylerinden siyasi tutumlarına, ahlaki niteliklerinden sosyalleşmelerine kadar geniş bir manzara sunmaktadır. Bu manzara içerisinde insanların hayırseverlik düşüncesi, iktisat tarihine konu olabilmektedir. Herbert Heaton iktisat tarihini “*ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretimde bulunan insanların, ürünü asırlar boyu nasıl paylaştıklarının tarihi.*” şeklinde tanımlamıştır. Heaton'un tanımında ayrıca fiziki kaynaklar, bunların kullanımı için geliştirilen teknolojiler ve toplumsal kurumlar arasındaki etkileşim iktisat tarihi kapsamında değerlendirilmiştir.¹ İktisat tarihinin bu tanımında ilk vurgu üretime yapılmıştır. Bir diğer vurgu, ürünün paylaşılması üzerindedir. Paylaşım maddi bir beklenti karşılığında olabileceği gibi kişisel çıkar sağlamadan tamamen gönüllülük esasıyla gelirden ayrılan bir kısmın hayırseverlik çatısı altında hibe edilmesi de olabilir. Dolayısıyla köklü bir tarihe sahip olan hayırseverlik ve bağışlar yoluyla gerçekleşen kalkınma, sosyoekonomik çalışmalar kapsamında ele alınabilir. Birey ve kurumların bağış yoluyla toplumsal refahı yükseltmek amacını ifade eden hayırsever, Türk Dil Kurumu tarafından yoksul ve düşkünlere yardım eden ve kamu yararı için okul, hastane yaptıran ve mevcut kurumların ihtiyacı olan araç-gereç ve teçhizatı temin eden kimseler olarak tanımlanmaktadır.²

Toplumlar bağış yapmayı, dayanışmanın sağlanmasında bir zorunluluk olarak görürler. Çağlar boyu savaş, kıtlık, hastalık, afet gibi toplumları ekonomik sıkıntılara sürükleyen yıkımlar, yaşam pratiklerini değiştirmesine neden olmuştur. Bu gelişme neticesinde bireysel olarak ya da bir dernek aracılığıyla gerçekleştirilen yardım faaliyetleri, söz konusu yıkımın toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya hizmet etmiştir. Sosyoekonomik kalkınma aracı olarak bağışlar, Osmanlı Devleti'nde de hayırseverlik geleneğinin bir parçası olmuştur. Kurulan çeşitli nitelikteki vakıflar aracılığıyla yardım faaliyetleri yürütülmüş ve bu sayede toplumsal refahın sağlanması hedeflenmiştir. Eğitimden kültürel ve bilimsel gelişmelere, halk sağlığının korunmasından kimsesiz vatandaşlara kadar oldukça geniş bir yelpazede yardım faaliyetleri yürüten vakıflar, 20. yüzyılda yeni bir form kazanmıştır. Bu yüzyılda hayırsever kimse ve kurumlar eğitim, kültür ve sağlık işleri başta olmak üzere sosyal yardım, kırsal kalkınma, okuryazarlığın artırılması gibi birçok alanda bağış yoluyla sosyoekonomik kalkınmada rol almışlardır.³

¹ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M.A. Kılıçbay-O. Aydoğuş, Paragraf Yayınları, Ankara 1985, s.1-4.

² Berch Berberoğlu, *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.27; <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023.

³ Robert H. Bremmer, *Giving: Charity and Philanthropy in History*, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1996, s.11-20.

20. yüzyıl aynı zamanda büyük savaşların yıkıcı etkilerine sahne olmuştur. Savaş ve sonrasında oluşan düzende gaziler, dul ve yetimler, kimsesiz çocuklar gibi korunmaya muhtaç kişiler yardım faaliyetlerinin odağında yer almıştır. Ulus-devletlerin inşa edildiği dönemde yeniden tanımlanan hayırseverlik bu kez birlik ve beraberliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde ise bağışlar sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde toplumsal dayanışmaya hizmet eden bir araç olmuştur. Özellikle küresel kriz dönemlerinde hayırseverlik girişimleri profesyonel bir forma kavuşmuş ve süreç içerisinde sivil toplum kuruluşları şeklinde yaygınlaşmıştır.⁴ Günümüzde yapılan çeşitli bağışlar, toplumsal dayanışmanın en bariz örneklerinden biri olan hayırseverlik kurumunun işlemeye devam ettiğini göstermektedir.

20. yüzyılda hayırseverliğin tanımını değiştiren ve Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir yere sahip olan gelişmelerden biri de göç hareketliliğidir. Türkiye için özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen işçi göçüyle birlikte Almanya'daki göçmen işçilerin sosyoekonomik statüsü değişmiştir. Buna bağlı olarak 1960'lı yılların başından itibaren Almanya'daki Türk işçiler için aidiyet en temel insan güdüsü haline gelmiştir. Aidiyet kavramı göç ile beraber Türk işçilerin anavatanına sosyal ve duygusal bağlılığını vurgulayan aynı zamanda göçmenin sahip olduğu kimliği hatırlatan sözcüklerle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu duygularla anavatanlarına bağlı olan göçmen işçilerin yaptıkları bağışlar, coğrafi sınırları aşarak Almanya'daki Türk işçileri Türkiye'deki vatandaşlarla bütünleştiren bir araç olmuştur. Almanya'daki göçmen Türklerin Türkiye'ye bağış yoluyla gönderdikleri araç-gereç, ekipman ve malzemeler eğitim ve kültür standartlarının yükseltilmesine, yeni yolların yapılması dolayısıyla kırsal kalkınmanın sağlanmasına, kimsesiz çocuklara yardım edilmesine, belediyelerin fiziksel kapasitelerinin artırılmasına ve sağlık merkezlerinin teçhizat ve donanım bakımından güçlendirilmesine varana kadar geniş bir alanda Türkiye'deki kurum ve kuruluşlara hizmet etmiştir.

Tarihsel Arka Planda İşgücü Göçü ve Türkiye'deki Gelişmeler

İşçi göçü en yaygın tanımıyla bir ülke nüfusunun uzun vadeli bir süre zarfında çalışmak üzere başka bir ülkenin işgücü nüfusuna dahil olması şeklinde tanımlanabilir. Burada vurgulanması gereken asıl husus, işçinin sürekli yerleşmek üzere değil, uzunca fakat geçici bir süre için göçü gerçekleştirmiş olmasıdır. Bununla birlikte işçi göçü zorlayıcı değil, isteğe

⁴ Melek Topal, *Türkiye Tarihinden Bir Arakesit: 1950-1980 Yıllarında Kadınların Kamusal Alanda Görünürlüğünü Meşrulaştıran Hayırseverlik Faaliyetleri: Dermancıoğlu Ailesi Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s.53

bağlı bir hareketliliktir. Emek göçünün, buradaki tanımında yer alan gönüllülük esasıyla yer değiştirme vurgusundan bağımsız olarak, ilk izlerinden birine Mısır'da piramitlerin inşasında rastlanmıştır. Piramitlerde ucuz işgücünün, kölelerin, çalıştırıldığı bilinmektedir. 1713'te İngiltere ile İspanya arasında imzalanan barış anlaşmasıyla İngiltere, Afrika ve Amerika kıtasındaki köle ticaretini tekeline almıştır.⁵ Amerika'da da köle ticaretinin izlerine rastlanmıştır. Kuzey Afrika'dan getirilen ucuz işgücü, Amerika kıtasındaki şeker pancarı tarlalarında çalıştırılmıştır. 19. yüzyılda Amerika'daki köle sayısı 12 milyonu bulmuştur.⁶ Aynı yüzyılda Hindistan ve Çin'den Avustralya ve Güneydoğu Asya'ya işçi statüsünde yaklaşık 37 milyon kişi göç etmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra hızla artan işçi göçü, dünyanın küreselleşme sürecine girmesiyle farklı ülkelerde yaygın hale gelmiştir.⁷ Sömürge devletleri Kuzey ve Güney Amerika'ya göçmen işçi göndermişlerdir. Örneğin 1846-1932 yılları arasında İngiltere, Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karayip adalarına 18 milyon civarında vatandaşı göç ettirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından dağılan Osmanlı⁸ ve Habsburg imparatorluklarında ise oluşturulan göç politikaları, çeşitli etnik kimliklere sahip nüfusu, yeni yurt arayışına sevk etmiştir.⁹

Kurulan yeni dünya düzeninde göç hareketliliğinin önemli örneklerinden biri 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesidir. İki ülke arasında imzalanan antlaşmayla Türkiye'ye gelen mübadiller, ülkenin ekonomik yapısında olumlu değişikliklere yol açmıştır. Yunanistan'dan gelenler, tarım ve sanayi alanlarında sahip olduğu bilgi ve yeteneklerle Türkiye ekonomisine katkı sağlamışlardır. Özellikle tütüncülükle uğraşan mübadiller İzmir ve Samsun gibi tütün üretimine uygun yerlerde üretici konuma gelerek ülkenin ekonomik kalkınmasını hızlandırmışlardır.¹⁰ Küreselleşme üzerinde önemli etkenlerden biri olan göç,

⁵ 1756 tarihinde Londoner Advertiser'de şöyle bir ilan vardır: Satılık: Bir zenci çocuğu, takriben 14-15 yaşlarında, sağlıklıdır ve hayati tehlike teşkil eden bütün hastalıkları arkada bırakmıştır. İki yıldan beri bütün ev işlerini görmeye alışmıştır. Değeri 25 İngiliz lirası. Orhan Tuna, *Sosyal Siyaset*, Fakülteler Matbaası, Ankara 1982, s. 40.

⁶ O. Can Ünver, "Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.45, 2003, s. 179.

⁷ Muzaffer Sencer, "İşçi Göçü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1983, s. 1178-1188.

⁸ Osmanlı Devleti'nde de cami ve imarethanelerin inşasında dışarıdan işgücü temin edildiği görülmüştür. Örneğin Süleymaniye Camisi'nin inşasında toplam 3.678.506 işgücünün 140.415'i esir olan işgücüdür. Tuna, 1982, s. 41-42.

⁹ Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 75-76.

¹⁰ BCA, 272.0.0.11/18.82.12.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir ifade ile tanımını genişletmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ülkelerin büyük ölçekli ekonomik sistemlerinde yer almaya çalışan eğitilmiş kişilerin yüksek ücret talep ederek yer değiştirmesine “beyin göçü” denilmiştir. Beyin göçünü kabul eden ülkeler, nitelikli işgücüne sahip olarak toplumsal ve ekonomik ilerlemelerini garanti altına almışlardır.¹¹ Ekonomik açıdan konforlu bir hayat düzeyine ulaşmak arzusuyla ülkeler arası mobilize haline gelmiş işçi göçü akımına Türkiye de katılmış, 1950’li yıllarda kırsal alandan kente akan Anadolu nüfusu, 1960’ların başında büyük bir dönüşümle sınırların ötesini aşarak Avrupa devletlerine işgücü olmuştur. Dış göçün temel kaynağı 1961 yılında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan işgücü anlaşmasıdır.¹²

II. Dünya Savaşı, tüm dünyayla birlikte Almanya ekonomisine de büyük bir darbe vurmuştur. 1949 yılında kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti, yeniden kalkınma programları sayesinde ekonomide hızlı büyüme dönemine girmiştir. Bu büyüme beraberinde ordunun yeniden inşa edilmesi, eğitim süre ve standartlarının genişlemesi, halkın satın alma gücünün yükselmesi ve ithal edilen ürünlere talebin artması gibi birçok nedenle işgücünün ekonomik kalkınma hızına yetişmesini zorlaştırmıştır. Bu durumda Batı Almanya işgücü açığını kapatmak üzere ilki 1956 yılında İtalya ile olmak üzere Yunanistan, İspanya, Türkiye, Fas, Portekiz ve Tunus gibi ülkelerle işgücü antlaşmaları imzalayarak ülkeye yabancı işçi transfer etmiştir. Bu bağlamda 30 Ekim 1961 yılında imzalanan Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması ile iş arayan Türk vatandaşlar, Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından misafir işçi olarak kabul edilmişlerdir. 1962 yılında Almanya’da çalışan Türk işçi sayısı, 15.300 iken bu sayı 1980’de 590.600’e ulaşmıştır. Göçün ilk beş yılında Almanya’daki Türk nüfus sadece çalışanlardan ibaretken 1980 yılında çalışan Türk işçiler ve ailelerinin sayısı, Almanya nüfusunda önemli yer tutmuş, yaklaşık 1.462.000 Türk nüfus Almanya’da bulunmuştur. Bu sayı sadece Almanya’da artan Türk nüfusunu değil, aynı zamanda göçmen Türklerin misafir işçilikten kalıcı Alman vatandaşlığına geçişini de ifade etmektedir.¹³

1961 yılında imzalanan işgücü anlaşması çerçevesinde başlayan göç hareketliliği, iç göçün arttığı bir dönemde şehre göç edip iş bulamayan ve

¹¹ Handan Kumaş- Çağla Ünlütürk Ulutaş, “Uluslararası Emek Göçünün Genel Görünümü”, *Uluslararası Sosyal Politika Teorileri, Normlar, Kurumlar, Sorunlar ve Güncel Gelişmeler*, ed. Kaya Pir Ali, Güler Ceyhan, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2017, s. 451; Mustafa Erkal, “Beyin Göçü”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.18, 1980, s. 76.

¹² Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, S. Yayınları, Ankara 1979, s. 135.

¹³ Yılmaz Karahasan, “Almanya Ölçeğinde Göç ve Türkiyeli İşçiler”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1998, s. 538.

işsizlikle mücadele eden kitleler için fırsat olmuştur. Batı Almanya'ya işçi olarak giden Türk vatandaşlar, Avrupa'dan edindikleri teknik bilgilerle dolaylı olarak Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamayı hedeflemişlerdir. Ayrıca göçmen işçilerin birikimlerini anavatana transfer etmeleri, ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasında önem rol oynamıştır.¹⁴ Bu noktada Devlet Planlama Teşkilatı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu göç yönetiminin yetkili kurumları olmuştur. 1961 yılından itibaren işgücü antlaşmalarıyla yurtdışında çalışan işçi sayısı hızla artmıştır. İstanbul'da açılan Alman İrtibat Bürosu ile Çalışma Bakanlığı ve İş ve İşçi Bulma Kurumunun iş birliği ile Almanya'ya işgücü transferi gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹⁵

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da işçi göçüne yer verilmiştir.¹⁶ 1961 yılından 1968 yılına kadar geçen süre zarfında yurtdışına giden Türk işçilerin %38'lik kısmı meslek sahibi kimselerden oluşmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı verilerine göre yurtdışında çalışan işçilerin %18'i madencilik, %18'i inşaat ve %64'ü sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Bir senelik iş sözleşmeleri ile yurtdışına çalışmak üzere giden Türk işçiler, günde 52-80 lira aralığındaki ücrete tabi olmuşlar, vasıfsız işçilere ise gündelik ortalama 40 lira ücret ödenmiştir.¹⁷

1966-1967 yıllarında Almanya'da baş gösteren ekonomik kriz, yaklaşık 70.000 göçmen işçinin işten çıkarılmasına yol açmıştır. İşgücü göçünün niteliğini değiştiren bir diğer gelişme 1973 yılındaki Petrol Krizi'dir. Ham petrol fiyatlarının dörde katlamasına neden olan kriz ile Avrupa'da işsizlik yaygın hale gelmiştir. Tüm dünyada etkisini gösteren bu küresel olay sonucunda Almanya, ülke dışından işgücü transferinin durdurulmasına yönelik politikalar geliştirmiştir. Buna karşılık Alman Sendikalar Birliği, ucuz işgücünün kontrolsüz bir rekabete dönüşeceği ve yasal olmayan yollardan işçi göçünün artacağı yönündeki tedirginliği ile 1965 yılında yürürlüğe giren *Yabancılar Yasasını* eleştirmiş ve Almanya'da çalışan tüm işçilerin entegrasyonunu gündeme getirmiştir. Süreç içerisinde Türkiye'den Almanya'ya giden işçi sayısı azalmış, 1973 yılında Almanya'ya 103.753

¹⁴ Stephen Castles- Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 292

¹⁵ Unat, 2006, s.85. Bu konuda ayrıca bk. Nermin Abadan Unat- Ruşen Keleş- Rinus Penninx- Herman Van Renselaar- Leo Van Velzen- Leyla Yenisey, *Göç ve Gelişme, Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi SBF İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1975, s. 31.

¹⁶ *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963, s.64-65, 409, 456.

¹⁷ *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 1969, s. 142.

Türk işçi transfer edilmişken 1975 yılında sadece 640 Türk işçi Almanya'ya çalışmak üzere göç etmiştir. Bu durum Türkiye'den Almanya başta olmak üzere yurtdışına göçün niteliğini değiştirmiş, göçmen işçiler aile birleşmeleri yoluyla Avrupa'da kalıcı olabilmenin yolunu aramaya başlamışlardır.¹⁸

Almanya'daki Türk İşçilerin Anavatanla Sosyal ve Ekonomik Bağ Kurma Çabaları: Türkiye'ye Gönderilen Bağışlar

Hayırseverlik, yukarıda da açıklandığı üzere, tarihsel ve kültürel köklere sahip bir tutum olup aynı zamanda birçok faktörün etkileşimiyle doğan sosyalleşme ilhamıdır. İnsani değer ve ihtiyaçların farkında olarak maddi ve manevi açıdan toplumsal dengenin sağlanması için yardım faaliyetlerinde bulunan kimseler, sorumluluk hissiyle hareket ederler. Toplumsal yardımlaşma çeşitli vakıf ve dernekler yoluyla olabileceği gibi bireysel olarak da gerçekleşebilir.¹⁹ Hayırseverliğin modern anlamda tanımında ise birey ve kurumların mensubu olduğu toplumun refah seviyesini yükseltmek amacıyla bağışta bulunmaları ifade edilir. Bağış yapmak, herhangi bir sosyal ve ekonomik beklentiye sahip olmaksızın toplumun ortak menfaatlerine sunulan gönüllü eylemlerdir. Sosyal içerikli bu bağışlar dini, vicdani ve duygusal güdülerle beslenerek maddi ve ayni yardımlarla ihtiyaç sahibi kişi veya kurumlara ulaşmaktadır.²⁰ Anadolu coğrafyasında yaygın halde olan hayırseverlik faaliyetleri, sosyal yaşamın veya bireyin/kurumların sosyal sorumluluklarının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda vatanından ne kadar uzakta olursa olsun Almanya'daki hayırsever Türk işçiler, sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmişlerdir. Aşağıda göçmen işçiler tarafından Türkiye'nin çeşitli illerindeki kurum ve kuruluşlara gönderilen bağışlar ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Camilere Gönderilen Bağışlar

Bağış kavramının tanımı yapılırken dikkate alınacak önemli hususlardan biri bağışın kullanılacağı alandır. Bununla birlikte bağışın herhangi bir menfaat beklemeden gerçek ve tüzel bir kişiye verilen para veya mal şeklinde tanımlanması, eylemin toplum yararı gözetmek üzere yapıldığını ifade etmektedir. Tarihsel arka planda bağışlar eğitim, sanat, kültür, sağlık gibi alanlarda yapılacak yatırımların önemli kaynaklarından biri olmuştur. Bağışların yapılmasında dini duygular da etkili olabilmektedir. Bu bağlamda

¹⁸ Unat, 2006, s.89.

¹⁹ Amy Singer, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 15

²⁰ Rana Zincir- Filiz Bikmen, "Kavramsal Çerçeve ve Yönetici Özeti", *Türkiye'de Hayırseverlik, Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*, TÜSEV Yayınları, İstanbul 2006, s.11.

camilere bağış yoluyla gönderilen para ve eşyalar, toplumsal ihtiyaçların karşılanması yanında bağışçının dini duygularının tatminine de yardımcı olmaktadır. Geçmişten günümüze camilerin bakım, onarım, aydınlatma, araç ve teçhizat türünden ihtiyaçlarının yöre halkı tarafından aynı ve nakdi bağışlar yoluyla finanse edildiği görülmüştür. Almanya'ya işçi göçüyle birlikte camiler, Türk işçilerin anavatanla bağını güçlü tutmak için yaptığı bağış alanlarından biri olmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ulaşılan bilgiler, Almanya'daki göçmen işçilerin Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki camilere bağış yaptığına işaret etmektedir. Örneğin 1966 yılında Almanya'da çalışan Türk işçiler, Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı Eğerci Camii Yaptırma Derneği tarafından inşa edilmiş camiye bir adet hoparlör, aynı yıl Samsun'un merkezindeki Engiz-Yeşil köyü camiine bağış yoluyla bir adet Junhans markalı saat göndermiştir.²¹ Bir diğer bağış, göçmen işçi Ethem Öztürk tarafından yapılmış olup bu vesileyle Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı İbrahimpaşa köyündeki bir camiye bir adet hoparlör gönderilmiştir.²² 1968 yılında Hacı Osman İlbaş tarafından Çayıralan Çandır Yeni Camiine bağış yoluyla bir adet elektrikli süpürge gönderilmiştir.²³

Eğitim Kurumlarına Gönderilen Bağışlar

Kamu yararı gözetilerek yapılan bir diğer bağış alanı okullardır. Eğitim yatırımların yetersiz kaldığı bazı bölgelerde bağış ve yardımlar devreye girerek okulların araç-gereç ve teçhizat bakımından donanımlı hale getirilmesi amaçlanır. Bu bağlamda Almanya'daki Türk işçiler, anavatan ile iletişimlerini sürdürme çabalarının bir yansıması olan bağışlarla Türkiye'deki eğitim kurumlarına katkı sunmak istemişlerdir. Örneğin 13 Mayıs 1966 tarihinde Almanya'da çalışan Türk işçiler tarafından yapılan bağış, Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı Başlarkadı-Mestanoğlu İlkokulu'na ulaşmış, göçmen işçiler söz konusu okula plastik insan vücudu modeli, mikroskop, mercek takımı, ayna, cam prizma ve benzeri ders gereçleri bağışlamıştır.²⁴ 6 Kasım 1967 yılında yapılan bir hayırseverlik ise Denizli İmam Hatip Okuluna bağış yoluyla Ford Taunus marka 1965 model bir minibüsün gönderilmesidir.²⁵ Bağış yapılan eğitim kurumlarından bir diğeri halk eğitim merkezleridir. Bu kapsamda Almanya'daki Türk işçi Şerif Sezen tarafından Kırşehir Halk Eğitim Merkezine bağış yoluyla gönderilen 1971 model Ford Transit marka bir taşıt söz konusu kurumun hizmetine sunulmuştur.²⁶ Türkiye'deki okullara

²¹ BCA, 30.18.1.2/196.36.18.

²² BCA, 30.18.1.2/196.36.18.

²³ BCA, 30.18.1.2/217.22.3.

²⁴ BCA, 30.18.1.2/196.36.18.

²⁵ BCA, 30.18.1.2/212.80.12.

²⁶ BCA, 30.18.1.2/287.71.19.

yapılan bir diğer bağış, 13 Nisan 1972 tarihinde Almanya'daki bir grup Türk işçi tarafından Nevşehir'e bağlı Kaymaklı İlkokuluna yapılmıştır. Okula bağış yoluyla; 12.000 lira değerinde bir sinema makinesi, 2.500 lira değerinde bir teksir makinesi, 2.000 lira bedelinde F tipi bir daktilo, 250 lira değerinde bir insan vücudu modeli, 1.400 lira değerinde bir radyo, 700 lira değerinde bir mikroskop, 250 lira değerinde tren maketi, 1.700 lira değerinde amplifikatör ve 750 lira değerinde bir duvar saati gönderilmiş olup bağışların toplam bedeli 21.550 liradır.²⁷

Sağlık Kurum ve Kuruluşlarına Gönderilen Bağışlar

Belirli bir kişi veya kurumu maddi açıdan desteklemek üzere yapılan bağışlar, sosyal ve kültürel yönden toplumun kalkınmasına fayda sağlayabileceği gibi toplumun temel ve acil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik de olabilmektedir. Bu esastan yola çıkarak Almanya'daki göçmen işçiler, Türkiye'deki sağlık kurum ve kuruluşlarına her türlü araç-gereç, teçhizat, malzeme ve otomobil bağışlayarak yurttaşlarına verilen sağlık hizmetlerine katkı sağlamışlardır. Aşağıda Türk işçilerin bağış yoluyla Türkiye'de sağlık merkezlerine sağladığı katkılar hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır:

- Almanya'dan gönderilen bağışlardan biri 26 Mart 1968 tarihinde Türkiye'ye ulaşmıştır. Hüseyin Remzi Pür ve Ali Fuat Pür isimli göçmen vatandaşlar, Uşak iline bağlı Ulubey'de bulunan bir sağlık merkezinin hizmetinde kullanılmak üzere 1962 model Ford Transit marka bir minibüsü bağış yoluyla Türkiye'ye göndermiştir.²⁸

- 25 Temmuz 1970 tarihinde göçmen işçilerden İbrahim Sevindik tarafından Kocaeli'deki bir sağlık merkezinin hizmetinde kullanılmak üzere 1968 model Fort Transit marka bir otomobil bağışlanmıştır.²⁹

- 17 Mayıs 1972 tarihinde Almanya'daki Türk işçilerden Nasuh Koç tarafından Kayseri'nin Tomarza ilçesine bağlı bir sağlık merkezine 1971 model Ford markalı bir minibüs bağış yoluyla gönderilmiştir. Aynı tarihte Türk işçi Ahmet Kürkçüoğlu tarafından Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı bir sağlık merkezine 1966 model Ford Taunus marka bir minibüs; Muhittin Orak tarafından Kırşehir Devlet Hastanesi'ne 1961 model Chevrolet marka bir araç, Yusuf Salman ile Davut Salman tarafından Kırşehir Devlet Hastanesi'ne 1965 model Volkswagen marka bir minibüs ve Hasbi Keskin

²⁷ BCA, 30.18.1.2/281.33.13.

²⁸ BCA, 30.18.1.2/217.22.3.

²⁹ BCA, 30.18.1.2/261.2.20.

tarafından Balıkesir'in Dursunbey ilçesine bağlı bir sağlık merkezine 1964 model Opel marka bir otomobil bağışlanmıştır.³⁰

- 26 Mayıs 1970 tarihinde Osman Darcın tarafından Ermenek'teki bir sağlık merkezine 1962 model Opel marka bir karavan bağış yoluyla gönderilmiştir. Türkiye'deki sağlık merkezlerine hizmet etmek üzere gönderilen bir diğer bağış, 30 Haziran 1972 tarihinde Şerafettin Altay tarafından Zonguldak Beycuma'ya ulaşan 1972 model Ford marka bir ambulans'tır.³¹

- 15 Eylül 1972 tarihinde Mustafa Dayıoğlu tarafından 1968 model Fiat marka bir araç Samsun Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinin hizmetine sunulmuştur.³²

- 7 Ekim 1972 tarihinde Göçmen işçi Mustafa Arıtürk tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına 1968 marka Opel Rekort marka bir otomobil ve göçmen işçi Ali İhsan Yıldırım tarafından Giresun'un Akçalı köyüne 1963 model Mercedes marka bir ambulans bağışlanmıştır.³³

- Almanya'da çalışan Türklerden öğretmen Sevim ve Cevat Cangatin çifti, biriktirdikleri paranın bir bölümüyle bir ambulans satın alarak İstanbul Validebağı Hastanesi'ne bağışlamışlardır. Çift, Öğretmenler Hastanesi olarak da bilinen bu hastaneye bağışladıkları araç sayesinde Türkiye'deki meslektaşlarına hizmette bulunacaklarını ifade etmişlerdir.³⁴

Belediyelere Gönderilen Bağışlar

Toplumların gündelik yaşamlarındaki ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu bulunan belediyeler, yapacakları harcamalarının finansmanını kimi zaman bağışlar yoluyla oluştururlar. Belediyelerin kabul edeceği bu bağışlar, tüzel bir kişi tarafından yapılabileceği gibi özel kişilerin yapacağı bağışlar da belediyelere kaynak olabilmektedir. Özel kişiler tarafından yapılan maddi bağışlar yol ve bina yapımında kullanılabilir veya bir kamu hizmetine araç olabilmektedir. Bu bağlamda Almanya'da çalışan Türk işçilerin Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerindeki belediyelere gönderdikleri bağışlar, Türkiye'deki yurttaşlarının menfaatleri doğrultusunda kullanıma sunulmuştur. Göçmen işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri bağışlar hakkında ayrıntılı bilgiler aşağıdaki gibidir:

³⁰ BCA, 30.18.1.2/282.42.1.

³¹ BCA, 30.18.1.2/283.48.16.

³² BCA, 30.18.1.2/287.71.19.

³³ BCA, 30.18.1.2/289.79.13.

³⁴ "Karı-Koca Öğretmenler Ambulans Bağışladılar", *Milliyet*, 30 Kasım 1980, s. 4.

- Almanya'da çalışan Şenol Akçan tarafından Afyon'un Dinar ilçesindeki belediyeye 1963 model Ford marka minibüs gönderilmiştir.³⁵

- 25 Temmuz 1970 tarihinde Almanya'da bulunan Türk işçiler tarafından Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı Özkonak Belediyesine bağış yoluyla bir adet Caterpillar marka buldozer gönderilmiştir.³⁶

- 30 Aralık 1970 tarihinde Almanya'daki göçmen işçiler tarafından Tekirdağ'ın Muratlı Belediyesine cankurtaran olarak kullanılmak üzere 3.100 mark bedelinde 1966 model bir karavan bağışlanmıştır.³⁷

- 2 Mart 1971 tarihinde Almanya'daki Türk işçiler, Trabzon'un Köprübaşı Belediyesi bünyesinde hizmet verecek 12.190 mark bedelinde Demag Pokorny marka kompresör, 55.300 mark bedelinde Hanomag marka dozer ve 36.500 mark bedelinde International marka kepçeyi Türkiye'ye göndermiştir. Ayrıca hibe edilen bu makinelerin arıza yapmaları halinde gerekli malzeme ve parçalar da gönderilerek Trabzon halkının hizmetine sunulmuştur. Denizcilik Bankası Türk Anonim Şirketi ortaklığıyla gönderilen malzemeler Hamburg limanından yola çıkarak Trabzon Limanı'na ulaştırılmıştır.³⁸

- 29 Eylül 1971 tarihinde Almanya'daki Behzat Uğur tarafından Tortum Belediyesine 1964 model Opel marka bir otomobil ve Nail Burunkaya tarafından Gülşehir Belediyesine International marka iş makinesi bağış yoluyla gönderilmiştir.³⁹

- 8 Mayıs 1972 tarihinde göçmen işçi Murat Asan tarafından Sakarya Karasu Belediyesine 1966 model Ford Taunus marka bir taşıt; Osman Yontar tarafından Kırşehir Mucur Belediyesine 1969 model Mercedes marka bir taşıt; Muzaffer Temel tarafından Kastamonu Devrekani Belediyesine 1964 model Ford Taunus marka bir taşıt; İhsan Sebat tarafından Nevşehir'in Gülşehir Belediyesine 1966 model Opel marka bir taşıt ve göçmen işçi Muharrem Sitti tarafından Nevşehir'e bağlı Ürgüp Belediyesine 1966 model Ford Taunus marka bir taşıt bağışlanmıştır.⁴⁰

³⁵ BCA, 30.04.1970/249.29.4.

³⁶ BCA, 30.18.1.2/254.54.2.

³⁷ BCA, 30.18.1.2/261.2.20.

³⁸ BCA, 30.18.1.2/265.29.10.

³⁹ BCA, 30.18.1.2/272.71.14.

⁴⁰ BCA, 30.18.1.2/282.40.15.

- 15 Haziran 1972 tarihinde Almanya'daki Türk işçi Ali Rıza Onur tarafından Kütahya Simav Belediyesine 1964 model Ford Taunus marka bir otomobil ve Naim Körs tarafından Urfa Viranşehir Belediyesine 1962 model Ford Taunus marka otomobil bağışlanmıştır.⁴¹

- 30 Haziran 1972 tarihinde Almanya'da çalışan Hakkı Coşkun, Ankara Belediyesi Zabıta Müdürlüğüne 1965 model Volkswagen marka bir otomobil; Şükrü Çakır tarafından Zonguldak Kozlu Belediyesine 1962 model Opel marka Kapitan bağışlanmıştır.⁴²

- 15 Eylül 1972 tarihinde Almanya'daki göçmen işçi Mehmet Olkun tarafından Çorum İskilip Belediyesine 1971 model Fiat marka bir taşıt, Arif Tanış tarafından Niğde Aksaray Taşpınar Belediyesine 1964 model Opel marka bir taşıt ve Haşim Karakoyun tarafından Ankara Belediyesi Zabıta Müdürlüğüne 1964 model Simca marka bir taşıt bağış yoluyla gönderilmiştir.⁴³

- 7 Ekim 1972 tarihinde Almanya'da çalışan bir grup Türk işçi tarafından Kırşehir Kaman Belediyesine Gebr Hanomag marka bir buldozer; Almanya'da turist olarak bulunan Ekrem Baytemur tarafından Kaman Belediyesine 1964 model Ford Taunus marka bir otomobil; göçmen işçi Tahsin Ülgen tarafından Sakarya Karasu Belediyesine 1964 model Mercedes marka bir kamyon, 1966 model Ford Taunus marka bir otomobil, 1967 model Caterpillar marka bir loder ve Hilman marka bir buldozer; Almanya'daki Türk işçi Bekir Sağat tarafından Nevşehir'in Gülşehir ilçesine bağlı Karacaşar Belediyesine 1968 model Ford marka bir minibüs bağışlanmıştır.⁴⁴

Diğer Bağışlar

Bağışa yönelik tanımlarda, kişinin kendi ailesi dışında başkalarının ve kurumların yararına yapıldığı vurgusu vardır. Dolayısıyla toplumsal dayanışmanın önemli unsurlarından olan bağışların yapılacağı alanların geniş olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de kimsesiz ve muhtaçlara yönelik yardım faaliyetinde bulunan kurumlar da bağış kabul etmektedir. Bunlardan biri Çocuk Esirgeme Kurumudur. Bu kapsamda Almanya'da Türk işçiler tarafından Türkiye'deki birçok ilde Çocuk Esirgeme Kurumu şubelerine bağışta bulunulmuştur. Örneğin 13 Nisan 1972'de Almanya'da çalışan Türk işçi Hüseyin Alptekin tarafından Bartın Çocuk Esirgeme Kurumuna 1966 model ve 800 mark bedelinde Volkswagen marka bir

⁴¹ BCA, 30.18.1.2/283.45.20; BCA, 30.18.1.2/283.45.17.

⁴² BCA, 30.18.1.2/283.48.16.

⁴³ BCA, 30.18.1.2/287.71.19.

⁴⁴ BCA, 30.18.1.2/282.42.19.

otomobil gönderilmiştir.⁴⁵ 26 Mayıs 1972 tarihinde ise Almanya'daki Türk işçi Satılmış Özbek tarafından Bartın Çocuk Esirgeme Kurumuna 1966 model Ford Taunus marka bir taşıt bağışlanmıştır.⁴⁶ Bir diğer bağış, 30 Haziran 1972 tarihinde Almanya'daki göçmen işçi Nurdoğan Anafarta tarafından yapılmış olup bağışa konu olan 1965 model Opel marka bir otomobil Çocuk Esirgeme Kurumunun genel merkezine gönderilmiştir.⁴⁷

Yukarıda ele alınan bağışlardan başka Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen bilgiler, Almanya'daki Türk işçilerin Türkiye'de faaliyet yürüten bazı derneklere bağışta bulunduğu işaret etmektedir. Bunlardan biri Adana'daki Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gaziler Derneği olup Almanya'da elektrik teknisyeni olarak çalışan Avni Giydirenler tarafından derneğe Grundig marka televizyon, bir adet anten ile bir adet av çiftesi ve 100 fişek gönderilmiştir.⁴⁸ Ayrıca köy işlerinde kullanılmak üzere yapılan bağışlar da bulunmakta olup bunlardan biri 5 Mart 1971 tarihinde Almanya'daki Türk işçiler tarafından Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Ulucami ve Akköse köyleri yol yapımında kullanılmak üzere 1966 model Fiat marka bir buldozerdir.⁴⁹ Bir diğeri 7 Ekim 1972 tarihinde göçmen işçi Mustafa Haliloğlu tarafından bizzat getirilip Trabzon'un Araklı ilçesine bağlı Kaymaklı Köyü'ne bağışlanan 1966 model bir iş makinesidir.⁵⁰

Göçmen işçiler tarafından Türkiye'ye gönderilen bağışlara verilecek örnekler çoğaltılabilir. Çeşitli kanallardan Türkiye'ye gönderilen bağışlar yanında göçmen Türk işçilerin, izinlerini geçirmek için Türkiye'ye geldiklerinde bizzat yaptıkları bağışlar da vardır. Bunlardan biri Milliyet Gazetesi'nin 28 Temmuz 1972 tarihindeki sayfalarına yansımıştır. Söz konusu haberde; Almanya'da çalışan Türk işçilerden Ömer Ünver'in 40 bin lira değerindeki otomobilini, izinli olarak geldiği İstanbul'da, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfına bağışladığı bildirilmiştir. Ömer Ünver, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde Devecipınar köyünde ilkokul müdürü iken 1970 yılında Almanya'ya işçi olarak giderek Essen'de pres işçiliği yapmaya başlamıştır. Gazeteye verdiği röportajda, Köln radyosunun Türkçe yayınlarından memleket haberlerini takip ettiğini söyleyen Ünver, vatana yararlı olma çareleri ararken Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfına bağışta bulunabileceğini öğrendiğini dile getirmiştir. Almanya'ya nazaran Türkiye'de daha pahalıya satılan bir araba olsun diye 1969 model bir Fiat

⁴⁵ BCA, 30.18.1.2/281.33.13.

⁴⁶ BCA, 30.18.1.2/282.42.19.

⁴⁷ BCA, 30.18.1.2/283.48.16.

⁴⁸ BCA, 30.18.1.2/272.71.14.

⁴⁹ BCA, 30.18.1.2/262.13.8.

⁵⁰ BCA, 30.18.1.2/289.79.13.

marka otomobil aldığını ifade eden Ömer Ünver, arabayla Yozgat'a gelerek Vakıfa bağışta bulunduğunu bir yıl sonra geldiğinde daha pahalı bir arabayı bağışlayacağını sözlerine eklemiştir. Ayrıca Almanya'da çalışan birçok Türk işçinin Türkiye'deki vakıflara bağışta bulunmaya hazır olduğunu fakat bağışta bulunmanın yollarını bilmedikleri için böyle bir adım atamadıklarını belirtmiştir.⁵¹ Türkiye'ye gelen bir diğer işçi, Türk Donanma Vakfına 10 bin Mark bağışlamıştır. Türk işçi, bu bağışın Almanya'da çalışan bir Türk işçisi tarafından yapıldığını yazmanız yeterli diyerek isminin açıklanmasını istememiştir.⁵²

Türk işçilerin bağışları, kampanyalar yoluyla da toplanarak Türkiye'ye katkı sağlamıştır. Almanya'daki Türk işçiler tarafından 1974 yılında yürütülen bağış kampanyasında bir hafta içerisinde 1,5 milyon Mark (yaklaşık 8 Milyon Türk lirası) toplanarak Alman Merkez Bankası Deutsche Bank'a yatırılmıştır. Alman gazetelerinin verdiği haberde; Federal Almanya'da bulunan Türk işçilerinin 22 Temmuz'dan bu yana Türk Hava Kuvvetleri için yaklaşık bir milyon Mark topladıkları, toplanan paranın Türkiye'nin kendi uçak sanayiini kurmasına harcanacağı bildirilmiştir. Kampanyada en büyük bağışın sekiz Türk işçisi tarafından yapılan 60 bin Mark olduğu belirtilmiştir. Bonn Büyükelçisi Vahit Halefoğlu tarafından verilen bir demeçte bağışla ilgili şu sözler dile getirilmiştir: *"21 Temmuz 1974'te başlatmış olduğumuz Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfına bağış kampanyanızı yakından takip ediyor, asil jestinizi kutluyorum. Federal Almanya'daki vatandaşlarımızın yaptıkları yardımların son olaylarda fevkalade hızlandığını mutluluk ve heyecanla müşahade ediyorum. Kendilerine bu vatanperver hareketlerinden ötürü Türk Silahlı Kuvvetlerinin şükranlarını sunarım"*⁵³ Almanya'daki Türk işçiler tarafından planlanan bir diğer yardım kampanyası, 1979 yılında, Türk güreşinin geliştirilmesine hizmet etmek üzere Güreş Federasyonu Başkanı Zeki Avralıoğlu ile Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide tarafından organize edilmiştir.⁵⁴ 18 Kasım 1980 tarihinde Federal Almanya'da Kızılay tarafından bir bağış kampanyası yürütülmesi planlanmıştır. Kampanyanın amacı Edirne-Ankara-İskenderun karayolunda Kızılay merkezlerinin açılması olarak belirtilmiştir. Kızılay yetkilileri tarafından söz konusu karayolunun uluslararası bir hat olması ve Türkiye'deki trafik kazalarının en yoğun olduğu bölge olması nedeniyle

⁵¹ "Almanya'da Aldığı Otomobili Türk Hava Kuvvetlerine Bağışladı", *Milliyet*, 28 Temmuz 1972, s. 1,9.

⁵² "Almanya'da Çalışan Bir Türk İşçi Donanma Vakfı'na 10 bin Mark Bağışladı", *Milliyet*, 24 Haziran 1980, s. 1.

⁵³ "Almanya'da 1,5 Milyon Mark Toplandı", *Milliyet*, 2 Ağustos 1974, s. 1.

⁵⁴ "Batı Almanya'daki Türk İşçiler Arasında Açılacak Yardım Kampanyası...", *Milliyet*, 7 Şubat 1979, s. 15.

yolda her 250 kilometrede bir Kızılay yardım merkezi kurulmasının planlandığını bildirilmiştir. Kampanyanın Frankfurt, Münih, Hannover ve Batı Berlin’de sürdürülmesi hedeflenmiştir.⁵⁵

Almanya’ya işçi olarak giden ve Türkiye ile aidiyet bağlarını korumak için girişimlerde bulunan göçmen işçilerin bu çabaları, devlet tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda bağışların Türkiye’ye ulaşması sırasında karşılaşılabilecek her türlü güçlük çözülmeye çalışılmıştır. Bağışların ilgili kurum ve kuruluşlara ulaşmasında karşılaşılan mali kısıtlamalar karşısında ise Türk işçilerin anavatanına gönderdikleri malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması uygun görülmüştür. Gümrük ve Tekel Bakanlığının 17 Mart 1971 ve 9 Nisan 1971 tarihli yazısı üzerine 5383 sayılı kanunun 17. maddesi gereği kamu yararı ve kamunun faydasına ücretsiz tahsis edilmiş milli tesislere bağış yoluyla gelen eşyaların, Bakanlar Kurulu kararıyla gümrük vergisinden muaf tutulacağı bildirilmiştir. Kanunun 17. maddesinde geçen bu hükümle yurtdışında çalışan Türk işçilerin ülkeye gönderdikleri her türlü eşya, makine, teçhizat vesaire malzemeden herhangi bir ücret alınmaksızın ülkeye girişi sağlanmıştır.⁵⁶

Sonuç

Uluslararası göçler, kendine özgü kalıpları içerisinde, toplumsal dinamikleri değiştirmektedir. Bu değişimin en bariz etkisi daha iyi yaşam şartları arayan kimselerin anavatanlarıyla bağlarını koparmak zorunda kalmalarıdır. Fakat 1961 yılında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan işgücü anlaşmasıyla ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan Türk işçiler, kültürel kimliklerini kaybetmemek için direnç göstermiş ve anavatanlarıyla aidiyet bağını korumak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin başında anavatanı sık sık ziyaret etmek, Almanya’da elde ettikleri kazançların bir kısmını Türkiye’ye transfer ederek ülkenin yatırım alanlarına ortak olmak ve hayırsever bir kimlikle yurttaşlarına bağışta bulunmak gelmiştir. İşgücü anlaşmasıyla başlayan Almanya’ya işçi göçü, Türk vatandaşlara ekonomik açıdan refah içinde bir yaşam sunarken bir taraftan da göçmen işçiye anavatanla bağını koruma sorumluluğu yüklemiştir. Türk kimliğini korumak isteyen Almanya’daki işçiler, çeşitli yollarla Türkiye ile temas kurmuşlar, bu temasın araçlarından biri de bağışlar olmuştur. Türkiye ile aidiyet bağını koruyan Almanya’daki işçiler, bağışlar yoluyla Türkiye’deki yurttaşlarıyla kültürel ve sosyal bağlarını dinç tutmayı bununla birlikte Türkiye’nin sosyoekonomik kalkınmasında rol almayı hedeflemişlerdir. Türk işçiler, Türkiye’ye bağışlayacakları her türlü araç

⁵⁵ “Kızılay F. Almanya’da Bağış Kampanyası Açacak”, *Milliyet*, 15 Kasım 1980, s. 10.

⁵⁶ *Kanunlar Dergisi*, C. 31, s. 635.

gereç ve malzemeyi aralarında kurdukları komiteler aracılığıyla göndermişlerdir. Bununla birlikte Türkiye'ye gelip bağış doğrudan yapanlar da olmuştur. Bu durum göçmen işçinin izin günlerini Türkiye'de geçirdiğine işaret ettiği gibi bağışın zamanında ve kuruma doğrudan ulaşmasında önem taşımıştır. Bağışların ulaşması konusunda Gümrük ve Ticaret Bakanlığının aldığı gümrük muafiyeti kararıyla ise bağışlarının herhangi bir maddi kısıt ile karşılaşmaması amaçlanmıştır.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere bağışlar, Türkiye'nin çeşitli kurum ve kuruluşlara aynı kaynak olmuştur. Bağış yapılan il ve ilçeler bazında şu husus dikkat çekmektedir: Genel olarak göçmen işçi doğup büyüdüğü il için hayırseverlik faaliyetinde bulunmuştur. Bu durum, bağışının özellikle memleketinde anılmak istediği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bağış yapılan kurum ve kuruluşlarda eksikliklerin tespit edilerek ona göre malzeme, araç gereç, vasıtanın gönderildiği varsayıldığında Almanya'daki göçmen işçinin Türkiye ile sık sık temaslarda bulunduğunu söylemek mümkün olur. Gönderilen malzeme ve araç-gereçler dikkate alındığında ise daha çok otomobil, minibüs, kamyonet, iş makinesi, buldozer türünden vasıtaların bağışlandığı ve bu taşıtlar arasında Ford marka olanların çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumdan yola çıkarak 1961 yılından itibaren ilk kez Almanya'nın otomobil imal eden Ford fabrikasında çalışma hayatına katılan Türk işçilerin⁵⁷ söz konusu markanın araçlarını ucuza satın alarak bağışa konu ettikleri şeklinde bir değerlendirilmeye varılabilir.

Anavatana duyulan özlem ve güçlendirilmeye çalışılan aidiyet bağıyla Almanya'daki göçmen işçiler, Türkiye'deki yurttaşlarıyla yürüttükleri bağış kampanyaları yoluyla sosyal bir alışverişte bulunmuşlardır. Bu dayanışma Türkiye'deki bazı kurum ve kuruluşların fiziksel bakımdan güçlenmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda göçmen işçiler tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfına gönderilen bağışlar ile harp sanayiine yönelik yeni kuruluşlara kaynak oluşturmak istenmiştir. Camilere bağışlanan eşyalar, Çocuk Esirgeme Kurumu ile çeşitli illerdeki sağlık merkezleri ve

⁵⁷ 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan işgücü anlaşmasıyla birlikte Almanya'ya göçen ilk içi grubu Köln Ford Fabrikası'nda Alman çalışma hayatına katılmışlardır. 1964 yılından itibaren Köln Ford Fabrikası'nda çalışan Türk işçilerin sayısı giderek artmış ve 1973 yılına gelindiğinde fabrikada çalışan Türk işçi sayısı toplam işçi sayısının %70'ine ulaşmıştır. Ford fabrikasında giderek artan Türk işçi sayısı Köln ve Çevresi Türk İşçileri Cemiyeti'nin kurularak sosyal ve ekonomik haklarını kazanabilmeleri adına Alman Hükümeti'ne birlikte mücadele edileceği mesajını vermişlerdir. Bu konuda bakınız: Metin Gür, *Otuz Yılın İçinden*, Hückelhoven Verlag, Anadolu 1993, s.89; Bayram Yalçın, *Göçmen-İşçi Hareketleri Almanya-1973 Ford Otomobil Fabrikası İşçi Grevi*, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 4, 2021, s. 119.

hastanelere gönderilen taşıtlar ve yukarıda bahsi geçen gaziler derneğine gönderilen eşyalar bağışının yüksek manevi değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Almanya'daki Türk işçiler tarafından yapılan en yoğun bağış alanı, yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerindeki belediyelerdir. Göçmen işçi, belediyelere gönderdiği çeşitli türden malzeme ve araç-gereçler ile kamu yararı gözetmiştir. Bu durum bağışının, Türkiye'nin toplumsal olarak refaha ulaşması arzusunu yansıtmaktadır. Son olarak göçmen işçinin çeşitli okullara bağışta bulunması toplumun kalkınmasında eğitimin önemli rol üstlendiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1963.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 1969.

Kanunlar Dergisi, C. 31, s.635.

Gazeteler

"Almanya'da 1,5 Milyon Mark Toplandı", *Milliyet*, 2 Ağustos 1974, s.1.

"Türk İşçi Donanma Vakfı'na 10 Bin Mark Bağışladı", *Milliyet*, 24 Haziran 1980, s.1.

"Yardım Kampanyası...", *Milliyet*, 7 Şubat 1979, s.15.

"Kızılay F. Almanya'da Bağış Kampanyası Açacak", *Milliyet*, 15 Kasım 1980, s.10.

"Karı-Koca Öğretmenler Ambulans Bağışladılar", *Milliyet*, 30 Kasım 1980, s.4.

Kitaplar

Aydın, Y. (2016). *Turkish Diaspora Policy: Transnationalism or Long-Distance Nationalism*, Transnational Press, London.

Berberoğlu, B. (2009). *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bremmer, R. H. (1996). *Giving: Charity and Philanthropy in History*, Transaction Publishers, New Brunswick and London.

Castles, S.- Miller, M J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Gür, M. (1993). *Otuz Yılın İçinden*, Hükelhoven Verlag Anadolu.
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M.A. Kılıçbay- O. Aydoğuş, Ankara.
- Singer, A. (2012). *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Talas, C. (1979). *Sosyal Ekonomi*, S. Yayınları, Ankara.
- Tuna, O. (1982). *Sosyal Siyaset*, Fakülteler Matbaası, Ankara.
- Unat, N.A. (2006). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Unat, N.A.- Keleş, R.- Penninx, R.- Renselaar, H. V.- Velzen L.V.- Yenisey L. (1975). *Göç ve Gelişme, Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara üniversitesi SBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Makaleler

- Erkal, M. (1980). "Beyin Göçü", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.18, s. 76.
- Karahasan, Y. (1998). "Almanya Ölçeğinde Göç ve Türkiyeli İşçiler", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 3, s. 538.
- Kumaş, H.- Ulutaş, Ç. Ü. (2017). "Uluslararası Emek Göçünün Genel Görünümü", *Uluslararası Sosyal Politika Teorileri, Normlar, Kurumlar, Sorunlar ve Güncel Gelişmeler*, ed. Kaya Pir Ali, Güler Ceyhun, Umuttepe Yayınları, Kocaeli. s.451.
- Sencer, M. (1983). "İşçi Göçü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, s.1178-1188.
- Ünver, O. C. (2012). "Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 45, s.179.
- Yalçın, B. (2021). "Göçmen-İşçi Hareketleri Almanya-1973 Ford Otomobil Fabrikası İşçi Grevi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.4, s.114-124.
- Zincir, R.- Bikmen F. (2006). "Kavramsal Çerçeve ve Yönetici Özeti", *Türkiye'de Hayırseverlik, Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması* TÜSEV Yayınları, İstanbul.

Tezler

- Topal, M. (2021). *Türkiye Tarihinden Bir Arakesit: 1950-1980 Yıllarında Kadınların Kamusal Alanda Görünürlüğünü Meşrulaştıran Hayırseverlik Faaliyetleri: Dermancıoğlu Ailesi Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ekler

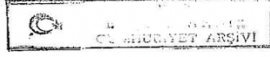
Ek-1:1972 Yılında Almanya'daki Türk İşçilerin Türkiye'deki Belediyelere Gönderdikleri Bağışlar

LİSTE		Taşıtın nitelikleri
Hibe edenin adı	Tahsis edildiği Belediye	
Murat Asan	Sakarya İli, Karasu Belediyesi	Markası : Ford Taunus Modeli : 1966 Tipi : 17M/21 Motor No : FS.66-508 Şasi No. : GA-3LFS-66508 Radyosu : Var Pikabı : Var.
Osman Yontar	Kırşehir İli, Mucur Belediyesi	Markası : Mercedes Modeli : 1969 Motor No. : 1150104600 ve 11501.5-10-027816 mevcut numaralı.
Muzaffer Temel	Kastamonu İli, Devrekani Belediyesi	Markası : Ford Taunus Modeli : 1964 Motor No. : 1060235 Şasi No. : T.4.T.1060235 Değeri : 450. DM.
İnsan Sebat	Nevşehir İli, Gülşehir Belediyesi	Markası : Opel Modeli : 1966 Motor No. : 170920427 Şasi No. : 113284814 Değeri : 1500.- DM.
Muharrem Sitti	Nevşehir İli, Ürgüp Belediyesi	Markası : Ford Taunus Modeli : 1966 Motor No. : GY 73346 Şasi No. : GA 31 EE 25390

510428120

Ek-2/1: Almanya'daki İşçiler Tarafından Türkiye'ye Bağış Yoluyla Gönderilen Malzemelerin Gümrük Vergisi'nden Muaf Tutulmasına İlişkin Karar Örneği

**T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI**

KARARNAME

Sayı : 7/ 5213

Ekli
1

1-Federal Almanya'da çalışan Ali İhsan Yıldırım tarafından Giresun İli Akçalı Köyüne bağışlanan ilişik listede birinci sırada nitelikleri yazılı ambülansın,
2-Federal Almanya'da çalışan işçilerimiz tarafından Kırşehir İli Kaman Belediyesine bağışlanan ilişik listede ikinci sırada nitelikleri yazılı buldozer'in,
3-Federal Almanya'da turist olarak bulunan Ekrem Baytemur tarafından Kırşehir İli Kaman Belediyesine bağışlanan ilişik listede üçüncü sırada nitelikleri yazılı otomobilin,
4-Federal Almanya'da çalışan işçiler adına Tahsin Ülgen tarafından Sakarya İli Karasu Belediyesine bağışlanan ilişik listede dördüncü sırada nitelikleri yazılı damperli kamyon, otomobil, yükleyici (loder) ve buldozer'in,
5-Federal Almanya'da çalışan Bekir Sağat tarafından Nevşehir İli Gülşehir İlcesine bağlı Kuracaşar Belediyesine bağışlanan ilişik listede beşinci sırada nitelikleri yazılı minibüs'in,
6-Federal Almanya'da çalışan Mustafa Arıtürk tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağışlanan ilişik listede altıncı sırada nitelikleri yazılı otomobilin,
7-Federal Almanya'dan Mustafa Haliloğlu tarafından getirilip Trabzon İli Araklı İlcesi, Kaymaklı Köyüne bağışlanan ilişik listede yedinci sırada nitelikleri yazılı traxcavator'un,
Gümrük vergisinden muaf tutulması; Maliye Bakanlığının olumlu görüşüne dayanan Gümrük ve Tekel Bakanlığının tarih ve sayısı ilişik listede kayıtlı yazıları üzerine, 5383 sayılı Kanunun 17 nci maddesinin 24/7/1964 tarih ve 903 sayılı Kanunun 5 inci maddesinin (M) fıkrası ile değişik 2 inci fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 24/7/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Ş. Uzun Başbakan
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Adalet Bakanı
Milli Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı
Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı
Eğitim ve Kültür Bakanı
Ticaret Bakanı
Sosyal İşler ve Sosyal Yardım Bakanı
Gümrük ve Tekel Bakanı
Tatiller ve Turizm Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
Sanayi ve Teknoloji Bakanı
En. ve Tab. Kır. Bakanı
Turizm ve Tan. Bakanı
İnsan ve İşleri Bakanı
Kırsal İşleri Bakanı
Orman Bakanı
Gençlik ve Spor Bakanı

Dosya No:
62-417

1935

030 10 01 02 289 79 13

Ek-2/2: 7 Ekim 1972 Tarihinde Türkiye'ye Gönderilen Bağışların Ayrıntılı Listesi

7/10 /1972 tarih ve 7/52/3 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnameesinin
eki C E T V E L

Sıra No	Cinsi	Markası	Modeli	Tipi	Motor No	Şasi No	Gümrük ve Tekel Bakanlığının Tarih ve Sayısı
1	Ambulans	Mercedes	1963	-	621912-10 029948	110100-10-030253	23/9/1972 37982/94-A-37982
2	Buldozer	Gebr Hanomag	-	(numarası K-15 E.P.S.445311)			25/9/1972 38578/94-A-38578
3	Otomobil	Ford Taunus	1962	17 m F 3	436552	P3T436552	" " " 38579/94-A/38579
4	Kanyon	Mercedes	1964		34694-10-002635	338009-10-004698	
B-	Otomobil	Ford Taunus	1966	17 M	BE28Ford/2155460	CA 11FE55460	
6	Lozer	Caterpillar	1967		9336		
D-	Buldozer	Hilman	(BID8/81 B140 1624)				27/9/1972 38305/94-A/38305
5	Minibüs	Ford	1968		128 BX 28208	GB 72 HR 28208	" " " 38403/94-A/38403
6	Otomobil	Opel Rekord	1968		15.1060 107	112523 388	" " " 33827/94-A/35414
7	Traktör		1966	Typ 955 H	72 A 106	3617	" " " 36638/94-A/36492

080 16 00 08 299 79 13

Ek-3: Almanya'da Yaşayan Bir Türk İşçinin Milliyet Gazetesinde Yer Alan Bağış Haberi 28 Temmuz 1972

Ek-4: 1974 Yılında Almanyalı Türk İşçiler Tarafından Yürütülen Bağış Kampanyası

Milliyet Halk Gazetesi Avrupa Baskısı

8 SAYFA 75 PRANGA

Milliyet Avrupa baskısının Almanya'da açtığı kampanya başarı ile sürdürülüyor...

ALMANYA'DA 1,5 MİLYON MARK TOPLANDI

Almanya'daki Türklerin bir hafta içinde yaklaşık 8 milyon lira toplamasına, Alman basını büyük önem verdi, gazetelerin çoğu olaya birinci sayfalarında yer ayırdı.

TZ "Tagess Zeitung"

Die Welt

< III >

Yazım Kuralları

1. Yazılar **10.000 (onbin) sözcükten fazla** olmamalıdır.

2. Kitap incelemelerinin uzunluğu **1.500 (binbeşyüz) sözcüğü** geçmemelidir.

3. Makale adı ve yazar adından sonra “Öz”, “Abstract”, “Sommaire”, “Zusammenfassung” başlığı altında Türkçe ve yabancı dilde ((İngilizce, Fransızca, Almanca) yazılmış özet olmalıdır. Türkçe özetler **150 kelimedenden az 300 kelimedenden fazla** olmamalıdır.

4. Türkçe ve yabancı dilde olmak üzere en az beş anahtar kelime belirlenecektir.

5. Yazara ait unvan, kurum, e-mail adresi, **orcid numarası**, şehir ve ülke bilgileri ilk sayfanın dipnotunda * sembolü ile yer alacak ve **9 punto italik** olacaktır.

* *Prof. Dr., Ankara Üniversitesi; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi; Tarih Bölümü; email@example.com; ORCID: 0000-00000-0000; Ankara-Türkiye.*

6. Makalenin yazımında;

a) Makale başlığı Times New Roman **14 punto koyu**, yabancı dildeki karşılığı Times New Roman **13 punto normal** olacaktır. Yabancı dildeki başlık Türkçe başlığın hemen altında verilecektir.

b) Makale başlıkları her iki dilde de **büyük harflerle** yazılacaktır.

c) Yazar adı Times New Roman **12 punto koyu**,

d) Öz ve yabancı dilde Öz **10 punto italik**,

e) Metin baştan sona kadar **11 punto normal** olacaktır.

ANA METİNDE YAPILMASI GEREKEN TEKNİK UYGULAMALAR:

a) Kenar boşlukları: Üst 5,6 cm, alt 5,6 cm, sol 4,5 cm, sağ 4,5 cm

b) Kenardan uzaklık: Üst 4,6 cm, alt 0 cm

c) Hizalama: İki Yana Yasla

d) Girinti: Sol:0 Sağ:0

e) Özel: İlk Satır

f) Değer: 0,5 cm

g) Aralık: Önce:0 Sonra:6 nk

h) Satır Aralığı: Tek

i) Yazılar elektronik ortamda **WORD** formatında yollanacaktır.

j) Hakem değerlendirmesi için sisteme yüklenen çalışmalarda **yazara ait ad, soyad, kurum ve iletişim bilgilerinin hiçbiri yer almamalıdır.**

k) Makale içindeki ana başlıklar metnin yazıldığı (Times New Roman 11) puntoda yazılacak, koyu olacak ve küçük harf kullanılacaktır. Ana başlıklar boşluk bırakılmadan yazılacaktır. Alt başlıklar hiyerarşik bir yapı izleyerek oluşturulacak ve tek biçimlilik sağlanacaktır.

Ana metindeki alt başlıklarda:

Hizalama: İki Yana Yasla

Girinti: Sol:0,5 cm Sağ:0

Özel: Yok

Değer: 0 cm

Aralık: Önce:0 Sonra:6 nk

Satır Aralığı: Tek

1) Dipnotlar Times New Roman 9 punto olacaktır. Metin içindeki atıflar sayfa altı dipnot şeklinde 1'den başlayarak devam eden dipnot olarak numaralanmalıdır.

Dipnotlar için yapılması gereken teknik uygulamalar:

Hizalama: İki Yana Yasla

Girinti: Sol:0 Sağ:0

Özel: Yok

Değer: 0

Aralık: Önce:0 Sonra:0

Satır Aralığı: Tek

Dipnotlarda ilk geçtiği yerde kaynakların tam künyesi verilmeli, daha sonra aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi olmalıdır.

Örnek Dipnot (Kitap):

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ* (1300–1600), Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, s. 12.

İnalçık, 2003, s. 12.

Örnek Dipnot (Makale, Ansiklopedi Maddesi, Çeviri Makaleler vs.):

Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", *Doğu-Batı*, Sayı 7, 1999, s. 16.

İnalçık, 1999, s. 16.

Bir yazarın aynı yıla ait birden fazla yayını olduğunda;

Ertan Ünlü, "1796 Tarihli Kefalet Defterine Göre Tatarpazarı Kazası", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2022a, s. 583-610.

Ertan Ünlü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzayedeye Pratiği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 21, 2022b, s. 136-151.

Ünlü, 2022a, s. 583.

Ünlü, 2022b, s. 136.

Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların hepsi yazılmalı, daha sonra kısaltarak verilmelidir.

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Mūceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK, Ankara 2000, s. 10.

Anhegger-İnalçık, 2000, s. 10.

Tez atıflarında;

Türkan Banu Güler, *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Yabancı Yargıçlık Sistemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s. 11.

Güler, 2022, s. 11.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı;

A.MKT. 133/621.

MAD. 9145, s. 199.

Dipnotlarında kullanılacak kısaltmalar

çev. : çeviren

haz. : hazırlayan

ed. : editör

ayn.yzr. : aynı yazar

m) Kaynakça Times New Roman 10 punto olacaktır. Kaynakça için yapılması gereken teknik uygulamalar:

Hizalama: İki Yana Yasla

Girinti: Sol:0 Sağ:0

Özel: **Asılı**

Değer: 0,5 cm

Aralık: Önce:0 Sonra:6 nk

Satır Aralığı: Tek

Örnek Kaynakça (Kitap):

İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul.

Örnek Kaynakça (Makale, Ansiklopedi maddesi vs.):

İnalçık, H. (1999). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi", *Doğu-Batı*, S. 7, s. 9–22.

Bir yazarın aynı yıla ait birden fazla yayını olduğunda;

Ünlü, E. (2022a). "1796 Tarihli Kefalet Defterine Göre Tatarpazarı Kazası", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 11, s. 583-610.

Ünlü, E. (2022b). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzayede Pratiği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 21, s. 136-151.

Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların hepsi yazılmalı, daha sonra kısaltarak verilmelidir.

Anhegger, R.-İnalçık, H. (2000). *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Mūceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK, Ankara.

Tez atflarında;

Güler, T. B. (2022). *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Yabancı Yargıçlık Sistemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı;

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT) 133/621.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) 9145, s. 199.

n) Tablolar için yapılması gereken teknik uygulamalar: Tablo ve tablo yazılar Times New Roman **9 punto** olacaktır. Tablolar metin içerisindeki geçiş sıralarına uygun olarak numaralandırılmadadır. Tabloların üzerinde tanımlayıcı bir başlık yer almalı ve tablo içerisinde geçen kısaltmaların açılımları tablo altına tanımlanmalıdır.

Girinti: Sol:0 Sağ:0
Özel: Yok
Aralık: Önce:0 Sonra:0
Satır Aralığı: Tek